

ISBN: 978-99976-764-9-8

ISSN 2637-1995 (Print)

ISSN 2637-1901 (Online)

12. Naučno-stručna konferencija
Studenti u susret nauci – StES 2019

ZBORNIK RADOVA

Humanističke nauke
Humanističke nauke i digitalno doba

12th scientific conference
Students encountering science – StES 2019

PROCEEDINGS

Humanities
Humanities and the Digital Age

Banja Luka
2019.

Izdavači:
Univerzitet u Banjoj Luci
Studentski parlament Univerziteta u Banjoj Luci

Za izdavača:
prof. dr Goran Latinović
Stefan Kremenović

Urednik:
Srećko Kovačević

Lektor za srpski jezik:
Aleksandra Savić

Lektor za engleski jezik:
Milica Guzijan

Štampa:
Mikro print s.p. Banja Luka

Tiraž:
50

Naučni odbor:

Prof. dr Goran Latinović, prof. dr Zoran Vujković,
prof. dr Igor Milinković, prof. dr Vladimir Risojević,
prof. dr Duško Jojić, prof. dr Željko Vaško
doc. dr Siniša Lakić

Recenzenti:

Prof. dr Maja Anđelković, prof. dr Nataša Vilić, prof. dr Borivoje Milošević,
prof. dr Dragana Vilić, prof. dr Mile Ilić, prof. dr Mladenko Sadžak,
prof. dr Marina Janjić, prof. dr Višnja Pavičić Takač, prof. dr Sanja Josifović-
Elezović, prof. dr Vladimir Turjačanin, prof. dr Tatjana Duronjić,
prof. dr Dijana Crnjak, doc. dr Anka Janković, doc. dr Vojkan Stojičić,
doc. dr Željka Šajin, doc. dr Nevena Varnica, doc. dr Goran Stojanović,
doc. dr Saša Laketa, doc. dr Danijela Milinković, doc. dr Pavle Dragičević,
doc. dr Boris Babić, doc. dr Bojana Lasica, doc. dr Radoslavka Sudarušić,
doc. dr Boško M. Branković, doc. dr Anđelka Krstanović, doc. dr Mirjana
Kuburić Macura, doc. dr Anastazija Vlastelić, doc. dr Mina Đurić,
mr Goran Milašin, mr Ivana Pandžić

Sadržaj:

Сара Мандић АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА НА ОН-ЛАЈН ПЛАТФОРМИ ΦΙΛΟΛΟΓΣΣΙΑ ЗА УЧЕЊЕ САВРЕМЕНОГ ГРЧКОГ ЈЕЗИКА.	5
Miloš Todorović <i>WIKIMEDIA MOVEMENT'S IMPORTANCE FOR PUBLIC ARCHAEOLOGY</i>	29
Vladimir Lukić <i>BEYOND THE ACCOUNT OF EMOTIVISM: TRANS-HUMANISM AS NORM-EXPRESSIVISM</i>	43
Isidora Jovanović <i>AESTHETICS IN THE TIME OF MASS PRODUCTION AND THE ERA OF NEW METHODS OF CREATION</i>	55
Teodora Miličević <i>DIGITALIZACIJA: PREDNOSTI, IZAZOVI I PERSPEKTIVE</i>	65
Урош Микетић, Чарна Булатовић ПРИЛИКЕ У ПЕЋИ И ОКОЛИНИ ПРЕМА ЦАРИГРАДСКОМ ГЛАСНИКУ (1895–1909)	75
Eldar Ćerim <i>ODNOS MLADIH ODRASLIH PREMA STUPANJU U BRAK I FORMIRANJU PORODICE</i>	97
Rastko Lončar <i>METODIČKI PRISTUP OBRADI TEME TEORIJE KNJIŽEVNE AVANGARDE PUTEM VOJNE TEORIJE</i>	113
Вукашин Вукмировић ДРУШТВЕНО УРЕЂЕЊЕ СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА У ОЧИМА РОМЕЈСКИХ ИЗВОРА	129
Јелена Раца СТАРАЦ ТВРДИЦА У ДУБРОВАЧКИМ АНОНИМНИМ КОМЕДИЈАМА 17. ВИЈЕКА	141
Kristina Gudlin <i>STOCKHOLMSKI SINDROM: VEZE IZMEĐU VIZUALNOGA I ZNAČENJA U DIGITALNOME DOBU</i>	159
Elžbjeta Benkovska <i>FEJSBUK, INSTAGRAM I JUTJUB U ISTRAŽIVANJU FOLKLORA POLJSKIH I SRPSKIH FUDBALSKIH NAVIJAČA</i>	161

Tijana Trklja PRIMJENA INFORMACIONO-KOMUNIKACIONE
TEHNOLOGIJE U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI 163

Jovan Maćut FRAZEOLOGIZMI KAO PEDAGOŠKO SREDSTVO –
METODIČKI PRISTUP 165

Đina Vesić, Rastko Lončar IMPLICITNA POETIKA BOGOMIRA HER-
MANA 167

АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА НА ОНЛАЈН ПЛАТФОРМИ *ΦΙΛΟΛΩΣΣΙΑ* ЗА УЧЕЊЕ САВРЕМЕНОГ ГРЧКОГ ЈЕЗИКА

Сара Мандић
ritasa1905@gmail.com
Ментор: проф. др Предраг Мутавцић
Катедра за неохеленске студије
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

Сажетак

Савремене технологије и дигитално доба имају све већи утицај на човека и на његов свакодневни живот, што је директно утицало и на појаву новог, модерног вида учења језика путем онлајн платформи. Предмет нашег рада представљају фразеолошке јединице које сусрећемо у оквиру лекција онлајн курса грчког језика *Φιλωλωσσία*. Истраживање је настало са циљем да, с једне стране, утврдимо заступљеност сложених конструкција какве су фразеолошке јединице на наведеној платформи, будући да је намењена корисницима на почетним нивоима учења савременог грчког језика. Другим речима, испитујемо да ли је могуће и у коликом степену учити фразеологизме на А1 нивоу према *Заједничком језичком оквиру за живе језике*. Прикупљени материјал ексерциран је са платформе *Φιλωλωσσία*, а у корпус нашег рада уврштени су само они изрази означени акронимом ФР (φράση) у општим речницима грчког језика, као и изрази које сусрећемо у грчким фразеолошким речницима. С друге стране, у раду ћемо се бавити и даљом класификацијом ексерцираног корпуса, са циљем да утврдимо која поткатегорија фразеологизама је најзаступљенија на онлајн платформи. Резултати наше анализе показују да се, у највећем степену, јављају фразеолошке јединице које карактерише једноставна лексика и унутрашња структура, те чије је значење лако разумљиво из датог контекста. На основу добијених резултата, можемо закључити да је само донекле могуће говорити о усвајању релативно сложених и десемантизованих конструкција какве су фразеолошке јединице на почетним нивоима учења језика.

Кључне речи: фразеологија, онлајн платформа, фразеологизми, грчки језик, фразеолошка компетенција

Уводно разматрање

Велики технолошки напредак, забележен током протеклих деценија, а посебно на почетку 21. века, условио је све веће присуство као и значај информационих технологија у људском животу. Данас је готово немогуће замислити човекову свакодневицу без компјутера, мобилних телефона и свих мултимедијалних програма, друштвених мрежа, дигиталних садржаја, као и апликација. Тако су „информационе и комуникационе технологије постале присутне у свим аспектима нашег живота“ (Думитрашковић, 2014: 120), укључујући ту „образовање као и наставу страних језика“ (Стојичић et al., 2014: 215). Репидне промене и дигитално доба су на тај начин створиле један нови вид учења, а реч је о *учењу на даљину*. Оно подразумева активну употребу интернета током самог процеса учења, а његова основна улога јесте превазилажење физичке удаљености ради преношења знања (Medan, 2009: 3). Поред термина *учење на даљину*, у литератури се користе још и следећи називи: *онлајн учење*, *е-учење* (*учење уз помоћ веб-алата*) и *хибридно тј. мешовито учење*, чије су употребе, значења и евентуалне разлике детаљно приказани код Миљане Стојковић Трајковић (2017: 69–70).

Када је реч о учењу страних језика помоћу рачунара, као и мобилних телефона, данас постоје многобројне платформе и апликације, као што су *Moodle*, *Hook-up*, *Edmondo*, *VOCUP*, *Duolingo* итд. Оне нам омогућавају да свакодневно будемо у контакту с одређеним језиком, а помоћу њих могуће је активно увежбавати како граматику и лексику, тако и продуктивне и рецептивне језичке активности слушања и читања и ван учионице. Онлајн учење, с друге стране, испољава одређене недостатке и негативне стране. Првенствено, када говоримо о апликацијама намењеним учењу страних језика, поставља се питање релевантности (слике 1 и 2), као и исправности самог дидактичког материјала (слике 3 и 4), уколико узмемо у обзир чињеницу да се свако може пријавити да допринесе курсу одређеног језика, без обзира на то да ли поседује одговарајуће знање, као и формално образовање. Конкретно, путем *Duolingo* апликације наилазимо на примере семантички „необичних“ реченица које тешко да ћемо икада применити у пракси, попут:

Mark the correct meaning

The turtles eat bread.

1 ☒ Οι χελώνες τρώνε ψωμί.

2 ☐ Οι πουλιά τρώνουν άρτο.

3 ☐ Οι χελώνες τρώνουν γυναίκα.

Слика 1

Write this in Greek

The pelican is eating the bread.

0 ☐ πελεκάνος ☐ τρώει ☐ το ☐ ψωμί

☐ καβούρι ☐ κουτάβι ☐ αρχή ☐ παντί

Слика 2

Иако овакве дрил-вежбе могу помоћи приликом савладавања морфологије, синтаксе као и лексике на почетном нивоу учења грчког језика, оне, ипак, немају практичну употребну вредност, за разлику од реченица попут: *Имам тридесет година* или *Знате ли колико је сати?*

Такође, у наредним примерима, где је задатак превести реченице са енглеског на грчки, уочавамо наредне (граматичке) грешке:

- исправан превод реченице *This does not exist.* означен је као *Δεν υπάρχει.* То није сасвим тачно, будући да код грчког превода одсуствује показна заменица *ово*, тражена у енглеском језику. Стога би превод требало да гласи *Αυτό δεν υπάρχει.*
- још један случај неисправног превода са енглеског на грчки уочавамо и на примеру реченица *It's the third biggest city of Serbia.* → *Είναι τη τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Σερβίας.* У овом случају, погрешно је употребљен одређени члан *τη* у акузативу једнине, а како именица *град* врши функцију субјекта у реченици, члан би требало да буде у номинативу једнине, па би исправан превод гласио: *Είναι η τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Σερβίας.*

Mark the correct meaning

This does not exist.

1 ☒ Δεν υπάρχει.

2 ☐ Αυτό δεν μαγειρεύω.

3 ☐ Δεν δείχνουν.

Слика 3

Write this in Greek

It's the third biggest city of Serbia.

Είναι τη τρίτη μεγαλύτερη πόλη της Σερβίας.

☒ You are correct

Слика 4

Поред тога, и употреба платформи за учење попут *Moodla* има одређене пропусте, најчешће техничке природе, како су то назвали аутори бавећи се њеном анализом (исп. Nozawa, 2011; Mikulan et al., 2011; Поповић – Radusin Badrić, 2015). Посматрано свеукупно, мишљења смо да овакав вид онлајн учења језика може представљати одличан пропратни материјал, али да никако не може бити примарно средство приликом учења (језика), нити да може заменити традиционални начин у потпуности, као ни улогу и значај професора, односно наставника у учионици.

Онлајн платформа *Φιλολωσσία*

Утицај који су савремено доба и информационе технологије извршиле на учење грчког језика најбоље се огледа у платформи *Φιλολωσσία*¹. У питању је један од најчешће употребљаваних онлајн курсева, а представља скраћену верзију образовног софтвера *Φιλολωσσία*⁺. Реч је о пројекту који је креирао Институт за језичка истраживања и обраду говора при Истраживачком центру „Атина“ у оквиру програма „ΔΙΑΛΟΓΟΣ“ Генералног секретаријата за науку и технологију при Министарству просвете, доживотног образовања и вера Републике Грчке. Програм је осмишљен и намењен тако да одговара потребама особа на почетном нивоу знања грчког језика (Χαραλαμποπούλου, 2009: 277), а заснива се на „комуникативном приступу“ (Pantelia, 2007: 138) и то „у комбинацији са четири језичке активности: слушањем, читањем, писањем и говором“ (Стојичић et al., 2014: 221).

Сва објашњења, преводи, као и наслови лекција на онлајн курсу *Φιλολωσσία* дати су на енглеском језику, будући да је намењен „одраслим говорницима енглеског језика који уче грчки на почетном нивоу“ (Hatzigeorgiu et al., 2005: 690). Састоји се из петнаест поглавља конципираних тако да свако од њих тематски представља једну од свакодневних ситуација у којој би говорник могао да се нађе, попут одласка у куповину, посете лекару, изнајмљивања стана и слично. Тако осмишљен програм има за циљ припрему полазника „за извршавање комуникативних задатака у свакодневној конверзацији“ (Стојичић, 2016: 288). Поред тога, свако поглавље, изузев првог, у којем се обрађују грчки алфавет, именице, одређени и неодређени члан, као и бројеви, подељено је на четири дела:

¹ Курс је доступан на следећој веб-адреси: <http://www.xanthi.ilsp.gr/filog/default.htm>.

- дијалог
- вокабулар
- граматика
- корисни изрази

Сваки од ових делова прате најмање два вежбања у вези са тематиком која се обрађује, превод текста на енглески језик ради лакшег сналажења, као и аудио-запис материјала на грчком језику путем ког корисници имају прилике да чују нативне говорнике. Такође, „пре сваког дијалога је дат и кратак уводни текст који нас упућује на садржај драмског дијалога заснованог на некој од уобичајених животних ситуација“ (Стојичић et al., 2014: 222). Поред тога, од шестог поглавља па надаље, у делу *вокабулар*, дате су нове речи обележене жутом бојом. На њих је могуће кликнути и тада се у новом прозору отвара превод те речи, заједно са потребним објашњењима. Исто важи и када су у питању вишелексемни спојеви, а кликом на њих се у новом прозору, уз превод на енглеском, даје и напомена да је у питању *израз* (енг. „expression“), иако није јасно назначено шта се тачно подразумева под тим термином, што може бити збуњујуће за њене полазнике.

Предмет проучавања фразеологије

Основни предмет проучавања фразеологије, према већ устаљеним дефиницијама (уп. Burger, 1982; Cowie, 1998; Moon: 1998) представљају стабилни, вишелексемни изрази. Будући да су управо они тема нашег рада, на овом месту ћемо дати кратак приказ њихове даље класификације. Према Коувију (Cowie, 1998: 4), такви изрази се деле на две основне групе:

- лексемске јединице („word-like units“), које синтакстички функционишу на нивоу или испод нивоа просте реченице и припадају категорији *семантичких фразеологизама*. Ту сврставамо:
 1. колокације, односно устаљене изразе (*κάνω μάθημα* [радити час] = *држати час*);
 2. „чисте“ фразеологизме, односно идиоме, код којих долази, према Мршевић Радовић (1987: 14) до *потпуне* (*ψήνω σε κάποιον το ψάρι στα χείλη* [пећи некоме рибу на уснама] = *загорчати некоме живот*) или *делимичне десемантизације* (*τρέμω σαν το ψάρι* [дрхтати

као риба] = *дрхтати као прут*). Из тог разлога су најзанимљивији за лингвистичка истраживања, што и доказује највећи број радова из области фразеологије.

- реченичне јединице („sentence-like units“) – *прагматичне фразеологизме* какви су:

1. пословице (*με όποιον δάσκαλο καθίσεις, τέτοια γράμματα θα μάθεις* [с каквим учитељом седиш, таква слова ћеш научити] = *с ким си, такав си*);
2. формуле Даља класификација формула извршена је према степену интерактивности на:
 - i. *формуле разговора* (*τι να σου πω* [шта да ти кажем] = *шта да ти кажем*);
 - ii. *формуле рутине* (*τι λέει*; [шта каже] = *шта има ново?*).

Другим речима, формуле разговора захтевају одређену интеракцију, тачније, функционишу као одговор на нешто што је саговорник претходно исказао, попут реченице *I beg your pardon?* (Cowie, 2001: 2–3). Супротно томе, формуле рутине „се употребљавају за упућивање на шири контекст и не захтевају подршку непосредног језичког окружења“ (Μότσιου, 2012: 961), као што је упозорење *Mind your step!*

Све наведене поткатегорије ћемо, како бисмо били методолошки доследни, у даљем тексту називати фразеолошким јединицама², односно фразеологизмима, где убрајамо све устаљене изразе без обзира на степен њихове идиоматичности.

О месту фразеологије у настави страних језика

Протекле деценије су, поред великог технолошког напретка, донеле и појаву глобализације, при чему је потреба за учењем страних језика додатно добила на својој снази. Савремене потребе и тежње подразумевају да познаваоци страног/страних језика поседују развијену комуникативну компетенцију, сходно препорукама ЗЕОЈ-а. За разлику од традиционалних приступа, где се језик подучавао путем

² Међу научницима се, за сада, није усталио један јединствен термин којим би се именовала основна јединица проучавања фразеологије (уп. Burger et al., 1982; Cowie, 1998; Мршевић-Радовић, 1987; Мутавцић, 2016; Αναστασιάδη-Συμεωνίδη - Ευθυμίου, 2006; Συμεωνίδης, 2000).

граматичко-преводног метода, данас се, као примарно, истиче учење страног језика путем комуникативног приступа. Такав приступ, како истиче Лангс „у центар свог интересовања поставља ученика јер ученик увек има нешто да каже или пренесе некакву поруку, а нагласак је на комуникацији и стварној животној ситуацији“ (Langs, 1987 према: Кнежевић, 2016: 309). Имајући у виду да фразеологија представља веома експресиван начин изражавања најразличитијих људских порука, мисли или ставова и да чини нераскидиви део језика и човекове свакодневне комуникације, немогуће је говорити о постизању добре комуникативне, као и социокултурне компетенције страног језика без познавања његове фразеологије.

Имајући у виду да је фразеологија релативно млада лингвистичка наука чији је нагли процват настао током последње две деценије прошлог столећа, не чуди чињеница да она још није добила своје заслужено место у настави страних језика. То ће рећи да тренутно не постоје усвојене стратегије подучавања и усвајања фразеологизама страног језика, где првенствено мислимо на колокације и идиоме.

Говорећи о учењу и о усвајању колокација на почетним нивоима страних језика, долази се до различитих мишљења и ставова је ли оно уопште могуће? Док одређени научници сматрају да усвајање и исправно употребљавање колокација представља проблем чак и на напреднијим нивоима језичке компетенције (исп. Nesselhauf, 2003; Vasiljević, 2014), други истичу да би се оне требале учити већ од самог почетка (Valentić, 2005 према: Košuta, 2012: 268). За тај ниво биле би најприкладније колокације једноставне структуре попут *глагол + именица* или *придев + именица* (Petrović, 2007 према: Košuta, 2012: 268), а које Хил (2000: 64) назива *колокацијама средње јачине*³ (енг. „medium-strength collocations“), попут *strong coffee*, *heavy smoker*, *pretty woman* (Alfahadi et al., 2014: 393).

Исту слику уочавамо и када су у питању идиоме. Поједини лингвисти који су се бавили њиховом анализом у уџбеницима страних језика сматрају да се они не могу изучавати на почетним нивоима, будући да у уџбеницима (на примеру немачког и француског језика) за А1 и А2 ниво не постоји довољан број аутентичних текстова, а самим тим и број идиома у њима (Ћабрић Ћица, 2012: 2; Јовановић, 2014: 317). С друге стране, влада мишљење да је њихово „учење неопходно за

³ Поред њих, разликују се и *јединствене колокације* (енг. „unique collocations“), *снажне колокације* (енг. „strong collocations“) и *слабе колокације* (енг. „weak collocations“), (Hill, 2000: 63–64).

оне који уче језик на почетним нивоима“ (Zambrana, 2017: 15), те да би их требало, како „и велики број недавних студија убедљиво предлаже, систематично и експлицитно изучавати/учити још од А1 нивоа“ (Stanič, 2014: 186). Идиоми односно „чисти“ фразеологизми представљају „сложене конструкције које се углавном усвајају на вишим нивоима учења одређеног језика, будући да се помоћу њих могу сагледати и сви културно-цивилизацијски атавизми, због чега их је некада веома тешко протумачити“ (Мутавџић и Kampouris, 2016: 293). Самим тим је и њихово усвајање дуг и сложен процес, из разлога што је „фразеолошка компетенција део опште комуникативне, културолошке и лингвистичке компетенције која омогућава говорнику да успешно комуницира у датом социо-културолошком контексту“ (Hallsteinsdóttir, 2015: 520).

Зато се поставља питање да ли је уопште могуће усвајати, у коликој мери и које фразеолошке јединице на почетном нивоу учења одређеног језика? Зато смо као циљ поставили да дамо, колико је могуће, одговоре на претходно постављена питања, анализирајући текстове и фразеологизме на онлајн платформи *Φιλολωσσία*.

Методологија рада

Ексерпирани корпус са платформе *Φιλολωσσία* сачињавају фразеолошке јединице дате у било ком од петнаест поглавља и свих њихових делова. У раду наводимо:

1. све забележене фразеолошке јединице онако како се јављају у речницима грчког језика;
2. изразе према лекцији у којој се први пут појављују;
3. одговарајуће преводне еквиваленте на српском језику како бисмо стекли увид у степен (не)подударности између фразеолошког система два несродна балканска језика;
4. све грчке фразеолошке јединице као глосе, односно, дословно преведене на српски језик ради добијања што јасније семантичке слике самог израза.

Како смо приметили, немали број примера обележен је термином *изрази* (енг. *expressions*), иако се у грчкој лексикографији тако не посматрају. Стога смо прикупљени материјал додатно проверили како у општим тако и у фразеолошким речницима грчког језика, са циљем

да утврдимо наводе ли се у њима забележени примери акронимом *ΦΡ.* (грч. φράση). Том приликом смо се служили следећим штампаним речницима:

1. Мутавцић, Предраг. (2007). *Грчко-српски речник идиома*. Београд: ИК Јасен.
2. Стојановић, Миодраг – Балаћ, Александар. (2009). *Грчко-српски речник* (2. издање). Београд: Завод за уџбенике.
3. Βλαχόπουλος, Στέφανος. (2007). *Λεξικό Ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
4. Δεμίρη-Προδρομίδου, Ελένη – Νικολαΐδου-Νέστορα, Δέσποινα – Τρύφωνα-Αντωνοπούλου, Νιόβη. (2002). *Η γλώσσα των ιδιωτισμών και των εκφράσεων*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
5. Ιορδανίδου, Άννα. (2007). *Λεξικό της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
6. Κριαράς, Εμμανουήλ. (1995). *Νέο Ελληνικό λεξικό – Λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
7. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος. (2012). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Δ' εκδόση)*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
8. *Χρηστικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (2014). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

као и речницима доступним путем интернета, а којима је могуће приступити путем следећих веб-адреса:

1. http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html
2. <http://georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/index.php/leksika/katou-g>

На основу провере у монолингвалним речницима, приметили смо да се немали број фразеологизама наводи само у једном речнику грчког језика. Илустрације ради, навешћемо неколико таквих примера:

- колокација *κλείνω δωμάτιο* = *резервисати собу*, забележена је једино у *Грчко-српском речнику идиома*. То је занимљиво, будући да се у речнику Г. Бабињотиса јавља структурно идентична колокација *κλείνω τραπεζί* = *резервисати сто*. Иако је номинал другачији, суштински, оба примера су идентичне семантике и означавају резервацију нечега;

- изрази *παίρνω τηλέφωνο (σε κάποιον)* = *звати телефоном (некога)* и *κάνω μπάνιο* = *купати се* налазимо у речнику Г. Бабињотиса, док они, рецимо, нису забележени у *Речнику Атинске Академије*;
- супротно од тога, фразеологизми *κάνω λάθος* = *грешити* и *έχω τραπέζι* = *приредити вечеру* јављају се у *Речнику Атинске Академије*, док одсуствују у речнику Г. Бабињотиса.

То нам јасно указује на чињеницу да грчка лексикографија и фразеологија још немају јасно дефинисане критеријуме за класификацију фразеолошких јединица, односно да све зависи од тога шта сами аутори сматрају фразеологизмима и у оквиру којих категорија их групишу. То нимало не зачуђује, уколико узмемо у обзир чињеницу да релевантне литературе о томе на грчком језику и даље (углавном) нема, а што би у будућности свакако захтевало више пажње, детаљнији попис фразеолошких јединица и систематизацију лексикографске грађе.

Анализа фразеолошких јединица на онлајн платформи *Φιλολωσσία*

Са платформе смо ексцерпирали укупно 62 фразеолошке јединице, из тринаест од укупно петнаест поглавља, односно лекција. Како смо приметили, оне се уводе већ на самом почетку курса, тачније, од друге лекције. Ту уочавамо и два устаљена поздрава на грчком језику, што тематски и одговара поглављу у којем се налазе:

Друга лекција: Поздрави (Greetings)

1. *Καλώς ήρθατε* [добро дошли] = *Добро дошли* → формула рутине
2. *Γεια χαρά* [здравље весеље] = *Здраво (живо)* → формула рутине
3. *Ένα λεπτό*⁴ [један минут] = *Само секунд* → формула разговора

Трећа лекција: Планови за одмор (Holiday plans)

1. *Παίρνω τηλέφωνο* [узимати телефон] = *Позвати телефоном* → колокација

⁴ У грчком језику се, поред израза *ένα λεπτό*, користи и фразеологизам *μισό λεπτό* [пола минута], а који стоје у парасинонимијском односу.

2. *Κάνω μπάνιο*⁵ [чинити купање] = *Κупατι се* → колокација
3. *Κλείνω δωμάτιο* [затворити, закључати собу] = *Резервисати собу* → колокација
4. *Κάνω κακό* [чинити лоше] = *Чинити лоше* → колокација
5. *Με τα πόδια* [са ногама] = *(Ићи) пешике* → колокација

Четврта лекција: Одлазак у таверну (Going to the taverna)

1. *Χρόνια πολλά* [много година] = *Многаја љета* → формула рутине
2. *Στην υγεία σου/σας* [у твоје/ваше здравље] = *Наздравље, живели* → формула рутине
3. *Και του χρόνου* [и године] = *И догодине* → формула рутине
4. *Να είσαι καλά* [да си добро] = *Да си жив и здрав* → формула рутине
5. *Στην αρχή* [у почетку] = *У почетку* → колокација
6. *Καλή όρεξη* [добар апетит] = *Пријатно* → формула рутине
7. *Στρώνω το τραπέξι* [прекрити сто] = *Поставити сто* → колокација
8. *Να τα εκατοστήσεις* [да напуниш сто (година)] = *Да доживиш стоту* → формула рутине

Пета лекција: Телефонски разговор (Telephone conversation)

1. *Κάνω λάθος* [чинити грешку] = *Погрешити* → колокација

Шеста лекција: Разговор о прошлости (Talking about the past)

1. *Τι κάνεις* [шта радиш] = *Како си?* → формула рутине
2. *Μια χαρά* [једно весеље/радост] = *Одлично* → формула разговора
3. *Γύρω - γύρω* [около - около] = *Око(ло)* → колокација
4. *Έχω τραπέξι* [имати сто] = *Приредити вечеру* → идиом
5. *Κάνω το τραπέξι* [урадити сто] = *Приредити вечеру* → идиом
6. *Πώς πάει* [како иде] = *Како иде?* → формула рутине
7. *Τι γίνεται* [шта се догађа] = *Шта има?* → формула рутине
8. *Έτσι κι έτσι* [тако и тако] = *Онако* → формула разговора

Седма лекција: Извињавање (Apologizing)

1. *Τέλος πάντων* [крај свега] = *На крају крајева/Како год* → формула разговора

⁵ Фразеолошка јединица *κάνω μπάνιο* носи двојако, локационо значење. Са једне стране, употребом овог израза означава се купање у кади, док се, с друге стране, можемо такође купати и у мору.

2. *Δεν πειράζει* [не смета] = Нема везе → формула разговора
3. *Έχω δικίο* [имати право] = Имати право → колокација
4. *Τα λέμε* [кажемо] = Видимо се → формула рутине
5. *Είμαι πτώμα* [бити леш] = Бити мртав уморан → идиом

Осма лекција: Одлазак у куповину (Going shopping)

1. *Να 'στε καλά* [да сте добро] = Да сте живи и здрави → формула рутине
2. *Στο τέλος* [на крају] = На крају → колокација
3. *Χαμός γίνεται* [неред се дешава] = Хаос је → идиом
4. *Μον πάει* [иде ми] = Стоји / Пристаје / Одговара ми → формула рутине

Десета лекција: Одлазак лекару (Going to the doctor)

1. *Εδώ και* (τρεις μέρες) [овде и (три дана)] = Већ (три дана) → колокација

Једанаеста лекција: Прављење позивнице (Making an invitation)

1. *Τι λες*⁶ [шта кажеш] = Шта кажеш → формула разговора
2. *Έχει καιρό* (να...) [има времена (да...)] = Има доста времена да / како → формула рутине
3. *Παιδί μου* [дете моје] = Дете моје / Човече? → формула рутине
4. *Πεινάω σαν λύκος* [бити гладан као вук] = Бити гладан као вук → идиом
5. *Τι θα λέγατε* [шта бисте рекли] = Шта кажете → формула разговора
6. *Έχει πολλή πλάκα* [има много шале] = Бити смешно → колокација
7. *Θα τα πούμε*⁷ [рећи ћемо] = Видимо се → формула рутине
8. *Από κοντά* [из близу] = Уживо → формула рутине
9. *Σύμφωνοι* [сагласни] = Договорено / У реду → колокација
10. *Κανένα πρόβλημα* [никакав проблем] = Никакав проблем → формула разговора
11. *Πολλά φιλά* [пуно пољубаца] = Пуно пољубаца → формула рутине

⁶ Како у грчком тако и у српском језику, израз *τι λες* = *шта кажеш* јесте полисемичан. У складу са контекстом се може употребљавати уколико желимо да изнесемо неки предлог, што је и случај на онлајн платформи *Φιλολωσσία* где наилазимо на реченицу: *Φοίβο, τι λες να κάνουμε απόψε;* (*Фивосе, шта предлажеш да радимо вечерас?*). С друге стране, израз се може и користити као знак неверовања, као у примеру: *Μα τι λες, έχασες το πορτόλι σου;* (*Ма шта кажеш, изгубила си новчаник?*).

⁷ Фразеологизми *τα λέμε* и *θα τα πούμε* се разликују једино по глаголском времену, где је код првог примера вербал у презенту, а код другог у тренутном футуру.

Дванаеста лекција: Тражење и давање савета (Asking for and giving advice)

1. *Καλώς την* [здроаво њој] = Добродошла → формула рутине
2. *Τι συμβαίνει;* [шта се дешава] = *Шта се догађа?* → формула рутине
3. *(Δεν) είμαι στα κέφια μου* [(не) бити у својим расположењима] = (Не) бити расположен → идиом
4. *(Δεν) έχω όρεξη* [немам/имам апетит] = (Не) бити расположен → идиом
5. *Κάνω πλάκα* [чинити шалу] = *Шалити се* → колокација
6. *Αν ήμουν στη θέση σου* [да сам на твом месту] = Да сам на твом месту → формула разговора
7. *Έχω αγωνία* [имати агонију] = Бити узнемирен → идиом
8. *Όλα μου πάνε στραβά* [све ми иде криво] = Све ми иде наопако → идиом
9. *Μια φορά και έναν καιρό*⁸ [један пут и једно време] = Био/била једном један/једна → формула рутине
10. *Περνάω με κόκκινο* [проћи са црвеном] = Проћи кроз црвено → колокација

Тринаеста лекција: Путовање (Travelling)

1. *Καλό ταξίδι* [добро путовање] = Срећан пут → формула рутине
2. *Φοράω та καλά μου* [носити своје добро] = Бити лепо обучен → идиом
3. *Καλή αντάμωση* [Срећно поновно сусретање] = Довиђења → формула рутине
4. *Με λίγα λόγια*⁹ [са мало речи] = У две речи / Укратко → колокација

Четрнаеста лекција: Изнајмљивање стана (Renting an apartment)

1. *Δεν είναι έτσι* [није тако] = Зар није тако → формула разговора

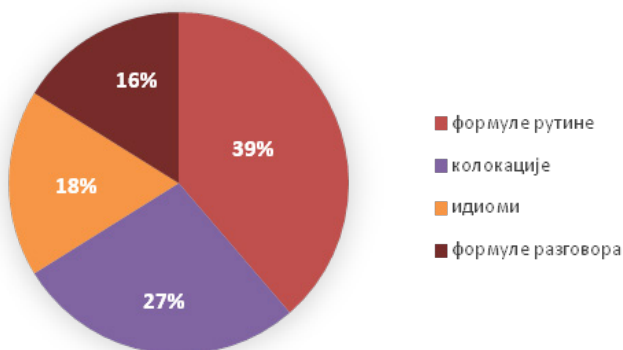
Петнаеста лекција: У супермаркету (At the super market)

1. *Έχω та νεύρα μου* [имати своје нерве] = Бити бесан као бик → идиом

⁸ Фразеолошка јединица *μια φορά κι έναν καιρό* се употребљава као типичан почетак бајке, док се на крају обично сусреће фразем *έζησαν αυτοί καλά κι εμείς καλύτερα* [живели су они добро, а ми боље] = *и живели су срећно до краја живота*.

⁹ Грчки језик бележи и синонимну фразеолошку јединицу *με δύο λόγια* [са две речи].

Наше је запажање да су фразеолошке јединице на платформи *Φιλολογία* заступљене у довољној мери и поред тога што је реч о почетном учењу грчког језика као страног. Док пословице потпуно одсуствују, највећи број припада категорији формула рутине, а најмање заступљена категорија су формуле разговора, што графички можемо приказати на следећи начин:

Слика 5

Анализом материјала можемо да увидимо неколико њихових основних карактеристика:

1. релативно једноставна унутрашња структура, где су фразеологизми углавном¹⁰ састављени из две или три саставнице, а највећи број њих је конструкције типа *глагол + (копула) + именица*, тачније њих 19, односно 30,65%;
2. забележен је одређени број фразеолошких јединица за изражавање жеља (укупно њих 8 или 12,19%), као и за поздрављање (12 односно 19,35% од укупног корпуса). У питању су изрази веома учестали у свакодневној комуникацији на грчком језику,

¹⁰ У нашем корпусу смо забележили и фразеолошку јединицу *σύνφωνοι*, која се не уклапа у традиционални поглед да фразеологизме морају чинити најмање две лексеми. Овде истичемо мишљења Дешића и Влахопулоса који сматрају да фразеолошке јединице може чинити и једна једина десемантизована лексема, попут грчког израза *δρόμο!* [пут!], који се употребљава у значењу „*иди! одлази!*“ (Βλαχόπουλος, 2007: 79) или српског фразеологизма „*маглу! магла!*“ истоветне семантике (Дешић, 1984: 54).

а како смо уочили, поједини примери стоје у (делимичном) парасинонимијском односу, попут фразеологизама *τι κάνεις*; = *πώς πάει*; = *τι γίνεται*; *τα λέμε* = *τα θα πούμε*; или *έχω τραπέζι* = *κάνω το τραπέζι*;

3. у поређењу са својим српским еквивалентима, грчки фразеологизми се у највећој мери налазе у апсолутном, односно делимичном степену подударности. Такође, на основу буквалног превода можемо видети да су у питању изрази чије значење релативно лако можемо закључити из самих саставница. Тако су фразеологизми *τι λες* и *κανένα πρόβλημα* и њихови српски еквиваленти *шта кажеш* и *никакав проблем* семантички и структурно подударни, а што и превод у било ком смеру показује, док, на пример значење израза *κάνω λάθος/πλάκα/μπάνιο*, можемо лако разумети на основу буквалног превода чинити грешку/шалу/купање;
4. насупротив томе, у нашем корпусу забележени су и поједини примери чију семантику није толико лако одредити на основу буквалног превода на српски језик. Један такав случај јесте учестали поздрав *τα λέμε* који је на онлајн платформи дат у оквиру реченице „*Εντάξει, τα λέμε το Σάββατο*“ без пропратних објашњења о начину његове употребе. Како истиче Рађеновић, потребно је нагласити „да се он преводи као ‘видећемо се’, јер се у грчком језику овај израз користи било да је реч о виђању или телефонском разговору“ (Рађеновић, 2013: 172). Без обзира на савремене технологије и на њихове могућности, улога наставника, односно живе речи, и даље је неприкосновена. Овај пример, заједно са многим другима, показује да је полисемичност пратећи део бројних фразеологизама. Како на платформама тако и у уџбеницима, често нема довољно простора да се уђе у све појединости, те је потребно да их наставник прецизније објасни и приближи полазницима како би их они правилно схватили и потом употребили у своме говорном и у писаном дискурсу.

Уједно, приметили смо и одређене слободне лексичке скупове, попут *κάνω περίπατο* [чинити, радити шетњу] и *πατάω την μπανανόφλουδα* [(на)газити на кору од банане], употребљене у свом основном, буквалном значењу. У таквом случају, битно је истаћи да они могу имати и фигуративно, метафоричко значење, односно, могу

се посматрати и као фразеолошке јединице, прецизније идиоми. Тако **κάνω περίπατο** означава нешто што је *веома лако постигнуто, без великог труда*, а изразом **πατάω την μπανανόφλουδα** се описује особа која је упала у *нечију замку*.

Одређене колокације, попут **στρώνω το τραπέζι, με τα πόδια** и **στο τέλος** такође могу послужити проширивању фразеолошког фонда на почетном нивоу и представљати подлогу за увођење и усвајање нових, лексички сличних фразеолошких јединица. Тако, од колокације **ετοιμάζω τραπέζι** можемо извести идиом **βρίσκω στρωμένο τραπέζι** [*наћи намештен сто*] којим се означава особа која је *без труда, олакво постигла нешто*. Слично синтагми **με τα πόδια**, предлошко-падежну конструкцију са соматизмом *нога* сусрећемо и код идиома **με το ένα πόδι στον τάφο** [*са једном ногом у гробу*] = *једном ногом у гробу*, док је примеру **στο τέλος** лексички блиска колокација **στο τέλος τέλος**¹¹ [*на крају краја*] *нешто = на крају крајева, у крајњем случају*. Онима који уче страни језик требало би, још од самог почетка, скретати пажњу на фразеолошке јединице базиране на њима већ познатим изразима. Ипак, треба водити рачуна да оне превише не одударaju од фразеолошког фонда матерњег језика, будући да на тај начин полазници лакше разумеју и усвајају фразеолошке јединице страног језика (Χιώτη, 2010: 147). На тај начин их је могуће постепено уводити у свет фразеологије и апстрактног начина размишљања народа чији језик уче, а када „једном схвате принцип откривања, разумевања и употребе фразеологизама, желе да знају све већи број фразеологизама како би их и самостално употребљавали“ (Ehrhardt, 2014 према Куртума – Ристић, 2017: 56).

Закључно разматрање

Фразеологизми, као неизбежни део општег блага сваког народа, његове културе и језика, присутни су и у текстовима намењеним за учење страног језика било да је реч о курсевима на платформама, било о штампаним уџбеницима. Наравно, питање њихове заступљености увек је отворено, посебно на почетним нивоима учења. Једна од потешкоћа њихове примене јесте не само недовољна компетенција полазника у страном језику, него је и у томе што је, „са једне стране, њихова одлика та да су тесно повезани са непосредним доживљајем

¹¹ Све три фразеолошке јединице, **βρίσκω στρωμένο τραπέζι, με το ένα πόδι στον τάφο** и **στο τέλος τέλος** забележене су у *Речнику Атинске Академије*.

света, људи и догађаја, а с друге са традицијом, културом, друштвом и друштвеним односима, а додатно и са постепеним развитком и сазревањем сваког народа понаособ“ (Мутавцић, 2016: 12). Управо због такве своје комплексности, неретко се дешава да су фразеологизми запостаљени у настави страних језика, а и уколико се њима баве, сами „наставници имају потешкоћа да одреде које фразеолошке јединице су прикладне за који ниво“ (Martínez, 2013: 9). Како су готово сви дидактички материјали, било електронски или штампани, „статични, централизовани и пасивни“ (Wible, 2008: 163), у њима нема места проширивању фразеолошког фонда. Мишљења смо да је, управо из тог разлога, на предавачима страних језика да, у складу са знањем ученика и нивоом њихове језичке компетенције, те недостатке и отклоне. Када говоримо о платформи *Φιλογλωσσία*, неке фразеолошке јединице које на њој одсуствују, а које би, према нашем мишљењу могле и требале наћи места јесу:

- формула рутине **στο καλό** = *све најбоље*. У питању је још један веома учестали поздрав на грчком језику који се употребљава при растанку;
- израз **καλώς όρισες/όρίσατε** = *добро дошао/дошли*, као и типичан одговор које саговорник даје у том случају **καλώς σε/σας βρήκα** = *боље те нашао / вас нашли*;
- израз **καλό μήνα** [*добар месец*], који Грци користе сваког првог дана у месецу како би другима пожелели здравље и срећу у предстојећем месецу;
- или пак колокација **άσπρο πάτο** = *на екс*, који би се могао споменути у четвртој лекцији *Одлазак у таверну*.

На основу анализираног корпуса, можемо закључити да су грчке фразеолошке јединице у довољној мери заступљене на онлајн платформи *Φιλογλωσσία*, иако је реч о почетном нивоу учења језика. Поред тога, већина фразеологизама, првенствено формуле рутине, припада сфери свакодневне комуникације, и без њих би било апсолутно немогуће говорити о успешној језичкој компетенцији. Такви случајеви представљају добро полазиште како за савладавање основа грчког језика, тако и за упознавање са грчком културом, менталитетом, као и начином живота Грка. Стога сматрамо да је усвајање фразеолошких јединица изузетно корисно, па и неопходно већ на самом почетку учења било ког језика, будући да су оне његов нераскидив део,

баш као што су граматика, лексика, или синтакса, а на којима се, по правилу, много више инсистира. Према нашем виђењу, потребно је посветити више пажње у оквиру наставе страних језика, стицању и развијању фразеолошке компетенције полазника. Свесни смо да је то на почетном нивоу прилично тешко, с обзиром на то да је, по природи ствари, далеко пре неопходно обрадити и објаснити читав низ других граматичких и синтаксичких појава без којих је немогуће схватити језички код и функционисање страног језика. Уједно, ови основни елементи су база за правилно разумевање и усвајање не само структуре него и семантике фразеологизама страног језика. Један од изазова у оквиру фразеодидактике јесте и израда таквог фразеолошког материјала који би омогућио свим полазницима постепено увођење у фразеологију неког страног језика, почевши од А1¹² нивоа, у складу са нивоима и захтевима ЗЕОЈ-а. Колико смо успели да истражимо, такав за сада не постоји ни на грчком¹³, али ни на једном другом европском језику.

Литература

- Дешић, Милорад. (1984). „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика“. У: *Лексикографија и лексикологија: зборник радова* (ур. Јован Јерковић). Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српскохрватски језик, 53–67.
- Думитрашковић, Тајана. (2014). Примена савремених информационо-комуникационих технологија у настави страних језика. *Нова Школа*, Vol IX, No. 1, 120–126.
- Јовановић, Иван (2014). „О идиоматским изразима у уџбеницима француског језика“. У: *Језик, књижевност, култура*, Том IV (ур. Бојана Димитријевић). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 316–331.
- Куртума, Р. Наташа – Ристић, М. Гордана. (2017). О важности

¹² Као фразеодидактички материјал за Б2 ниво, Тресорукова (2015: 84) предлаже речник *Η γλώσσα των ιδιωτισμών και των εκφράσεων* (*Језик фраза и израза*), где је, ради лакшег разумевања, свака наведена фразеолошка јединица дата у оквиру дијалога, а праћена је и синонимским фразеологизмима.

¹³ Једини за сада постојећи фразеолошки, тачније паремиолошки „уџбеник“ на грчком језику јесте сликовница намењена деци првог и другог разреда основне школе под насловом *Παχὺδία με παροιμίες* (*Игрице са пословицама*).

- имплементације фразеологизама у настави страног језика. *Педагошка стварност*, Год. 63, Бр. 1, 52–63.
- Мршевић Радовић, Драгана. (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Мутавцић, Предраг. (2016). *Из балканске фразеологије*. Београд: Филолошки факултет.
- Мутавцић, Предраг – Kampuriris, Anastassios. (2016). „Фразеологија и настава страног језика на примеру српског и грчког језика“. У: *Српски као страни језик у теорији и пракси 3* (ур. Весна Крајишник). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 291–309.
- Рађеновић, Анка. (2013). „Прагматика у почетном уџбенику грчког језика као страног“. У: *Сусрет култура*, Књига I (ур. Ivana Živančević Sekeruš). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 167–177.
- Стојичић Војкан – Мутавцић Предраг – Крајишник Весна – Ломпар Весна. (2014). „Учење на даљину – платформе за учење српског и модерног грчког као страног језика“. У: *Србија између Истока и Запада: наука, образовање, култура и уметност* (ур. Александра Вранеш и Љиљана Марковић). Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, Књига 4, 213–225.
- Стојичић, Војкан. (2016). *Рецептивне језичке активности у универзитетској настави страног језика – релације између модерног грчког и српског језика*. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет.
- Стојковић Трајковић, Миљана. (2017). *Унапређење језика струке путем хибридне наставе система за управљање учењем*. Необјављена докторска дисертација. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Alfahadi, Abdulrahman Mohammed – Zohairy, Said Ahmed – Momani, Mowaffaq Mohammed – Wahby, H. Mansour. (2014). Promoting Awareness of Teaching Collocations Techniques to Beginners (Adjective–Noun Collocations). *European Scientific Journal*, Vol. 10, No. 10, 389–396.
- Burger, Harald – Buchofer, Annelies – Siam, Ambros. (1982). *Handbuch der Phraseologie*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Cowie, Anthony Paul. (2001). Speech formulae in English: problems of analysis and dictionary treatment. *GAGL: Groninger Arbeiten zur*

- germanistischen Linguistik, No. 44, 1–12.
- Cowie, Anthony Paul. (1998). *Phraseology. Theory, Analysis and Application* (Edited by A.P. Cowie) Oxford: Caledon Press.
- Čabrić Čiča, A. (2012). *Analiza frazeologizama u udžbenicima nemačkog jezika*. Neobjavljeni master rad. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Hallsteinsdóttir, Erla. (2015). Phraseology and foreign language learning. *Linguo-cultural research on phraseology*, Vol. 3, 519–536.
- Hatzigeorgiou, Nick – Sidiropoulos, Nikolaos – Charalabopoulou, Frieda. (2005). „Learning Modern Greek on the web: the ‘filoglossia’ software“. In: *Proceedings of 4th IASTED International Conference on Web-Based Education* (Ed. Vladimir Uskov). Grindelwald, Switzerland, 690–695.
- Hill, James. (2000). Revising priorities: From grammatical failure to collocational success. In: *Teaching collocation: Further developments in the lexical approach* (Ed. Michael Lewis), 47–69.
- Knežević, Čedomir. (2016). Komunikativni pristup nastavi stranog jezika nasuprot gramatičko-prevodnom metodu. *Svarog*, br. 12, 307–312.
- Košuta, Nataša. (2012). O pitanju stjecanja kolokacijske kompetencije u stranome jeziku. *Strani jezici: časopis za unapređenje nastave stranih jezika*, Vol. 41, No. 3, 263–276.
- Martínez, Estela, Albaladejo. (2013). *Analysis of phraseological content in English teaching: materials and teachers' attitudes*. Madrid: Bubok Publishing.
- Medan, Darko. (2009). *Učenje na daljinu*. Neobjavljeni master rad. Beograd: Matematički fakultet.
- Mikulan, Krunoslav – Vladimir Legac – Dunja Siročić. (2011). „Pozitivni i negativni aspekti platformi za učenje na daljinu Moodle i WebCT u nastavi hrvatskog jezika“. U: *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*. Čakovec: Međimursko veleučilište u Čakovcu, Vol. 2, No. 1, 83–94.
- Moon, Rosamund. (1998). *Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Nesselhauf, Nadja. (2003). The use of collocations by advanced learners of English and some implications for teaching. *Applied linguistics*, Vol. 24, No. 2, 223–242.
- Nozawa, Kazunori. (2011). To moodle or not to moodle: Can it be an ideal e-learning environment. *Political Science*, Vol. 18, No.3, 289–312.
- Pantelia, Maria. (2007). Review of Filoglossia+. *Calico journal*, Vol. 25, No. 1, 137–146.

- Popović, Nataša – Radusin Badrić, Nataša. (2014). „Primena platforme Moodle kao dodatnog nastavnog sredstva u učenju francuskog jezika po izboru“. U: *Strani jezici na Filozofskom fakultetu: primenjeno lingvistička istraživanja* (ур. Biljana Radić Bojanić). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 169–185.
- Stanič, Daša. (2014). Le unità fraseologiche nei libri di testo d'italiano come lingua straniera: analisi di libri di testo graduati secondo i livelli di competenza linguistica del Quadro comune europeo di riferimento per la conoscenza delle lingue (QCER). *Linguistica*, Vol. 54, No. 1, 167–187.
- Vasiljevic, Zorana. (2014). Teaching collocations in a second language: Why, what and how. *ELTA Journal*, Vol. 2, No. 2, 48–73.
- Wible, David. (2008). Multiword expressions and the digital turn. Y: *Phraseology in foreign language learning and teaching* (Ed. Fanny Meunier, Sylviane Granger), 163–181.
- Zambrana, Maria Rosario Bautista. (2017). Corpus analysis of phraseology in an A1 level textbook of German as a foreign language. *Quaderns de Filologia-Estudis Lingüístics*, Vol. 22, 13–32.
- Αναστασιάδη - Συμεωνίδη, Άννα – Ευθυμίου, Αγγελική (2005). *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτική της νέας ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Βλαχόπουλος, Στέφανος. (2007). *Λεξικό των Ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Κλειδάριθμος.
- Μότσιου, Ελένη. (2012). „Κατηγορίες πραγματολογικών φρασεολογισμών“. Στα: *Proceedings of the 10th International Conference of Greek Linguistics* (Ed. Zoe Gavrilidou, Angeliki Efthymiou, Evangelia Thomadaki, Penelope Kambakis-Vougiouklis). Θράκη: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 960–964.
- Συμεωνίδης, Χαράλαμπος. (2000). *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.
- Τρεσορούκοβα, Ιρίνα. (2015). Διδασκαλία των φρασεολογισμών της ελληνικής γλώσσας σε Ρωσόφωνους ενήλικες στο επίπεδο B2 (τρόποι προσέγγισης, διδακτικό υλικό, προτάσεις). *Stephanos*, Vol. 1, 78–88.
- Χαραλαμποπούλου, Φρίντα. (2009). Αναπτύσσοντας τις δεξιότητες κατανόησης στη δεύτερη/ξένη γλώσσα με την υποστήριξη των ΤΠΕ. *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, Τόμος 2, Τεύχος 3, 273–290.
- Χιώτη, Αλεξάνδρα. (2010). *Οι παγιωμένες εκφράσεις της νέας ελληνικής*:

ιστορική διάσταση, ταξινόμηση και στερεοτυπικότητα. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS ON ΦΙΛΟΓΛΩΣΣΙΑ ONLINE PLATFORM FOR STUDYING MODERN GREEK LANGUAGE

Sara Mandić

ritasa1905@gmail.com

Mentor: Assoc. Prof. Predrag Mutavdžić

Department of Neohellenic Studies

Faculty of Philology

University of Belgrade

Abstract

Modern technologies and digital age have a growing impact on humans and their everyday life, which has had a direct influence on the increasing appearance of a new, modern vision of language learning through online platforms. The subject of our paper is the phraseological units that appear in lessons in the online course called Filoglossia, which is used for learning Modern Greek. The aim of our paper is to determine the representation of phraseological units as complex constructions on this platform, since the platform is intended for users at the initial levels of Modern Greek, and to determine whether it is possible and to what extent to learn phraseological units at the A1 level according to the Common European Framework of Reference for Languages. The material was excerpted from the platform Filoglossia, after which we checked whether all the recorded expressions appear under the acronym ΦΡ. (φράση) in the relevant general dictionaries, and also in the phraseological dictionaries of Modern Greek. The results of our analysis show that, to a certain degree, many of the phraseological units are distinguished by their simple lexicon and internal structure and that their meaning could be easily understood from the given context. Based on the obtained results and bearing in mind relatively complex and desemantized idiomatic constructions, it is possible to talk about their adoption at the very beginner level of Modern Greek as a foreign/second language, but only to some extent.

Keywords: phraseology; online platform; idioms; Modern Greek; phraseological competence

WIKIMEDIA MOVEMENT'S IMPORTANCE FOR PUBLIC ARCHAEOLOGY

Miloš Todorović
milostodorovic97@gmail.com
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Abstract

Over the years the public has shown a keen interest when it comes to archaeology. Archaeologists noticed this and the importance of communicating their finds to the public, which is why a separate field of “public archaeology” emerged in the 20th century. As communicating with the public is still one of the most important aspects of public archaeology, it is worth taking a look at the *Wikimedia movement* and its projects, since their goal is to give people free access to information. With their projects like *Wikipedia* and *Wikimedia Commons* becoming more popular and relevant, it is important to examine how public archaeology could benefit from them.

Keywords: public archaeology; communicating archaeology; Wikimedia; Wikipedia

INTRODUCTION

The concept that archaeologists need to share their work with the public is not all that new, as archaeological discoveries making headlines around the world is a well established phenomenon. When Howard Carter and Lord Carnarvon discovered Tutankhamen's tomb in 1922 they sparked a new wave of popular interest in ancient Egypt. A single archaeological discovery influenced many aspects of popular culture, including movies, music, architecture, interior design and caused a flood of tourists visiting Egypt ever since (Fryxell 2017, 516-518). Because of this interest and the necessity of involving the public, a whole field of "public archaeology" arose in the 20th century.

The field is vast as it draws knowledge from an array of different subjects, from archaeology and communicology to international law and economics. The field itself deals both with practice and scholarship. It includes many different activities like communities campaigning to protect local heritage sites, archaeologists and producers making documentaries, encouraging metal detector users to bring their finds to local museums, archaeological sites researching their visitor demographics as well as scholarly studies about the communication of archaeology (Moshenska 2017, 2-11). With the rise of digital technologies, archaeologists engaged in public archaeology have started incorporating them into their work. They are now using social media, crowdfunding and crowdsourcing platforms, smartphone applications, blogs and vlogs both for presenting their finds and getting the community involved (Bonacchi 2017, 61-68).

One of the major concerns of archaeologists involved in public archaeology is to which extent archaeology should and can be accessible to everyone. How open should archaeology be is an important question, since a lot of people have shown interest in the subject. Not to mention that an archaeological excavation is visible, as oppose to research conducted by other scientists. Quite often it is done in public places, which means that people passing by are able to observe the excavation process and the work of archaeologists. However, visiting an archaeological site can cause a lot of damage and thus frustrate some archaeologists (Moshenska 2017, 9). Nevertheless, most archaeologists agree that sites should be open for the public and there is also a rising openness in archaeological research with open access publications available online for free and even open-access archaeological databases (Marwick 2017 et al., 8-9).

Making knowledge more accessible on the Internet and engaging people

through it has been increasing steadily since the beginning of the 21st century. During the mid 1990s the “World Wide Web” became mainstream, as more and more people started owning personal computers. However, during this time the Web was characterized by users who were consuming information rather than creating it. Because of this, media scholars named this phase Web 1.0, which lasted until 2001, when it was replaced by Web 2.0. The year 2001 saw the launch of *Wikipedia*, whose users got a chance to contribute; this means they were not just “consumers” but “contributors” as well, which is indicative of the Web 2.0 phase (Han 2011, 23-25). With *Wikipedia* becoming more important for our everyday lives, it is worth analyzing how an archaeologist engaged in public archaeology could benefit from it and from other projects of the much larger *Wikimedia movement*.

WIKIMEDIA MOVEMENT AND ITS PROJECTS

One of the most famous websites today is *Wikipedia*, which is a part of the much larger *Wikimedia movement* that appeared in the 21st century. *Wikipedia* was founded in 2001 as a free online encyclopedia, created and edited by volunteers from around the world. As the website drew more and more people eager to contribute to sharing knowledge, a whole community, or rather a movement arose. That is how the *Wikimedia movement* started and two years after the launch of *Wikipedia*, a formal non-profit charitable organization called the *Wikimedia Foundation* was founded. Today the *Wikimedia Foundation* is a formal entity that hosts sites like *Wikipedia*, *Wikimedia Commons*, *Wiktionary* and others which are maintained by the much larger *Wikimedia community* made up of formal entities like the *Wikimedia Foundation*, local chapters and individual volunteers (Jemielniak 2016, 362-363).

Over time the *Wikimedia community* has grown into one of the largest volunteer-run organizations in the world. Today there are thousands of people around the world contributing to *Wikimedia* projects like *Wikipedia*, *Wiktionary*, *Wikibooks*, *Wikinews*, *Wikiquote*, *Wikisource*, *Wikiversity*, *Wikivoyage*, *Wikispecies*, *Wikimedia Commons* and *Wikidata*.

WIKIPEDIA

Wikipedia was launched in 2001 as a feeder project for *Nupedia*, an older open-access English-language web-based encyclopedia whose articles were written by volunteers but reviewed by expert editors before their

publication. This process of writing and peer reviewing meant that it took a lot of time for an article to be published. In fact, in the year when it was launched only twenty-five articles were produced. As the process was too long, the founders of *Nupedia* launched *Wikipedia* in order to produce content for *Nupedia* a lot quicker. These two websites had different operating modes, as articles were written and edited on *Wikipedia* by volunteers without endorsement from the website administrators. This open approach meant that the content could be produced much faster and by the end of its first year *Wikipedia* had 20,000 articles, as opposed to 25 published on *Nupedia* (Todorović 2018, 94).

Yet this same approach which allowed *Wikipedia* to grow and become the largest encyclopedia in the world has become the subject of criticism. Since it does not have a peer reviewing process, and anyone can edit its content, many people have been questioning the quality of the articles for a long time now. This critique is partially true because volunteers also edit articles and correct mistakes which were made, but the responsibility of checking the quality of the sources used for the articles is placed on the users – editors cite the source of the information at the end of the page and it is up to the reader to decide if that is a reliable source (Todorović 2018, 95-96). The process seems to be working, as a study published in *Nature* back in 2005 showed that *Wikipedia* had the same number of serious errors as the *Encyclopedia Britannica* (Giles 2005, 900-901) and due to the working process of *Wikipedia* with editors checking and correcting mistakes, the number of serious errors probably has not increased while the number of articles has.

So why is *Wikipedia* important for archaeologists? When it comes to using digital media in public archaeology, there are two approaches: the so-called “broadcasting approach”, one-way communication where archaeologists say to the public what it needs to know, and the “participatory approach” in which archaeologists encourage the public to participate in various ways (Bonacchi 2017, 66-68). I would argue that *Wikipedia* could be used for both these cases.

After all, it is one of the most prominent sources of information the public uses. *Alexa Internet*, an American web traffic analysis company, lists *Wikipedia* as one of the top 10 most visited websites in the world and *Wikipedia* has held this title for a long time now.¹ Since it is an important source of knowledge for so many people, the importance of it for archaeologists is self-evident. Archaeologists can write and edit articles not only

¹ Accessed on the 5th of July 2019 via link – <https://www.alexa.com/topsites>.

to promote important archaeological sites but also to make archaeological knowledge accessible to everyone. However, it is also an effective way for engaging the public.

When it comes to the “broadcast approach”, *Wikipedia* could be one of the best tools. However, it is more than just a website; it is also an online community made up of editors who write and edit articles, which means it can be used in the “participatory approach” as well. Occasionally this community organizes live events (some time *online* events as well) called “edit-a-thons” in which people edit and write articles on a specific topic in order to improve its coverage on *Wikipedia* or improve the quality of the available articles. Typically these events also have a training session for people who have not edited *Wikipedia* before and the institution hosting it provides the academic sources for editors to use (Koh 2013). Local archaeologists could organize edit-a-thons in their institutions with local heritage being the topic. This would be a great way to get the public involved, since the public would be a part of the project aimed at promoting its local heritage and the edit-a-thons would not be hard to organize, since the institutions where archaeologists work usually have relevant sources about local heritage that both the experienced and new editors could use. Basically edit-a-thons organized by local archaeologists would be a mix of the participatory and broadcasting approach, since the local community would be involved by editing *Wikipedia* and by doing so it would make information about its local heritage available to everyone.

WIKIMEDIA COMMONS

Another project of the *Wikimedia Foundation* that is important for archaeologists is *Wikimedia Commons*, an online repository of free media files such as images, sound tracks and videos.² Files in the repository are used in *Wikimedia* projects such as *Wikipedia*, *Wikibooks*, *Wikispecies* and others, but since they are free to use, anyone can use them for anything. Files uploaded are usually already in the *Public domain* or published under the *Creative Commons license* which means that people can use them for their projects without worrying about copyrights – they just need to cite the author and the source.

As sharing images is getting more important in our society, making

² Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://commons.wikimedia.org/wiki/Main_Page.

photos of archaeological sites available is of great importance for communication and also for research. People who work on promoting archaeology can use files uploaded to *Wikimedia Commons* in their blog posts, documentaries, articles etc. Researchers can use them in their work as they only need to cite the source and the author. Since this is not hard and there are a lot of great works that have been uploaded to *Commons*, it does not come as a surprise that a lot of media companies use it as a source of their illustrations.

Organized contributions to *Commons* are carried out as well. Sometimes participants in edit-a-thons also contribute to *Wikimedia Commons*. They visit local sites in order to take photos of them, which they later upload to *Commons* so that everyone has access to them. After this they usually write articles which they illustrate with the photos they took. Projects like these have been done numerous times with various institutions, including schools. One such example is a school project organized by the *Corfu Second Chance School* with the help of *Wikimedia Greece* (a local chapter of the *Wikimedia Foundation*) in which students did just that – took photos of local sites and wrote about them. As a result of it, the students expanded articles about local places both on English and Greek *Wikipedia*, and uploaded more than 90 photos of the local sites, some of which were the first photos of these places to be uploaded to the Web (Magioladitis and Theofilatou 2015, 362-363).

Such projects could be organized by museums as well. In that case, they could host people who would take photos of the museum's exhibition or upload the already existing photos to *Commons* and edit articles with the sources available in the museum. Alternatively, trips to local cultural sites could be organized so that the participants can take photos of them as well and these events can be realized with local volunteer organizations or schools. For instance, museums could host students from local schools which would be beneficial for everyone involved – students would learn about local history, museums would get exposure online, and the general public would have access to information about the heritage and free images of it to use.

The *Wikimedia community* is already involved in promoting cultural heritage in other, more direct ways: it organizes an international photo competition named *Wiki Loves Monuments*. Participants from all over the world take pictures of local historical monuments and heritage sites in their region and upload them to *Wikimedia Commons*. The competition was launched in the Netherlands back in 2010 and since then it has collected

information on 1.5 million monuments with more than 1.7 million pictures submitted by over 60,000 participants.³ In fact, *Guinness World Records* named it the largest photography competition in 2012.⁴ Not surprisingly, the competition has led to a lot of quality photos being published under free licenses for anyone to use, which is of great importance when it comes to promoting cultural heritage.

WORKING TOGETHER WITH CULTURAL INSTITUTIONS

One of the initiatives that the *Wikimedia Foundation* has launched is the *GLAM–Wiki initiative*, in which *Wikimedia* helps GLAM institutions (galleries, libraries, archives and museums) share their resources with the world. In this cooperation, the institution provides the material it wants to share – old photos, rare books, publications or sources to be used to write articles on *Wikipedia* – and *Wikimedia* provides platforms to share it, such as *Wikimedia Commons*. There are a few ways of collaboration between *Wikimedia* and cultural institutions: one is the institution hosting an edit-a-thon, another is it donating material to be published under a free license on *Wikimedia Commons* and the institution can also host a “Wikipedian in Residence” (a person from *Wikimedia* working in the institution only on the *Wiki* projects). Both *Wikimedia* and cultural institutions have something to gain from such collaborations and it is not surprising that a lot of them decided to collaborate including the major institutions, such as the *British Museum*, the *Smithsonian Institution* and many others (Cohen 2014).

Digitization is very important to museums, as is sharing its resources online. It is important for two main reasons: one is to give people access to the collection and another is to have a digital “back up” in case something bad happens to the artifact. When it comes to the latter, the world was reminded why digitizing and sharing is important in September of 2018 when a fire broke out in Brazil’s *National Museum* destroying millions of artifacts. After the tragedy *Wikimedia* called people to upload photos they took in the museum to *Wikimedia Commons* in order to “minimize the cultural loss”, which resulted in thousands of photos of the now destroyed artifacts being shared online (Schuster 2018). One could argue that this was too little too late. However, the fire serves as a reminder of the importance of digitization.

³ Accessed on the 5th of July 2019 via link – <https://www.wikilovesmonuments.org/contest/>

⁴ Accessed on the 5th of July 2019 via link – <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/largest-photography-competition/>

Over the past years many museums realized the importance of sharing their collections online in order to give people easy access. Some museums have opted for creating entire virtual exhibitions while others took a less tedious path and published online illustrated catalogs of their collections (Merriman 2004, 90). Working with *Wikimedia* would be an even greater way to do this, since publishing photos on *Commons* would mean that anyone could use them in their work but would also have to cite the museum and the author as the source. Not to mention that museums would not need to pay the cost of web hosting, as this is covered by the *Wikimedia Foundation*. Indeed, such a partnership is beneficial for everyone – museums get exposure and a place to store material online free of cost, *Commons* gets quality photos of cultural artifacts, and the public gets access to the museums' collections and free photos which it could use in various ways, thus further promoting museums and their collections.

OTHER WIKI PROJECTS OF INTEREST

Wikipedia and *Wikimedia Commons* are two of the most prominent projects of the *Wikimedia Foundation*. However, archaeologists could pay attention to other projects like *Wikibooks*, *Wikiquote*, *Wikiversity*, *Wiki-source*, *Wikivoyage*, *Wikinews* and *Wikispecies* as they can benefit from all of them.

Take for instance *Wikibooks*, an online collection of open-content textbooks with over 3,500 books as of July 2019.⁵ Indeed, this is a very modest collection, and yet, it is a great way to share archaeology textbooks which would be beneficial to students of archaeology, as well as laymen interested in these topics. Another way that current and future students could benefit is by archaeologists contributing to *Wikiversity*, a platform that supports learning communities by offering a series of tutorials and courses.⁶ It is also worth mentioning *Wikisource*, a collection of supporting texts for articles on *Wikipedia* which has 442,705 texts in English as of July 2019.⁷ *Wikimedia* also launched *Wikiquote*, a free online compendium of sourced quotations from notable people and creative works in every language with over 34,000 articles in English as of July 2019.⁸

⁵ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikibooks.org/wiki/Main_Page.

⁶ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikiversity.org/wiki/Wikiversity:Main_Page.

⁷ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikisource.org/wiki/Main_Page.

⁸ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikiquote.org/wiki/Main_Page.

When it comes to popularizing archaeology and discoveries made by archaeologists, another platform of *Wikimedia* is *Wikinews* – a free-content news source wiki.⁹ Archaeologists can use this platform to write news stories about the latest discoveries themselves and send it to various media sources instead of just sending press releases. *Wikimedia* also launched its own travel guide, *Wikivoyage*.¹⁰ While it is not used as much as other sites such as *TripAdvisor*, it is still a great way to promote cultural heritage, so that people interested in cultural tourism get relevant information about notable sites.

Admittedly all these projects are not as famous as *Wikipedia* and *Wikimedia Commons*. They are not as important for promoting archaeology and cultural heritage, but they were worth mentioning, as is *Wikispecies*.¹¹

The public does not have much use for this platform but archaeologists, especially bioarchaeologists do. The aim of *Wikispecies* is to create a comprehensive free content catalogue of all known species. It is an ambitious task and it is meant to be used by scientists and students who would really benefit from such a platform. As of July 2019 there are 680,312 articles on it, so there are a lot more species to be added.

CONCLUSION

The *Wikimedia* movement and projects of the *Wikimedia Foundation* have drastically changed life in the 21st century. They made access to information a lot easier and readily available. As *Wikipedia* is one of the most visited websites in the world, archaeologists should pay more attention to it and use it to make sure the public has access to archaeological knowledge. They can also use the platform for getting communities involved by organizing edit-a-thons about local heritage. Such practice would mean that the community would have the feeling of helping out, as they share knowledge about their local sites with the world.

Wikimedia Commons is another platform archaeologists should pay attention to and use for promoting heritage. As many media organizations use photos from the platform to illustrate their articles, it is important to give them and the public access to free photos of various archaeological sites. Additionally, *Wikimedia* has launched a photo competition *Wiki Loves Monuments* in order to make sure the photos of famous and less

⁹ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikinews.org/wiki/Main_Page.

¹⁰ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://en.wikivoyage.org/wiki/Main_Page.

¹¹ Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://species.wikimedia.org/wiki/Main_Page.

famous monuments are available. However, archaeological sites are not as covered as they should be. In fact, even the famous archaeological sites are not covered at all – this is why archaeologists need to help out and upload these photos.

The *Wikimedia Foundation* has shown that it is eager to work with archaeologists and other experts working in cultural institutions. It even has an entire program devoted to working together with GLAM institutions on promoting cultural heritage stored in them. Both the institutions and *Wikimedia* would benefit from working together, as would the public, since this cooperation gives it free access to the institutions' resources.

Archaeologists from all over the world have realized the importance of communicating archaeology to the public. Today there is a whole field of public archaeology concerned with the interaction between the public and archaeologists in the broadest sense. It encompasses cultural resource management, policies related to archaeology, studies of cultural tourism, research on how archaeology relates to the public and, of course, communicating archaeology and its finds to the public (Matsuda and Okamura 2011, 2). Since the goal of the *Wikimedia Foundation* is to maintain open content sites like *Wikipedia* and *Wikimedia Commons* free of charge for the users, it is important for archaeologists to work together with them.

Wikimedia offers unique and free platforms to share knowledge. It allows archaeologists to effectively share their knowledge with the public, since *Wikipedia* is one of the most visited websites in the world. *Commons* allows them to share photos under free licenses, so that people working on promoting heritage and archaeologists have access to them. Archaeologists specialized in public archaeology should start paying more attention to these projects and contribute to the topic, as it is in their best interest.

References

- Bonacchi, C. 2017. Digital Media in Public Archaeology. In *Key Concepts in Public Archaeology* (ed. Moshenska, Gabriel). pp. 60–72.
- Cohen, N. (19th of March 2014). Warming Up to the Culture of Wikipedia. *The New York Times*. Accessed on the 5th of July 2019 via link – https://www.nytimes.com/2014/03/20/arts/artsspecial/warming-up-to-the-culture-of-wikipedia.html?_r=0
- Fryxell, A. 2017. Tutankhamen, Egyptomania, and Temporal Enchantment in Interwar Britain. *Twentieth Century British History* Vol. 28, No. 4. pp. 516–542.
- Giles, J. 2005. Internet encyclopedias go head to head. *Nature* Vol. 438 No. 7070. pp. 900–901.
- Han, S. 2011. *Web 2.0*. New York: Routledge.
- Jemielniak, D. 2016. Wikimedia Movement Governance: The Limits of a Hierarchical Organization. *Journal of Organizational Change Management* Vol. 29, No. 3. pp. 361–378.
- Koh, A. (30th of May 2013). How to Organize Your Own Wikipedia Edit-a-Thon. *The Chronicle of Higher Education*. Accessed on the 5th of July 2019 via link – <https://www.chronicle.com/blogs/profhacker/how-to-organize-your-own-wikipedia-edit-a-thon/49757>
- Magioladitis, M. and Theofilatou, M. 2015. Adult Learners from the Ionian Islands of Corfu and Kefalonia Share Cultural Heritage on Wikimedia Commons and Wiktionary. *7th Conference on Informatics in Education*. pp. 361–370.
- Marwick, B. et al. 2017. Open Science in Archaeology. *SAA Archaeological Record*, Vol. 17, No. 4. pp. 8–14.
- Matsuda, A. and Okamura, K. 2011. Introduction: New Perspectives in Global Public Archaeology. In *New Perspectives in Global Public Archaeology* (eds. Matsuda, A. and Okamura, K.). pp. 1–18.
- Merriman, N. 2004. Involving the Public in Museum Archaeology. In *Public Archaeology* (ed. Merriman, N.). pp. 85–108.
- Moshenska, G. 2017. Introduction: Public Archaeology as a Practice and Scholarship Where Archaeology Meets the World. In *Key Concepts in Public Archaeology* (ed. Moshenska, G.). pp. 1–13.
- Schuster, C. (7th of September 2018). Wikipedia Has Received Thousands of Images for Their Archive of Brazil's Museum Fire Losses. *The Observer*. Accessed on the 5th of July 2019 via link – <https://observer.com/2018/09/brazil-national-museum-archive-photos-wikipedia/>

Todorović, M. 2018. From Diderot's Encyclopedia to Wales's Wikipedia: a brief history of collecting and sharing knowledge. *Journal KSIO* 1. pp. 88–102.

ZNAČAJ VIKIMEDIJINOG POKRETA ZA JAVNU ARHEOLOGIJU

Miloš Todorović
milostodorovic97@gmail.com
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Rezime

Arheologija već vekovima privlači pažnju šire javnosti. Zbog toga i važnosti komuniciranja sa njom tokom 20. veka se javlja celo polje „javne arheologije“ posvećeno upravo tome. Arheolozi su uvideli značaj konuniciranja sa javnošću i za to koriste sav alat koji im je na raspolaganju, uključujući i digitalne tehnologije. Budući da je Vikimedijin pokret doveo do nastanka veba 2.0 i da su projekti ovog pokreta, poput Vikipedije, jako uticajni u 21. veku, vredelo bi osvrnuti se na njihov značaj za javnu arheologiju.

Uveliko najpoznatiji projekat pokreta je Vikipedija, a arheolozi je mogu koristiti na različite načine. U pitanju je jedan od najposećenijih veb sajtova na svetu i jedan od primarnih izvora informacija. Zbog toga je bitno da je arheolozi uređuju kako bi time prenosili informacije o arheologiji, lokalitetima i kulturnom nasleđu široj javnosti. Međutim, Vikipedija se može iskoristiti i za uključivanje zajednice u rad arheologa.

„Uređivački maratoni“ su događaji tokom kojih se ljudi okupe kako bi uređivali članke iz određene oblasti. Ovo je odličan način kako da arheolozi koji rade u muzejima uključe ljude u svoj rad, odnosno da ljudi zajedno sa arheolozima pišu o lokalnom nasleđu.

Često se tokom ovakvih događaja organizuju i izleti na lokalna mesta kako bi ih učesnici fotografisali i doprinosili još jednom projektu – Vikimedijoj ostavi, online ostavi medijskih datoteka objavljenih pod slobodnim licencama kako bi svi mogli da ih koriste. Jako je bitno omogućiti drugim arheolozima, medijima, pa i javnosti, pristup kvalitetnim fotografijama arheološkog nasleđa kako bi se ono dalje promovisalo. Budući da je Vikimedijina ostava izvor ilustracija za sve Vikimedijine projekte, kao i da je izvor ilustracija različitim medijskim kućama, jasno je da je bitno da arheolozi na njoj objavljuju fotografije arheološkog nasleđa.

Vikimedija je već pokazala interesovanje za saradnju sa arheolozima i drugim kulturnim radnicima na promociji kulturnog nasleđa. Pokrenula je foto takmičenje *Viki voli spomenike* kako bi povećala broj fotografija znamenitih kulturnih spomenika dostupnih pod slobodnom licencom i ima poseban GLAM program kome je cilj upravo saradnja sa institucijama kulture radi promovisanja nasleđa koje se čuva u njima. Sve što je potrebno je da se arheolozi uključe u rad.

BEYOND THE ACCOUNT OF EMOTIVISM: TRANSHUMANISM AS NORM-EXPRESSIVISM

Vladimir Lukić
v.lukic.96@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Bojan Blagojević
Faculty of Philosophy
University of Niš

Abstract

Introduction: During the era of constant digital and technological improvements which are upgrading the world around us, one interesting idea has sprung. What if we use that technology to upgrade ourselves as species? Of course, the idea of a trans-human is constantly being considered in the hypothetical scenarios and as such, proves to be a great thought experiment. Having said that, the central topic in this paper is considering the hypothetical trans-human (or, better yet, post-human) through the theoretical scope of metaethics.

Aim: The aim of this paper is to analyze the possible effects that a trans-human has on the metaethical position of emotivism and to see if that position could still be considered as an option.

Material and Methods: Through various authors that have written on the topics of trans-humanism and metaethics, I would like to make a case for the claim that emotivism cannot be held as an ethically relevant position after the emotive enhancement that transhumanism proposes.

Results: As a result, my argument is that norm-expressivism is the only way that non-cognitivist account of metaethics can incorporate itself in the system of transhumanism.

Conclusion: By concluding everything that has been said, I believe that the account of emotivism is quite one-dimensional and cannot be used to describe the morality of trans-humanism. Therefore, a new and upgraded account is needed for this purpose, and that is norm-expressivism.

Keywords: emotivism; metaethics; norm-expressivism; technological upgrade; transhumanism

INTRODUCTION

Let us imagine a situation in which we are debating over the philosophical field of transhumanism, which seems to be quite interesting these days. Now, consider that a subject X (for example, our philosophical opponent) holds a position which defends transhumanism, while the subject Y (us) holds a position which is explicitly against transhumanism. Of course, debating over the principles that this position holds is in the realm of the ethical. However, when we start contextualizing that debate, the very arguments that X and Y give, we are in the realm of metaethics (the study which explores the meaning and the origin of our ethical statements). At this stage we will formalize the arguments held by X and Y:

Argument 1:

- P1. We should always maximize the overall good.
- P2. Transhumanism dictates the principles about improving humanity by preventing diseases, suffering and genetic abnormalities.
- C1. Thus, principles of transhumanism are right.

Argument 2:

- P1. Using humans as experiments for promoting scientific discovery goes against their autonomy and dignity, and therefore is ethically condemned.
- P2. Principles that transhumanism proposes are already known to be used in the sense of killing off or sterilizing people with unrequired genes, thus attacking their autonomy and dignity.
- C1. Thus, the principles that transhumanism proposes are wrong.

The way this argument is made is quite convenient for my goal. Firstly, I would like to show that we have a certain type of disagreement; a disagreement which is, according to certain meta-ethical theories, irresolvable. Theorists that reside in more relativistic branches often propose meta-ethical emotivism as an answer to this irresolvable problem. Namely, we cannot agree because our sentiments, our emotions, our passions dictate how we perceive a given ethical situation. More on this topic will be said in another part of this paper. Now, I would like to argue that theories such as these are not sufficient enough to elaborate the full extent of our moral lives. The reason for this is that we do not have the sufficient knowledge of the emotions; more so, we do not have the sufficient knowledge to

describe which emotions should be based as normative and which should not. Having said that, I would like to introduce the philosophical study of transhumanism, the field which states that the technological advancements can and should be used to better ourselves as humans. In a way, this also takes into consideration the enhancements of the cognitive and emotive faculties. Therefore, this paper is a critique of emotivism from a position of transhumanism. Of course, I would also like to propose an alternative view, a metaethical position of norm-expressivism which was developed by Allan Gibbard. This theory suggests that moral agent's emotions are not directed at certain decontextualized situations as emotivism wants to prove, but they are directed at the agent's rational acceptance of moral norms (1). This is, at first, quite idealistic. However, by proposing transhumanism, I hope to be much more optimistic.

METHOD

This paper takes the approach of *reductio ad absurdum*, which is proposing the consequences of one position and showing that they cannot be held accountable in that case. Of course, transhumanism often takes the hypothetical approach, showing something that might be (2). By putting the position of metaethical emotivism in a hypothetical situation in which humans are enhanced in a way which makes sure that the emotions are "purified" and subordinated to a rationalized account, I would argue that this position would have a hard time dealing with the arguments which are put forward. Having eliminated emotivism as a legitimate position in the hypothetical situation that the transhumanist position offers, it would be natural to propose an alternative. The alternative, which was already mentioned, is norm-expressivism. Hence, the main argument can be formalized as such:

- P1. Emotivism shows that certain sentiments influence our moral deliberation.
- P2. Transhumanism puts forward an account which provides a hypothetical account of purified emotions and stronger cognitive functions.
- P3. Trans-humans do not hold moral or political deliberations based on basic sentiments, for they have a greater need for objectivity of norms.
- C1. Emotivism states that our moral differences come from our

emotional faculty and that rational deliberation is the second actor in it. (From P1)

C2. Hypothetical state in which a trans-human (a human who is enhanced by technological means) is emotionally enhanced does not make certain moral assessments based on his/her emotional faculty, for it leads to subjective conclusion which is leading us nowhere. (From P3)

C3. If the need for political and ethical objectivity is universal and if sentiments and emotions play a smaller part in our everyday deliberation, rationality is used as the main source of our norms. (From P2, P3, C2)

C4. Therefore, a new position must be proposed, the one which takes emotions as a relevant factor, but puts rationality as the main driving force. That position is norm-expressivism. (From all of the above)

DISCUSSION

Much has been said about the goal of this paper. However, there are still certain concepts that are yet to be elaborated. More so, this part will be used to shed some light on the very theories of emotivism, transhumanism and norm-expressivism. Also, noting that this paper is written for a multidisciplinary journal, I will try to describe this as directly as possible, for it is not my intention to go deeper in the metaethical discourse and to discuss the particulars which are only interesting to philosophers. With that said, it would be of great use to discuss the very theory I propose this critique of, the metaethical theory of emotivism.

One of the first versions of emotivism can be seen in Ayer's *Language, truth and logic*. Ayer's intention is to criticize all of those absolutist and idealist philosophies that were the dominant paradigm in the European thought. Therefore, his philosophy is much more rigid and much more oriented towards empiricism (one could even say naïve empiricism) (3). That is also seen in his discourse on ethics. Namely, he wants to show that there should not be a philosophical field that is concerned with normativity and that there are no higher moral principles based on reason or on principles. How does he argue for his case? Simply put, ethical judgments are purely based on our emotions alone. For example, let us imagine ourselves in the situation in which we are witnessing a murder. Let us also take for granted that our reaction to that act is the one of horror and displeasure. A person X, which is us, according to Ayer, has certain sentiments that react towards

the scene of killing and therefore we are emotionally condemning that act. On the other hand, the killer himself has no such emotions towards that act. Of course, we can imagine a situation in which a killer is in emotional pain while committing a homicide. However, for the sake of this argument we can put that as unimportant. Therefore, Ayer wants to show us the following: of course that we do not have the same emotions; if there was a universal moral law, one would, as Kant has stated, be humiliated with himself for acting against it (4). Therefore, if there are no universal emotions to be directed at certain acts, there is no objective moral law. By saying that, Ayer wants to prove that (3) “*with regard to ethical statements, there is, on the absolutist or intuitivist theory, no relevant empirical test*” (108-109). The implication from this is, as one can imagine, absolute relativism. Everyone has different emotions and therefore certain acts are perceived differently by each and every one of us. In that regard we can also formalize moral arguments in a way that Ayer argues for. Again, let us consider the first example from this paper:

X: Transhumanism should be practiced, therefore, hooray for transhumanism!

Y: Transhumanism should not be practiced, therefore, boo to transhumanism!

As one can see, these arguments show that the statement in which transhumanism is right or wrong does not have any descriptive dimension, nor does it have a dimension of value. Therefore, it would be ludicrous to hold any moral arguments, for we are only debating over our own emotions.

Still, even though this account has some intuitive power, it is often taken as a position that has “started it all”. In recent metaethics, Ayer’s account is taken as dubiously consistent and rather shaky (5), and it is considered that his arguments do very little to support the position he argues for (6). Not only does Ayer take human psychology to be simplified (at least in his metaethical approach) but he also bases moral norms on something that constantly changes. Isn’t morality something that tends to be universally grounded? Even if objective moral norms do not exist, the need for objectivity is purely practical. Having said that, we must ground it on something other than pure emotions (even if those emotions are quite simplified in Ayer’s theory). Another line of criticism against Ayer that I found convincing was developed by McCloskey (6). He argues that a) it is difficult to elaborate emotions in such a way that they can be appropriate

or inappropriate in certain ways, and b) “*two people expressing the same emotion do not mean the same thing*” (45-46). Firstly, it is clearly the case that Ayer wants us to believe that two different topics are one and the same. By talking about emotions, we are talking about something that we cannot help feeling and expressing. They are not always in our control. On the other hand, morality has a certain normative dimension which allows us to control our actions. We might have certain negative sentiments towards one act, however, we also might respect that act because of the moral value that the act holds. For example, we can have negative emotions towards convicting our own friend or a relative of a crime committed. However, the very act of justice has a moral value that is higher than the emotions we have towards it. To quote Gibbard (1), “*morality is impartial, whereas with anger (we can change this with any emotion) we may demand partiality* (126)”. On the other hand, while talking about emotions, we can never be sure if we are talking about the same thing. People express emotions differently. However, when talking about morality of a certain act, we have certain intuitions that demand objectivity.

On the other hand, there are other more profound theorists of emotivism, namely Stevenson. He expands on Ayer’s account and give unmeasured credibility to this position. However, as I have stated earlier, I would like to avoid over-philosophizing this paper. Therefore, I would like to take as a premise that the problems that Ayer faces in his simplified version of emotivism, Stevenson faces as well.

Now, we can move on to the position of transhumanism. Let us start of by elaborating the very definition of the given position. In his work, Nick Bostrom argues that transhumanism shares a lot of similarities to humanism (from which it is derived) (7). Humanism often tends to put emphasis on us as individuals, human beings as the holders of autonomy, the ones who are promoting concern for others, tolerance, freedom, etc. Transhumanist philosophers, according to Bostrom, tend to agree with this position and add a certain novelty. We as humans are still imperfect and we can still evolve beyond our current selves. We must make a clear distinction between a human, trans-human and a post-human here. At this instance, we are human beings with certain biological, psychophysical and cognitive limitations. We can perceive ourselves and the world in a specific manner. On the other hand, post-human is a concept that arises after humanity. In a way, they are not human anymore. They would have different biology, different way of perception, cognitive power, etc. Trans-humans are in the middle. Along these lines, trans-humans are in the middle of this evolution

chain. They are humans who are enhanced by using certain technological developments, such as those in biotechnology, genetic engineering, robotics, etc. Of course, there are many hypothetical scenarios that arise from this. Although most of the transhumanist philosophers admit that, they also state that their position should be taken with a lot of optimism, but even though that is the case, the position itself does not entail optimism and can be discussed by acknowledging different outcomes that can also be negative (2). Therefore, in this paper I would also like to argue for the optimistic hypothetical status of trans-humans. With that status being accepted, Bostrom argues that (8):

“This vision, in broad strokes, is to create the opportunity to live much longer and healthier lives, to enhance our memory and other intellectual faculties, to refine our emotional experiences and increase our subjective sense of well-being, and generally to achieve a greater degree of control over our lives.(493-494)”.

Having in mind that this critique is directed to emotivist position, I would like to tackle the transhumanist view of cognitive and emotive enhancements. One of the more important questions in the history of philosophy and psychology was – rationality over emotions or emotions over rationality? Which one is the primary drive of our lives? One line of philosophers tends to put reason above everything else and base their systems on that very premise. Such lines were neo-platonists and German idealists. On the other hand, many of the utilitarian and proto-utilitarian philosophers, most notably David Hume (8), have argued that emotions are at the top of our moral lives and that we use reason simply to orchestrate our acts so that they fulfill our emotional needs. This was also raised as a serious question in recent philosophical deliberation on the topic of enhancement. Should the AI cure humanity from its emotions or should the emotions be enhanced in a way that they maximize our welfare? This is, indeed, an interesting question. Firstly, I would like to argue that both of them have devastating consequences for the emotivist position. Secondly, I shall take both of them into consideration while elaborating the reason for which I choose norm-expressivism over emotivism in the non-cognitivist¹ branch of metaethics.

How should we incorporate the process of expanding our intelligence?

¹ Non-cognitivism is a branch that states that we have no knowledge of the objective moral truths.

Bostrom makes an interesting differentiation (7). He states that every transhumanist tends to argue that intelligence should be amplified, but not every transhumanist argues in the same direction. When we talk about super intelligence, we can talk about it in a weaker and in a stronger sense. Weaker super intelligence promotes enhancing the speed of the faculty of our reasoning. By doing that, we can calculate more efficiently, process the structure of the senses more soundly, etc. All in all, it is like making a big upgrade in our processing speed, just like upgrading the processor in our computer. However, stronger super intelligence is a little bit different. Not only does it make our processing speed faster, it also makes us smarter in the quantitative sense. For example, we can speed up the brain of our pets tens of thousands of times, and they still will not be equal to the human brain. Simply put, we will expand our scope of things that we process. For example, transhumanists also argue that most of the “big” philosophical questions remained unanswered because we simply do not have the rational capability to answer them. They also argue that, by introducing means to achieve super intelligence, a lot of answers to the “big” questions of science and philosophy will be put to rest. Can this intelligence be achieved by eliminating emotions, or by enhancing them? This will probably be the topic for another time. However, I would like to argue for the second option. Having in mind that this is a paper based on an ethical discourse, emotions cannot and should not be put out of the equation. Therefore, I would agree with Bostrom’s view that emotions should be enhanced in such a way that they enable us to achieve our well-being much more efficiently. Therefore, emotions still play an important part in our moral lives. We need emotions as a certain reaction towards the consequences of moral acts. By refining our emotions, they will be more in line with certain norms that are governing our moral code.

This is exactly where the metaethical view of norm-expressivism comes into play. Based on the metaethical theory of Allan Gibbard, we need certain emotional answers to the given norms. That is to say, we *express* our acceptance or refusal towards certain norms, be they moral or political. On the other hand, an important aspect of Gibbard’s theory is rationality. So, we have both rationality and expressivism in the picture. Having said that, Gibbard thinks that our moral norms provide us the rationality for certain types of sentiments (1). Let us, for example, look at the situation in which a person X is accused of stealing. This act is morally wrong if and only if it results in the agent feeling guilty about it and for him having a reason to do so. On the other hand, it also includes other people.

The act is morally wrong if and only if it is rational for other people to feel resentful or angry with the person X. This equation is two-folded. It includes both the moral agent and the others. After the release of his two capital works, *Wise Choices, Apt Feelings* (1990) and *Thinking How to Live* (2003), he released the article *Moral Feelings and Moral Concepts* (2006) in the yearly research journal of metaethics that is published by Oxford University. In this article he makes an introduction to his own view and provides answers to the criticism he received from his colleagues (10). This criticism, however, is irrelevant in my paper. Therefore, the point of this reference is the overall introduction to the theoretical scope of norm-expressivism. “*In the Wise Choices I spoke of “how it makes sense to feel” about things people do* (198)”. Gibbard is proposing a plan as the basis for norms. These plans can be made for acts, beliefs and feelings. For example, when we wake up in the morning we form a plan on how to spend our day. We ask ourselves, what makes the most sense to do? The principle of rationality is introduced at this instance. Same goes with beliefs and feelings. We ask ourselves, what is the most rational thing to feel or to believe in? By doing that, we are forming patterns of actions, feelings and beliefs. We have both sensible and emotive dimensions in those plans, and they are governed by certain norms. Therefore, if we break certain parts of this pattern, it is rational for us to feel guilty and for others to feel anger or to judge us in a certain negative sense. This is the basis on which Gibbard grounds his theory. On the other hand, these norms are also prescriptive, they dictate the action. Therefore, when we have a certain norm in mind, we accept it by saying “I shall act like that!” (1). Gibbard also introduces disagreement in his other work. It works in the same sense as the agreement does. However, it is a negation of it. For example, one act should be deemed as unpermitted if and only if a person X has a rational way to feel that it should not be done, and if other people should feel like doing that act can bring certain negative emotional reactions towards the actor (11). The new account that is also presented in his new book is the account of the hyperplan and a hyperstate. Gibbard tries to portray this on the example of Sherlock and Moriarty on the train to Dover (11). Both of them are creating a plan to pursue one another. Those plans include every possible situation that one can encounter with the other. “*We could call this a maximal contingency plan, or as I’ll say more briefly, a hyperplan* (54.).” A person who has a hyperplan is in a hyperstate. Of course, Gibbard takes this as a thought experiment. Imagine if we had a hyperplan for all of our moral norms. We would fully well know the implications of every

act we make and we would have the right expression of it.

Now, what if this was not to be a thought experiment, but reality? One would not need to have a full *hyperplan* in that regard, but something as similar to it as possible. For example, this is one of the spots in which trans-humanism can be linked with norm-expressivism. If we were to enhance our cognitive faculty by increasing our processing speed, certain scenarios could be thought of much better. A hyperplan would be constructed by many particular plans and we would have much better understanding of certain consequences that might arise.

CONCLUSION

Having said that, let us now compare these three positions and show the consequences of the matter. Firstly, if we were to prove that trans-humans were to gain an increase in cognitive power, as well as a refinement in their emotive responses, is it really the case that the consequence of that would be simple emotivism? Is it truly the case that our moral deliberation would still consist of base sentiments? I would argue that the answer is a clear and a certain “no”. Having said that, emotions are still to be incorporated in our moral discourse. However, there are certain acts that take the primary position. Those acts are plans themselves. On the other hand, those plans can also be socially-based plans, using public discourse to take the subjective state of things to a higher, social level. That would also prove to be close to a position of socially-based constructivism². However, let us not expand on that issue as well. By having all of this in mind, trans-human moral state of affairs would be much closer to norm-expressivism than it would be to emotivism. Also, if that conclusion is gained only by elaborating certain enhancements in speed and refinement of our faculties, is it truly the case that our moral deliberation is described by emotivism? I have stated earlier, during the topic of super intelligence that it would not be possible to get new dimensions of thinking by purely “speeding up” our processing speed of thought. It would be necessary to change the whole system of our neural networks so that we would be able to transcend beyond this way of computing. However, if we only have our primary faculties enhanced, what does that say about the account of emotivism? Surely, the consequence is that it does not elaborate our moral life to the fullest. Therefore, I would conclude that, if we were to create a hypotheti-

2 For more, see David Copp’s *Morality, Normativity and Society* (12) and *Morality in the Natural World* (13).

cal situation in which transhumanist visions are fulfilled, emotivism would not only be insufficient to describe our moral lives, it would also prove redundant in comparison to norm-expressivism.

REFERENCES

1. Gibbard A. *Wise Choices, Apt Feelings* New York: Oxford University Press; 1990.
2. Bostrom N. Transhumanist Values. *Journal of Philosophical Research*. 2005;(30).
3. Ayer AJ. *Language, Truth, Logic* New York: Penguin Books; 1971.
4. Kant I. *Kritika Praktičkog Uma* Beograd: BIGZ; 1979.
5. Miller A. *An Introduction to Contemporary Metaethics* Cambridge: Polity Press; 2003.
6. McCloskey HJ. *Metaethics and Normative Ethics* Hague: Springer Science+Business Media Dordrecht; 1969.
7. Bostrom N. Introduction—The Transhumanist FAQ: A General Introduction. In C. Mercer DM, editor. *Transhumanism and the Body*. Palgrave Studies in the Future of Humanity and Its Successors. New York: Palgrave Macmillan; 2014.
8. Bostrom N. Human Genetic Enhancements: A Transhumanist Perspective. *The Journal of Value Inquiry*. 2004;(37).
9. Hume D. *A Treatise of Human Nature*. 15th ed. David Fate Norton aMJN, editor. Oxford: Oxford University Press; 2000.
10. Gibbard A. Moral Feelings and Moral Concepts. *Oxford Studies in Metaethics*. 2006; 1(1).
11. Gibbard A. *Thinking How to Live* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; 2003.
12. Copp D. *Morality, Normativity and Society* Oxford: Oxford University Press; 2001.
13. Copp D. *Morality in a Natural World* New York: Cambridge University Press; 2007.

PREVAZILAŽENJE POZICIJE EMOTIVIZMA: TRANSHUMANIZAM KAO EKSPRESIVIZAM NORMI

Vladimir Lukić

v.lukic.96@gmail.com

Mentor: doc. dr Bojan Blagojević

Filozofski fakultet

Univerzitet u Nišu

Sažetak

Uvod: Tokom doba u kojem su zastupljena konstantna digitalna i tehnološka poboljšanja koja usavršavaju svet oko nas, jedna interesantna ideja je rođena. Šta ako iskoristimo tu tehnologiju kako bi sebe nadogradili kao vrstu? Naravno, ideja trans-čoveka je konstantno uzeta unutar hipotetičkih scenarija, te se koristi kao izuzetno interesantan misaoni eksperiment. Uzevši to u obzir, centralna tema unutar ovog rada jeste bavljenje hipotetičkim trans-čovekom (ili, bolje, post-čovekom) putem teorijskog okvira metaetike.

Cilj: Cilj ovog rada je analiza mogućih uticaja trans-čoveka na metaetičku poziciju emotivizma i videti da li ova pozicija može ostati kao opcija.

Materijal i metode: Kroz gledište raznih autora koji su pisali na temu transhumanizma i metaetike, želeo bih iskazati tvrdnju da se emotivizam ne može uzeti kao etički relevantna pozicija nakon emotivnih nadogradnji koje transhumanizam propagira.

Rezultati: Ono što proizilazi iz mog argumenta jeste da je ekspresivizam norme jedino gledište nekognitivističke metaetike koje može da se inkorporira unutar sistema transhumanizma.

Zaključak: Kako bi zaključili sve o čemu je bilo reči, verujem da je pozicija emotivizma poprilično jednodimenzionalna i da ne može da se koristi kako bi se opisala moralnost transhumanizma. Stoga, nova i nadograđena pozicija je potrebna za ovaj cilj, a ta pozicija jeste ekspresivizam norme.

Cljučne riječi: emotivizam; metaetika; ekspresivizam norme; tehnološka nadogradnja; transhumanizam

AESTHETICS IN THE TIME OF MASS PRODUCTION AND THE ERA OF NEW METHODS OF CREATION

Isidora Jovanović
isidora1996@yahoo.com

Mentor: Assoc. Prof. Pravda Spasova
Faculty of Philosophy
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract

Introduction: Industrial manufacturing at large influences modern art. If looked at from this perspective, what has been substantially artistic and what has been attracting much attention during the history of aesthetics goes into the shadows. A recent novelty in the field of artistic production is mass production. This paper examines the specific differences between the artistic creations of our time and those of the past, as well as between the types that have emerged since. Also, the questions that arise are about the modern recipients: are they a „novum“ to the modern age? If so, what are the implications?

Aim: The aim of this paper in the first place is to point out the fact that with the development of history the very concept of art changes. As a consequence of new modes of production, we get a completely chaotic sphere of concepts that (more or less) relate to art. Secondly, the aim of the paper is to propose a solution to systematize everything that could be classified as „a work of art“.

Material and Methods: Starting with authors who had spoken about the notion of art and art forms centuries before our time, and through the new scientific inventions we witness daily, the method of comparison and analogy should lead us to unique conclusions.

Results: One of the results is at the non-art level, i.e. it proves that different members even of the same society use different contents of the same concept, and that communication between them is therefore impossible.

Conclusion: The result of this work, which precedes the foregoing result, is that a revision, above all, of the division of art types is necessary not only at certain moments in time but constantly. Today, art involves the operation of machines even more than the physical labor of people. The product that comes out of it (if we are talking about a physically tangible product, such as paintings, statues, books, videos or audio cassettes) is treated more like any other object leaving the factory than as a unique aesthetic being.

Keywords: mass production; artist; recipient; artistic value

INTRODUCTION - Needlessness of Skills in the Age of Mass Production

The aim of this paper is in the first place to point out the fact that, with the development of history, the very concept of art changes. As a consequence of new modes of production, we get a completely chaotic sphere of concepts that (more or less) relate to art. Secondly, the aim of the paper is to propose a solution to systematize everything that could be classified as “a work of art”. Industrial manufacturing at large influences modern art. If looked at from this perspective, what has been substantially artistic and what has been attracting much attention during the history of aesthetics goes into the shadows. Mass production in the domain of art forms is a novelty that occurs in the twentieth and the twenty-first century. It even implies rather machines’ mechanical operations than physical labor of people. What emerges as a product of such works (if we are, of course, talking about a physically tangible material object such as a painting, a sculpture, a book or an audio tape) is then treated as any other object produced in a factory, rather than a unique aesthetical being. What is said here can easily be gathered if we imagine a “work of art” that is produced in this manner being destroyed: no harm is done (other than perhaps a monetary one to some degree). Even if there are no other copies, some can easily be made and will be equally valuable. On the other side, there are different material objects, such as Dali’s paintings and ancient Greek statues, which are thought to have an immense value that goes beyond monetary one.

Present-day artists have up to hundreds of workers by their side that help, in one way or another, to bring to light the works of art. However, this point is not what differentiates them from their predecessors: painters used to have assistants¹, composers needed entire orchestras, and builders were necessary for architects. Therefore, the difference between an invention and its manufacture has always been known and is not relevant. What is relevant for the current methods of production is the fact that there is no original² (one and unique material object); “the original” is just an idea, and it is only that idea that is aesthetically valuable. (Foht, 1972) [There is one more, even though less significant, difference: a great number of apprentices that had been helping the artists have been replaced by heavy

¹ Painter P. P. Rubens (17th century), whom thousands of paintings are attributed to, would only sketch and sign his works, while his assistants and students are the ones who would do the rest. (Jaffe, 1977)

² That is not to say that the possibility of copying and plagiarizing does no longer exist. However, the possible copy would not be less valuable, in aesthetic or monetary sense.

or light machinery. However, we can justifiably argue that apprentices' work was to a large degree routine and therefore was more likely to harm the artwork than the machines are.]

MATERIAL AND METHODS

Starting with authors who had spoken about the notion of art and art forms centuries before ours, and through the new scientific inventions we witness daily, the method of comparison and analogy should lead us to unique conclusions.

1) Visual arts – paintings and sculptures

In the following paragraphs, I intend to bypass the works of art that are not made by a method original to our standards – the works made via computer programs. In other words, there will be no mention of paintings that are produced by manual application of paint on canvas, and of sculptures made by hand carving, since they do not bring any *novum* in terms of production. On the other hand, electronic images and 3D printed statues have a very short history and are dealt with by only a few philosophers and theorists of art.

What kind of novelties exist in terms of the production of paintings [by “paintings”, for the sake of simple expression, I will imply the broader notion that includes all aspects of two-dimensional visual arts - from fine-art painting to decorative print on furniture] and sculptures [under which I understand each three-dimensional object which does not have functional use]? First, as has been implicitly mentioned, the most important novelty is the use of computer software. This invention completely changes the way, that is, the medium and technique of creating a visual artwork - more than any other kind of art. This means that there could be an artist who never has to have contact with oil paint or clay. The advantage of today's way of creating artwork is, in addition to a much larger choice of media, easier and more liberal way of creation. The software can mimic any painting technique, use any color shade, and can allow for revision and correction of errors. From there (as well as from the first section of the paper) it follows that new ways of production influence the part of the art that was regarded by Plato (among others) as its essence: *techne* (τέχνη), that is, the craft side of the artwork. Visual art today can less than ever be considered a craft, for the simple reason that the notion of crafts involves the

so-called knowledge-how-to, that is, knowledge on mastering techniques that involve physical work. On the contrary, artists who use software as an agent and medium do not have to possess any single technique (this does not mean that they do not have a unique artistic style and that the quality of their work does not improve over time and with practice).

2) Literature, theater, and film

The twenty-first century did not bring anything radically new to the production and reception of these three types of art. However, significant parallels can be made between the development of these artistic types and their interrelation on one, and other art types that receive significantly new production and reception media on the other side. Namely, all these art forms that have been mentioned so far belong to the genre of the so-called “display arts” (along with program music and photography that are not mentioned, although photography falls into a wide range that was previously labeled as painting). This means that the possession of a mimetic aspect is what they have in common, meaning that they all have objects they represent or imitate outside of themselves, contrary to the other types of art forms, which *are* their own content.

If we go back to the very beginning of aesthetics in a historical perspective, to Plato³, we will see that he advocates the theory of mimesis (μίμησις) (Platon, 2002) – the main purpose of art is to represent nature, or to be an illusion that will show itself as what it is not. In terms of literature, theatre, and film, this would mean that their main role is to tell a story, while their unique artistic form is being ignored. In other words, their task is not only to be entertaining, but also informative, different from historiography only in the sense that they do not tend to be true. In this respect, there is no difference between these three types of art.

Out of these, the oldest one is definitely literature. As the second comes the theater. There is no reliable data on how the theater drama was accepted by devotees of literature at its earliest stage, but there is some information that, after the creation of film as an art form, there was a fear that it would replace the theater (Arnheim, 1957). Likewise, there was a fear, not so unreasonable for that time, that photography would annihilate at least realistic painting, if not painting in general. It can now be seen that this was

³ There is no absolute agreement that Plato is in fact the first theoretician of aesthetics, but he is recognized as such by many of the historians of philosophy, therefore it is safe to accept it now.

not the case and that the specific artistic element for each of these media exceeds and extends the content and informative character.

RESULTS

1) Visual arts – paintings and sculptures

How does everything that has been said so far affect the aesthetic value? Different aesthetes and different aestheticians would, I assume, give different answers, most of them not in favor of the art of the twenty-first century. However, without going into potential answers, we can rephrase the question: first let us imagine all the aesthetic systems starting from Hegel to the present day. Now, let us imagine that digital production methods have existed all along. Would that change the aesthetic systems they wrote? No. For example, Nikolai Hartman gives a detailed analysis of a foreground and a background of a portrait. (Hartman, 1968, pp. 198-200) The portrait he talks about can, in fact, be the portrait of Edgar Allan Poe made by the artist Evgeny Parfenov.

We can also imagine that “Mona Lisa” has never been painted manually, but that Da Vinci, or someone else, has created it in some other way. Would this information decrease (or perhaps increase) the value of the painting? The vast majority of aesthetic movements (especially aesthetic objectivism) should answer negatively. Thus, *summa summarum*, the method of production is separated from its product, that is, from the artistic being, and should not affect its aesthetic value.

2) Literature, theater, and film

An analogy with digital painting and 3D printed sculptures can be made here - they are not simply traditional paintings and sculptures that belong to lower categories of values, but are rather new and original types of art. In the end, the film can similarly be defined as a digital theater, which would mean that theater and film are just one artistic type and should be compared on the same grounds. This is obviously not the case, so analogous is the argument that traditional and digital painting and sculpture should be judged according to the same criteria. (It is still legitimate to make comparisons and rankings of forms of art, and there had been many philosophers of art who had done it. Moreover, they had done so with different conclusions – which speaks more about the great influence of

personal preferences than about the objective superiority of one artistic form over the other.)

DISCUSSION - Contemporary recipient

Another aspect influenced by the novelty of the use of the digital media and mass production is the reception of art. On the one hand, mass production allows almost everyone to have artwork as a material creation. On the other hand, almost every painting, sculpture, film, drama, music or literary work can be seen on the screen.

There is no doubt that the environment and the way of reception affect the overall aesthetic experience: it is not the same experience to attend an opera at Carnegie Hall and watch the same opera in a video on a smart-phone. However, this opera must have the same value since it is the same thing in question. Even many (although not all) subjectivists would agree with this. If this is not a convincing example, the argument can be sharpened by an analogous one in the field of literature: a psychologically subjective experience will be better for the majority if the novel is read in a luminous, quiet interior, similar to the sixteenth-century British castles, rather than in a darkened and noisy room of an average NYC apartment. It is clearly seen here that there is no point in saying that the novel in the first situation is more artistically prosperous than in the other. The confirmation of that would lead even to a non-philosophical aesthetic hedonism. Consequently, there is no space (if there is any, it is negligible) for the thesis that the way of reception affects the quality of the artwork.

As for mass production, literature is also a good example that supports it. Examples of literary works being massively produced since the invention of the typewriter and a large number of copies existing are no novelty. Books were even manually rewritten for centuries. The aesthetic value of this artistic type is, therefore, not mostly concentrated in the original writer's notes (even more so, other editions could be more valuable since corrections were made to them); the original can have a collectors' or historical value, but not a greater artistic one.⁴ Then why would it be any different regarding paintings, even the classic ones, especially if it is pos-

⁴ Classical music goes a step further: the original is, at best, lost in time. If the original exists at all, it would be either the first concert performance by the orchestra and the soloist, which has passed in time and cannot be repeated. Alternatively, it would be the first practice of the same orchestra (which makes no sense, since it is not an artistic being, but rather its fragments). Another candidate is the record of a composer that as such is not anything musical at all.

sible to make an identical replica with the help of technology? If two or more items are completely identical, it is ridiculous to say that one is more valuable than the others are. Nevertheless, if anyone had, for example, Dali's original "The Persistence of Memory" and a "cloned" one in front of them, intuitively, no one would allow the destruction of the first one rather than the latter, although it is impossible to distinguish them. Why is this the case? There is a similar example outside of art: namely, it is possible to create a diamond in artificial conditions so that the chemical configuration is identical to the configuration of a naturally occurring diamond. However, the value (primarily monetary one) of the artificially produced one would be a hundred times lower. Why? The reason is in the frequency - the more diamonds exist, the price of each individual one decreases more. This answer can be applied, for example, onto Dali's painting. Would it be, however, only a monetary value or an aesthetic one? I do not think there are enough convincing arguments (if any) to accept the latter option.

CONCLUSION

One of the results is at the non-art level, i.e. it proves that different members even of the same society use different contents of the same concept, and that communication between them is therefore impossible. The result of this work, which precedes the foregoing result, is that a revision, above all, of the division of art types is necessary not only at certain moments in time but constantly. Today, art involves the operation of machines even more than the physical labor of people. The product that comes out of it (if we are talking about a physically tangible product, such as paintings, statues, books, videos or audio cassettes) is treated more like any other object leaving the factory rather than as a unique aesthetic being.

Bibliography

- Arnheim, R. (1957). *Film as art*. Oakland: Berkeley: University of California Press.
- Foht, I. (1972). *Uvod u estetiku*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Hartman, N. (1968). *Estetika*. Beograd: Kultura.
- Jaffe, M. (1977). *Rubens and Italy*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Platon. (2002). *Država*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

ESTETIKA U DOBA MASOVNE PRODUKCIJE I U ERI RAZLIČITIH NAČINA PROIZVODNJE

Isidora Jovanović

isidora1996@yahoo.com

Mentor: prof. dr Pravda Spasova

Filozofski fakultet

Sofijski univerzitet „Sveti Kliment Ohridski“

Sažetak

Uvod: Moderna umetnost je u velikoj meri podređena industrijskoj proizvodnji. Ako je posmatramo iz ovog ugla, ono specifično umetničko, na šta je velika pažnja obraćana kroz istoriju estetike, prelazi u senku. Novina koja se javlja u skorije vreme na polju umetničke proizvodnje je masovna produkcija. Ovaj rad ispituje specifične razlike kako među umetničkim kreacijama našeg doba i onima iz prošlosti, tako i među vrstama koje su se u međuvremenu izrodile. Takođe, pitanja koje se nameću se tiču savremenog recipijenta: da li je on novum savremenog doba? Ako je tako, koje implikacije slede?

Cilj: Cilj ovog rada jeste da na prvom mestu ukaže na činjenicu da se sa razvitkom istorije menja i sam pojam umetnosti. Kao posledicu novih načina proizvodnje dobijamo potpuno haotičnu sferu pojmova koji se (manje ili više) vezuju za umetnost. Na drugo mestu, cilj rada jeste da predloži jedno rešenje za sistematizovanje svega što bi se moglo podvesti pod pojam „umetničko delo“.

Materijal i metode: Počevši od autora koji su vekovima pre našeg govorili o pojmu umetnosti i umetničkog dela, i preko novih izuma nauke kojima svakodnevno svedočimo, metodom komparacije i analogije treba stići do jedinstvenih zaključaka.

Rezultati: Jedan od rezultata je na vanumetničkom nivou, tj. dokazuje da se različiti pripadnici čak istog društva koriste različitim sadržajima jednog istog pojma, te da je komunikacija među njima nemoguća

Zaključak: Rezultat ovog rada koji prethodi prvopomenutom rezultatu je taj da je revizija pre svega podele umetničkih vrsta neophodna ne samo u određenim trenucima u vremenu, već konstantno. Umetnost sada čak više podrazumeva rad mašina nego fizički rad čoveka. Produkt koji odatle izlazi (ako govorimo o fizički opipljivom produktu, kao što su slike, statue, knjige, video ili audio kasete) se tretira pre kao i bilo kakav drugi objekt koji izlazi iz fabrike, nego kao jedinstveno estetsko bivstvuje.

Ključne riječi: masovna produkcija; umetnik; recipijent; umetnička vrednost

DIGITALIZACIJA: PREDNOSTI, IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Teodora Miličević
teodoraana.n@gmail.com
Mentor: prof. dr Aleksandra Vranješ
Katedra za bibliotekarstvo i informatiku
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu

Sažetak

Uvod: Za korisnike interneta danas, sasvim je uobičajeno da do određene informacije dođu u bilo koje doba, bilo gdje. Digitalna epoha pretvorila je sve u nizove podataka koji mogu da se prenose putem računarskih mreža. Sa jedne strane, pristup informacijama nikada nije bio lakši i brži, a sa druge strane, mnogi smatraju da štampa i biblioteke odlaze u drugi plan i njihov opstanak čak dovode u pitanje.

Cilj: Pokazati da digitalizacija i tehnološki razvoj ne moraju nužno da predstavljaju suprotnost tradicionalnoj književnoj kulturi, već, pravilno upotrebljeni, da zajedno sa njom služe jedinstvenom cilju obrazovanja, vaspitanja, širenja kulture i nauke. Sa druge strane, prisutni su brojni problemi koje nosi digitalizacija, kao što je pitanje autorskog prava.

Materijali i metode: Uporedili smo istraživanja o upotrebi, načinu rada i stepenu modernizacije i digitalizacije biblioteka kod nas i u svijetu.

Rezultati: Iako Srbija nije toliko daleko iza naprednih zemalja kada je digitalizacija u pitanju, čini se da korisnici biblioteka još uvijek nisu dovoljno osposobljeni da iskoriste maksimum koji ona nudi.

Zaključak: Tehnologija može da predstavlja kvalitetno sredstvo boljeg funkcionisanja biblioteka, a ne nužno da bude neprijatelj tradicionalnom, štampanom mediju.

Ključne riječi: digitalna biblioteka; obrazovanje; informacije; tehnologija; istraživanje;

Uvod

U današnje vrijeme, internet je od drugostepenog postao glavni izvor informacija. Savremeni čovjek više nema vremena da čeka, od njega se traži da odradi što više posla za što manje vremena, te su onlajn resursi dobili prednost u odnosu na štampane, upravo zbog brzine i dostupnosti informacija. Primjer: uz svega nekoliko klikova mišem, možemo da nađemo traženi termin u onlajn rječniku, umjesto da listamo stranice u štampanim izdanjima rječnika, koji ne samo da su obimni, teški, već nisu ni dostupni (naročito ljudima u manjim sredinama čije biblioteke i knjižare nisu adekvatno opremljene), a i cijena im je često isuviše visoka.

Digitalna epoha, svakako, ima svoje dobre i loše strane. Sa jedne strane, mnogi smatraju da digitalna epoha duhovno osiromašuje i da je dovela ljudski mozak u pasivno stanje kada je u pitanju potraga za znanjem i informacijama. Pored toga, svedostupnost i ogroman broj informacija doveli su i do pada kvaliteta. Sa druge strane, obrazovanje i istraživanje nikada nije bilo dostupnije. Digitalna epoha omogućila je različitim profilima ljudi, bez obzira na nivo formalnog obrazovanja i mjesto u kome žive, da uče, ostvare se i zarade novac, kroz e-knjige, aplikacije, onlajn kurseve i seminare. Kako će savremeni čovjek iskoristiti prednosti digitalne epohe i da li će ga ona približiti ili udaljiti od obrazovanja, zavisi od same ličnosti, ali i niza drugih faktora (sredina u kojoj živi, obrazovni sistem, nivo medijske i informacione pismenosti i dr.)

Kao što je evolucija ljudske rase prirodan i neizbježan proces, tako je i digitalna epoha neizbježan period u razvoju čovječanstva. Sam pojam digitalizacija predstavlja prenošenje rukopisne i štampane građe u mašinski čitljiv oblik, korištenjem posebnih hardverskih i softverskih rešenja (1). Digitalizacija štampanog, „opipljivog“ materijala ima dvije velike prednosti: čini materijal dostupnijim širim masama (recimo, skenirani stari rukopisi), a uz to štiti štampani materijal (veća upotreba digitalne verzije će očuvati štampanu građu od potencijalnih oštećenja zbog čestog korištenja).

Ipak, već pomenuti pad kvaliteta informacija usljed njihovog povećanog broja ističe i Vadim Stepanov. On napominje da, u analognom periodu, kada je stvaranje dokumentovane informacije bio duži i skuplji proces, proizvođači su se pažljivije odnosili sa samim produktima, objavljujući samo ono što je odgovaralo visokim sadržajnim kriterijumima i prolazilo detaljnu redakciju (2).

Digitalizacija i naučno istraživanje

Jasno je na koji način digitalna epoha utiče na život savremenog čovjeka: „prenošenje“ života u onlajn formu putem društvenih mreža, obrazovanje preko interneta, laka dostupnost i ogromne količine informacija, kako provjerenog, tako i upitnog kvaliteta... Međutim, kako izgleda uticaj digitalizacije na užem, konkretnijem primjeru, kao što je nauka, odnosno naučno istraživanje?

Polazimo od toga da je naučnik-istraživač sam po sebi dovoljno obučan da neophodne informacije traži na pravim mjestima i na pravi način. Dakle, on je u svojoj potrazi aktivan, te ovde nije riječ o pomenutoj „pasivnosti“ uživaoca pogodnosti digitalne epohe koji neće, pri potrazi za znanjem, otići dalje od društvenih mreža i članka na Wikipediji. I pored toga, napredak digitalnih tehnologija je u mnogo čemu izmijenio sam naučnoistraživački proces. Bez obzira na oblast istraživanja, nemoguće je izbjeći digitalne tehnologije (svakako, u nekim oblastima one su prisutnije više, u nekim manje).

Dejvid Beri (3) navodi još jednu bitnu promjenu koju je digitalizacija dovela u naučno istraživanje: sa jedne strane, napuštanje starijih istraživačkih tradicija vezanih za „blisko čitanje“ („close reading“) metoda, sa druge strane, prihvatanje upotrebe računarskih metoda kao pomoćnog sredstva u bavljenju humanističkim naukama. Upravo ovo predstavlja pojam digitalne humanistike: sve obimniji i složeniji istraživački projekti, uz razvoj računarske tehnike kao sastavnog dijela istraživačkog procesa, doveli su do toga da istraživači sve više vide računarstvo kao sastavni dio humanističkog istraživanja (4).

Istorijski posmatrano, prva istraživanja na polju digitalne humanistike sežu još u četrdesete godine prošlog vijeka. Šnap i Prezner su u svom Manifestu digitalne humanistike (Digital Humanities Manifesto 2.0) opisali razliku između tzv. prvog i drugog talasa digitalne humanistike: dok je prvi talas digitalne humanistike bio kvantitativan i bavio se mobilizacijom mogućnosti baze podataka za pretraživanje i izvlačenje podataka, automatacijom korpusne lingvistike, slaganjem hiperkartica u kritičke nizove, drugi talas je kvalitativan, interpretativan, iskustven, emotivan, generativan, koristi digitalne alate u službi osnovnih metodoloških prednosti humanističkih nauka: složenost, specifičnost medijuma, istorijski kontekst, analitička dubina, kritika interpretacija. (5).

Prvobitno, digitalna humanistika se nazivala računarstvo u humanističkim naukama („computing in humanities“) ili humanističko računarstvo

(„humanities computing“). Zahvaljujući Stivenu Remziju, termin humanističko računarstvo zamijenjen je terminom digitalna humanistika sa ciljem da se ukaže da se ova oblast uzdigla sa ne baš tako prestižnog položaja pomoćne usluge, odnosno puke tehničke podrške, do jednog istinski intelektualnog poduhvata sa sopstvenim profesionalnim postupcima, rigoroznim standardima i uzbudljivim teoretskim istraživanjima (5). Drugim riječima, kada posmatramo ulogu računara u humanističkim disciplinama, on je od alatke, „sluge“ istraživanju postao preduslov da bi se razmišljalo o mnogim pitanjima koja se danas postavljaju u humanističkim naukama (3).

Digitalna biblioteka

Kada je riječ o naučnoistraživačkom procesu, u njemu pretraga bibliotečke građe predstavlja neizostavan korak. Jedan od najboljih primjera uticaja digitalne epohe je promjena izgleda biblioteke. Sa razvojem digitalnih tehnologija, biblioteke u tradicionalnom smislu postaju dio prošlosti (6). Ovo svakako ne znači potpuni nestanak biblioteka, već transformaciju njihovog rada. Digitalna tehnologija je omogućila da sadržaj ne samo biblioteka, već i muzeja, galerija i arhiva (njihove fotografije, štampane publikacije, video i zvučni zapisi, umjetnička djela i dr.) bude dostupan širem krugu ljudi na nove, lakše i brže načine.

Značenje samog termina biblioteka mijenjalo se kroz epohe, od njenog etimološkog originalnog značenja „kolekcije knjiga“, do njenog današnjeg značenja kolekcije raznih informacionih resursa u savremenom smislu riječi, koji obuhvataju čak i softverske pakete ili metapodatke (7). Ako je u tradicionalnoj biblioteci akcenat na čuvanju i skladištenju fizički opipljivih objekata, prvenstveno knjiga i časopisa, kojima korisnik ima pristup samo ličnim odlaskom u biblioteku, digitalna biblioteka ruši granice prostora i vremena. Postoji ogroman broj istraživanja na temu digitalnih biblioteka i pokušaja njihovog definisanja. Na samom kraju dvadesetog vijeka još uvijek je tekla rasprava o tome da li je digitalna biblioteka institucija, servis ili baza podataka (8). Pored termina digitalna biblioteka, u upotrebi se mogu sresti i termini elektronska ili virtuelna biblioteka, često kao sinonimi. Digitalne biblioteke se sastoje od digitalnih sadržaja (koji su ponekad ali ne i nužno na bazi teksta), interkonekcije, i softvera (koji može biti jednostavna stranica u HTML-u ili kompleksni sistemi za upravljanje bazom podataka) (9). Federacija digitalnih biblioteka u Sjedinjenim Američkim Državama definiše digitalne biblioteke kao organizacije koje obezbeđuju informacione resurse, podrazumijevajući postojanje kvalifikovanog oso-

blja koje vrši selekciju informacija, opredjeljuje se za određenu strukturu i nudi intelektualni pristup informacijama, osoblje koje interpretira, čuva i distribuira informacije kao cjelinu, obezbjeđuje održavanje kolekcija digitalnih informacija kroz vreme, kako bi one bile spremne i lako dostupne za korištenje određenoj zajednici ili skupu zajednica (7). Vladimir Serebrjakov (10) pravi razliku između termina elektronska i digitalna biblioteka: za njega je digitalna biblioteka ništa drugo do elektronska biblioteka sa digitalnim sadržajem. Takođe, neki teoretičari razlikuju sve od navedenih termina, vezujući digitalne biblioteke za format u kojem je informacija predstavljena, pojam virtualna biblioteka za neodređenost prostora u kome je informaciji moguće pristupiti, a pojam elektronske biblioteke za medij koji se koristi za skladištenje, distribuciju i prenos informacija (7). Američka asocijacija istraživačkih biblioteka (ARL) dala je niz elemenata koji definišu digitalnu biblioteku: ona nije jedinstvena cjelina, nepohodna joj je tehnologija da povezuje resurse, veza između nje i informacionih servisa vidljiva je i za krajnjeg korisnika, cilj mora da bude univerzalan pristup, i na kraju, ne smije da bude ograničena samo na surogat dokumente već i na digitalne objekte bez mogućnosti predstavljanja ili distribucije u štampanom formatu (9).

Izazovi digitalizacije u bibliotekama

Prednosti digitalnih biblioteka su brojne: za korisnika ne postoji ograničenost radnim vremenom biblioteke u pristupu izdanjima, ne moraju lično da dolaze u biblioteku, biblioteka nije ograničena sopstvenim prostorom (kompjuterskim podacima nije neophodan fizički prostor za čuvanje), a uz to, sama digitalizacija može čak da poboljša čitljivost nekog dokumenta i popravi nesavršenosti (na primjer, kada su stare fotografije u pitanju) i igra bitnu ulogu u očuvanju i afirmaciji kulturne baštine. Sam postupak digitalizacije je složen i obuhvata: odabir građe, samu digitalizaciju, obradu i kontrolu kvaliteta, zaštitu, čuvanje, pregled i korišćenje građe, koja može da ima informacionu, administrativnu, umetničku, kulturološku, naučnu, biografsko-bibliografsku i istorijsku vrijednost (1).

Ipak, bez obzira na digitalnu revoluciju u kojoj se nalazi cijeli svijet, digitalizacija nije u jednakoj mjeri zastupljena u svim zemljama. Napredne zemlje, kao što su SAD, Velika Britanija ili Francuska, daleko su odmakle u ovom procesu: SAD su donijele nacionalne inicijative za digitalizaciju još 1993. i 1998. godine, a Kongresna biblioteka u Vašingtonu predstavlja svjetskog lidera na polju digitalizacije (8). U Evropi je projekat TEL

(The European Library), najznačajniji kada je razvoj digitalnih biblioteka u pitanju, a jedan od partnera mu je i Narodna biblioteka Srbije. Centar za istraživanje i inovacije pri Britanskoj nacionalnoj biblioteci izradio je Program digitalne nacionalne biblioteke, koji obuhvata izgradnju digitalnih zbirki biblioteke, a osnove programa postavljene su još 1993. godine, u Strateškom planu biblioteke (11). Mora se priznati da, i pored nezavidne ekonomske situacije, Srbija ne kaska naročito za većim zemljama kada je digitalizacija u pitanju: ona je u Srbiji započela još 1994. godine projektom Rastko, otvoren je Nacionalni centar za digitalizaciju, a Digitalna narodna biblioteka Srbije se kontinuirano razvija još od 2003. godine (8). Nikolaj Lebedinski (12) iz ruske kompanije RedSys, koja je učestvovala u projektu digitalizacije naučnog fonda Ruske državne biblioteke (RGB), navodi da, i pored očiglednih prednosti i dobrih strana insistiranja na digitalizaciji, ona sa sobom nosi i probleme pravnog i tehničkog aspekta: potrebno je naći radnu snagu za skeniranje, obezbijediti dovoljne kapacitete servera i kapacitete za skladištenje, dostupnost i sigurnost kulturnog nasljeđa, procijeniti prioritete pri digitalizaciji, kao i to da li uopšte neke knjige mogu da se koriste u elektronskom vidu. Uz sve ovo, treba imati na umu i očuvanje elektronske građe, odnosno njenog medija za skladištenje, s obzirom na to da tehnologija brzo zastarjeva.

Poseban problem predstavljaju autorska prava. Digitalni objekti se lako kopiraju, dostupni su za više korisnika istovremeno, a pri tome, biblioteke su samo čuvari informacija, a ne vlasnici istih, kao što su izdavači (13). Sa knjigama koje su javno vlasništvo, nema problema, ali kod onih koje su intelektualna svojina, potreban je dogovor sa izdavačima.

Na kraju, razvoj tehnologija doveo je i do promjene izgleda i rada same biblioteke. Kao primjere tehnologije u službi automatizacije funkcionisanja biblioteka, Lebedinski navodi biblioteke u Singapuru i Kini. U Singapuru, pored poznatog sistema elektronskih kataloga, postoji i posebna, do kraja automatizovana tehnika sortiranja i dostave knjiga, iz koje je čovjek gotovo potpuno isključen, a knjiga se nakon naručivanja čeka svega nekoliko minuta; Nacionalna biblioteka Kine, sa fondom od 26 miliona knjiga i deset hiljada posjetilaca dnevno, nema nikakve gužve, redove i čekanja za knjigu (6). Ova dva primjera gotovo da zvuče kao naučna fantastika, ali treba imati na umu i da je ogroman fond kojim biblioteke ovih zemalja raspolažu, kao i broj korisnika (s obzirom na mnogoljudnost) svakako doveo do neophodnosti maksimalnog korištenja tehnologije u svrhu automatizacije, koja je, kao rezultat, olakšala i ubrzala pristup.

Kada je riječ o Srbiji, interesantni su podaci Slobodana Ljubića u Inter-

net delovanju biblioteka (2012): on navodi (prema podacima istraživanja iz 2011. godine) da je sajt Digitalne biblioteke Srbije imao 365 posjetilaca na dnevnoj bazi, a svaki od njih je u prosjeku na sajtu proveo 4 minuta i 7 sekundi, što svakako nije dovoljno da se pročita digitalni sadržaj, iz čega se zaključuje da većina posjetilaca ni ne koristi digitalne dokumente. Simončić i Vučković primjećuju da se čak i studenti rijetko obraćaju bibliotekama u toku studija, da dolaze na studije sa nejasnom predstavom o tome kako se uopšte građa u bibliotekama koristi, pa samim tim svi digitalizovani objekti više djeluju kao novotarija ili kvalitet modernizacije nego što odgovaraju realnim potrebama građana i poboljšavaju kvalitet života (8).

Zaključak

Tehnološki razvoj omogućio je stvaranje novih digitalnih usluga i olakšao pristup informacijama. Internet je postao sastavni dio obrazovnog procesa i njegova ekspanzija prethodnih decenija pružila je ogroman doprinos razvoju digitalnih tehnologija i širenju digitalnih kolekcija. Digitalizacija knjiga i publikacija, kao i pojava „born digital“ materijala, doveli su do toga da je naučnicima u istraživačkom procesu sada dostupna ogromna količina materijala. Ipak, digitalna era, uz svoje prednosti, nosi sa sobom i određene zahtjeve: traži društvo koje je dovoljno osposobljeno i obrazovano da koristi sve njene mogućnosti.

Pogrešan je stav da će savremene tehnologije dovesti do toga da će biblioteka izumrijeti i da će štampana knjiga izgubiti na značaju u odnosu na elektronsku. Smatramo da bi ispravnije bilo posmatrati elektronsku literaturu kao dopunu štampanoj, a tehnologiju kao sredstvo koje će omogućiti bibliotekama da funkcionišu na nov i efektivniji način.

Literatura:

- Vraneš A, Marković Lj. (2016): *Od rukopisa do biblioteke (pojmovnik)*. III izdanje. Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu: Beograd.
- Степанов, В. *Манифест библиотек цифровой эпохи*. Москва. 2014 [pristupljeno: 11.8.2019] Dostupno na: <http://rusla.ru/upload/News%202014/manifest-stepanov.pdf>
- Berry M. D. *Digital Humanities: first, second and third wave*. 2011 [pristupljeno: 10.8.2019] Dostupno na: <http://stunlaw.blogspot.com/2011/01/digital-humanities-first-second-and.html>

- Nikolić D. *Digitalna humanistika i nacionalna filologija: o mogućim implikacijama računalnog obrta*. Croatica. 2016. XL, br.60. (75–87).
- Hayles N. K. (2012): *How we think. Digital, media and contemporary technogenesis*. The University of Chicago Press: Chicago.
- Лебединский, Н. *Цифровая эпоха: какими должны быть библиотеки будущего?* 2015. [pristupljeno: 11.8.2019] Dostupno na: <http://www.redsys.ru/media/company/tsifrovaya-epokha-kakimi-dolzhny-byt-biblioteki-budushchego/>
- Injac V. Svetska digitalna bilbioteka – san ili virtuelna stvarnost. *Glasnik Narodne biblioteke Srbije*. 2002. vol.4, br 1 (235–250). [pristupljeno: 14.8.2019] Dostupno na: <http://eprints.rclis.org/4870/>
- Stokić Stanojčić G, Vučković Ž. *Kako koristimo digitalne biblioteke*. 2012. [pristupljeno: 10.8.2019] Dostupno na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0023-5164/2012/0023-51641235114S.pdf>
- Seadle M, Griefender E. *Defining a digital library. Emeral Insight*. 2007 . [pristupljeno:13.8.2019] Dostupno na: <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/9987/3.pdf?sequence=1>
- (10) Серебряков, В. Что такое семантическая цифровая библиотека. Труды 16-й Всероссийской научной конференции Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии, электронные коллекции, Dubna, Rusija. 2014. [pristupljeno: 28.8.2019] Dostupno na: http://rcdl.ru/doc/2014/paper/RCDL2014_021-25.pdf
- (11) Injac V. Digitalne biblioteke u svetu. U. Mijailović Ž. (ur.) *Pregled Nacionalnog centra za digitalizaciju*. 2002. br. 1. . [pristupljeno: 16.8.2019] Dostupno na: <http://elib.mi.sanu.ac.rs/files/journals/ncd/1/d004download.pdf>
- (12) Лебединский, Н. *Цифровая эпоха: какими должны быть библиотеки будущего?* 2015. [pristupljeno: 15.8.2019] Dostupno na: <http://www.redsys.ru/media/company/tsifrovaya-epokha-kakimi-dolzhny-byt-biblioteki-budushchego/>
- (13) Cleveland, G. *Digital libraries: definitions, issues and challenges*. IFLA. 1998. [pristupljeno: 13.8.2019] Dostupno na: <https://archive.ifa.org/VI/5/op/udtop8/udt-op8.pdf>

DIGITALIZATION: ADVANTAGES, CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Teodora Miličević

teodoraaaa.n@gmail.com

Mentor: Full Prof. Aleksandra Vranješ

Department for Library and Information Sciences

Faculty of Philology

University of Belgrade

Abstract

Introduction: For Internet users today, it is a common thing to receive the necessary information from anywhere at any time. The digital epoch has transformed everything into data sets that can be transmitted through computer networks. On the one hand, access to information has never been easier and quicker, while on the other hand, many believe that print and libraries in the traditional form will lose their relevance in modern society.

Aim: The aim of the paper is to show that digitalization and technological development do not necessarily represent the opposite of traditional literary culture, but, if properly used, can serve together the educational, pedagogical, cultural and scientific purpose. However, they have their issues, such as copyright, that remain to be solved.

Material and Methods: We compared various data from researches analyzing the functioning, use and level of modernization and digitalization of the libraries both in Serbia and abroad.

Results: Although Serbia is not far behind the developed countries when it comes to digitalization, it seems that library users are still not trained enough to use all of its benefits.

Conclusion: Technology can represent a high quality tool for better functioning of libraries and not necessary an enemy of the traditional printed media.

Keywords: digital library; education; information; technology; research

ПРИЛИКЕ У ПЕЋИ И ОКОЛИНИ ПРЕМА ЦАРИГРАДСКОМ ГЛАСНИКУ (1895–1909)¹

Урош Микетић, Чарна Булатовић
urosmitetic@gmail.com

Ментор: проф. др Владан Виријевић
Филозофски факултет
Универзитет у Приштини

Сажетак

Цариградски гласник (1895–1909) је посматрао низ тема из живота Пећи и околине. Првенствено је реч о чланцима из различитих аспеката живота локалне српске заједнице. Лист је анализирао географске, демографске, антрополошке, политичке, привредне, школске, црквене, здравствене и културне прилике овог краја. Мишљења смо да је *Цариградски гласник*, и поред присутне цензуре штампе у Османском царству, користан прилог у проучавању прилика у Косовском вилајету. Консултована је и адекватна литература о површно разматраним темама или оним које лист уопште не региструје, а све у циљу формирања јасније и потпуније слике о Пећи и околини крајем 19. и почетком 20. века.

Кључне речи: *Цариградски гласник*, 1895–1909, Косовски вилајет, Пећ и њена околина, положај Срба.

¹ Рад је написан у оквиру пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (ев. бр. 47023), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

УВОД

У годинама након Берлинског конгреса (1878), српски народ у Османском царству суочавао се са последицама биолошког, економског и културног геноцида, чији су главни иницијатори били локални Албанци потпомогнути османским властима. Суштина је да је српски народ морао бити кажњен за победе Србије и Црне Горе у претходном рату, афирмацију независности и територијалне добитке. Убрзо је дошло до озбиљније хомогенизације албанских политичких циљева, па већ након Призренске лиге, албански народ уобличава своју политичку борбу у један циљ – уједињење свих територија насељених овим народом. У реализацију идеје кренуло се веома агресивно, а први корак било је насилно уклањање локалних Срба. Све до 1912. и припајања Краљевини Србији са простора историјске Старе Србије протерано је више стотина хиљада људи, а томе је као претња претходио знатан број убиства, пребијања, силовања, крађа и других злочина. Ситуација по српски народ поправила се након дипломатске акције Србије почев од краја осамдесетих година 19. века када се кренуло са отварањем конзулата у крајевима где су живели Срби, интернационализацијом овдашњег српског питања, отварањем школа и сл. Као један од видова овако усмерене дипломатске борбе Србије која је била активна до ослобођења, бележимо и оснивање 1895. листа османских Срба – *Цариградски гласник* – у чијем фокусу извештавања је био српски народ расут широм Османског царства. Лист је, углавном, до свог гашења 1909. извештавао о економском, црквеном, школском, културном и здравственом животу локалних Срба.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОДЕ

Цариградски гласник представља најбитнији изворни материјал консултован приликом израде овог рада. Како штампа може бити сасвим непоуздана у извештавању, консултована је обимна и релевантна литература ради провере и допуне постојећих сазнања. У раду је стриктно коришћен историјски метод. Хронолошки посматрано, истраживање је ограничено периодом излагања листа (1895–1909), а у садржинском смислу употпуњује постојећа историографска сазнања о животу Пећи и околине на размеђи векова.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Цариградски гласник је један од малобројних листова у Османском царству са фокусом на овдашње Србе крајем 19. и почетком 20. века. Поједини бројеви нису уопште сачувани или су нечитки, а бележимо и периоде обуставе излагања као 1907, после смрти уредника Косте Групчевића. На месту првог уредника и власника до смрти 1897. налазио се угледни Пећанац Никодим Савић, а наследио га је познати српски национални радник из Охрида Коста Групчевић. Остали уредници су редом били: Стојан Капетановић, Темко Поповић, Д. Стефановић, Сава Аврамовић, Светолик Јакшић, Иван Иванић.

Покретање српског листа у условима њихове опште обесправљености 1895. био је резултат заједничког дипломатског деловања Србије и ондашње, премда бројчано слабе, локалне српске интелектуалне елите. Циљ је био да се османски Срби на тај начин информишу о сопственим приликама и међусобно чвршће интегришу. Политичке прилике налагале су српској дипломатији овакав вид отпора наспрам бугарске и грчке пропаганде; са друге стране, покретање је мање било руковођено жељом да се угрози османски суверенитет јер би то вероватно имало опасније последице по Србе. Оно је било само један део шире замишљене иницијативе српске дипломатије у последње две деценије 19. века, што је резултирало отварањем више конзулата и школа, те доласком Срба на владичанска места у Призрену и Скопљу (Volarić^b, 2014, str. 98–99; Volarić^a, 2014, str. 560–586). Слично је мислио и добро упознати савременик Коста Групчевић, наводећи као разлог покретања листа потребу српске дипломатије да се путем листа и новинске пропаганде иницира бољи положај Срба (Митропан, 1936, стр. 3). Да је српска дипломатија била активна на овом пољу, примећује се након Групчевићеве смрти, када је цариградско посланство Србије „убедило“ сина Димитрија да преда власништво Темку Поповићу, иако су османске власти наговарале наследника да задржи власништво (Митропан, 1933, стр. 18–34). У данашњој историографији постоје и супротна тумачења – Љиљана Чолић не сматра пак толико значајним фактором уплив српске владе и дипломатије (Чолић, 2016, стр. 244–255).

Ваљало би напоменути да је *Цариградски гласник* био досад предмет више мултидисциплинарних истраживања. Нарочито је у том смеру била активна управо Љиљана Чолић (Чолић, 2013, стр. 244–255; Чолић, 2017, стр. 65–91; Чолић, 2018), а било је и других истраживача

(Виријевић, 2011, стр. 111–123; Бован, 1991, стр. 75–95; Бован, 2012). Међутим, упечатљиво је, истовремено, да постоји празнина када је реч о пећком крају, те је наш примарни циљ да употпунимо ову историографску „белину“.

Пећ са околином у географском смислу представља средиште Метохије. У листу тај назив превладава, премда срећемо и албански Дукађин (*Цариградски гласник*, бр. 32 од 6. августа 1904). Пећки крај ограничен је на истоку Приштином, северу Рожајем, западу и северо-западу Плавом и Беранама, а југу Ђаковицом. Река Бистрица поделила је на природни начин варош на јужни и северни део. „Непрегледно“, како се писало у листу, пећко поље заклоњено је бројним планинама и врлетима, а ванредну лепоту овог краја чинило је и водно богатство па је кроз много кућа протицао поточић, а скоро свака четврт (махала) имала је и чесму. Зато су, писало се у листу, баште обиловале воћем, поврћем и зеленилом, а дрвеће је често надвисивало врхове кућа (*Цариградски гласник*, бр. 27 од 7. августа 1897).

Пећ је у ово доба сачињавало 19 махала – 12 „турских“ (муслиманских), пет српских, по једна „латинска“ (католичка) и ромска, а на челу сваке био је мухтар (муктар). Десна страна вароши била је слабије насељена, а лева урбанија и развијенија (*Цариградски гласник*, бр. 27 од 7. августа 1897). Пећ је одавала утисак прилично оријенталне вароши карактеристичних кућа симетричног и асиметричног типа са доста раскошне пластике и декорације у дрвету, а метохијско село карактерисале су, пак, вишеспратне камене куће-куле подизане за одбрану код богатијих Албанаца (Николић, 1998–1999, стр. 261–263).

Административно посматрано, Пећ са околином сачињавала је Пећки санџак и била део Косовског вилајета сачињеног од шест таквих целина. Овај санџак сачињавало је даље пет каза на челу са кајмаканима: Пећ, Ђаковица, Беране, Гусиње и Рожаје (*Цариградски гласник*, бр. 49 од 21. децембра 1895; *Цариградски гласник*, бр. 34 од 20. августа 1898; *Цариградски гласник*, бр. 5 од 31. јануара 1903; опширније о управи Пећког санџака у позном Османском царству: Јагодић, 2009, стр. 7–9, 13–14).

Најбитнији дописник листа био је пећки учитељ Димитрије Петровић из овдашње угледне породице (о породици Петровић: Јашовић, 2003, стр. 7–11, 98). Према учитељевим подацима, Пећка нахија бројала је преко 25.000 становника (Албанци, Турци, Срби, католици или „Латини“, Роми или „Цигани“, Габелјани). Број Срба-варошана био је мали (једва 224 куће), а у околини је у 102 од 192 нахијска села

живело укупно 993 српске фамилије (*Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897). Османски пописи, премда ретки и непотпуни, показују да је овде 1903. живело 21.850 муслимана и 547 муслиманки, 6.178 мушких патријаршиста и 263 женских (без егзархиста), дакле укупно 28.028 мушкараца и 810 жена (Јагодић, 2009, стр. 263).

Иако аутор говори о броју Срба, примећујемо да званична османска администрација не познаје овакав термин, јер се попис вршио по верском, а не националном основу. Срби су се жалили надлежнима због немогућности да се слободно национално одреде, јер су уписивани као „ортодоке“. У питању је пак било шире питање признања српске нације у Османском царству – тзв. Нуфуско – оптерећујуће по односе Београда и Цариграда до Балканског рата 1912 (*Цариградски гласник*, бр. 20 од 8. маја 1909; о нуфуском питању опширније: Јагодић, 2008, стр. 343–354).

Карактеристично за Србе у пећком крају било је постојање јаке задружне институције често сачињене са више од 50 чланова-сродника („робови“) у чврстом патријархалном систему под управом углавном најстаријег мушкарца. Био је ово и вид удруживања Срба ради опстанка услед економске несигурности и неједнакости, уједно и начин да се постигне физичка безбедност удруживањем у већу целину (Николић, 1958, стр. 1–13).

Тако су бројне породице називане по крсној слави. Ова диференцијација произвела је Србе Николчане, Јованчане, Аранђеловчане, Ђорђевичане, Петковчане и слично, а Димитрије Петровић указује и на класификацију Албанаца по племенима (Гашани, Шаљани, Клименте, Хоћани, Крастинићани, Беришани). По аутору се чак „знало“ да сваком српском роду одговара један албански фис. О особеностима локалних Срба и Албанаца упућени смо, такође, на овај извор. Наиме, радило се о гостопримљивим људима „тврдог и челичног карактера“ за које реч „важи онолико колико и писмена“. Међутим, временом такав „темељ искрености пропаде“, писао је Димитрије Петровић (*Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897).

Политичке прилике у пећком крају на размеђи векова свакако нису омиљена тема листа из разлога цензуре. Оно што их карактерише јесте слабост и безвољност централних власти и опасно самовлашће албанских феудалних моћника. У каквом су окружењу живели Срби илуструје један опис из 1882. Никодима Савића:

„А Турци и Арнаути љути, то је сваком Србину познато, за те крволоке, не само српског народа, него и целог словенства. Арна-

ути су – осим другим народностима и један другом непријатељи [...] (Савић, 1882, стр. 174).“

О таквом хаотичном стању имао је да извештава лист, али је због цензуре то чинио површно или пак уопште није писао о таквим темама. Два апсолутно битна политичка момента била су апсолутно игнорисана. Читаоци нису имали представу о окупљању албанских лидера у Пећи 1899. (Пећка лига) са закључцима који настављају идеје Призренске лиге (Зарковић, 2015, стр. 79–92; Стојанчевић, 1961–1962, стр. 313). Енигма за лист остао је и покушај Београда да се положај пећких Срба поправи отварањем конзулата неке велике силе у Пећи. Решење је тражено на два места – у Петровграду и Лондону. Србија је била спремна да чак и Црна Гора отвори конзулат, али су њене акције биле неуспешне (Микић, 1977, стр. 149–167).

Лист је пак отворено писао да се Пећ налази у интересовању европске дипломатије и интрига. О томе сведоче чланци који говоре о посетама страних конзула (енглески, француски, италијански и грчки) Пећи током 1903. и 1904. *Цариградски гласник* интересовао се највише посетом италијанског конзула, којег је угостила кућа угледног домаћина Гице Герића. Исти домаћин примио је и енглеског конзула у Скопљу приликом његове посете (*Цариградски гласник*, бр. 38 од 17. септембра 1904), иначе руковођене потребом да британска дипломатија подробније упозна прилике у Метохији. Ипак, политика Лондона према Османском царству инсистирала је на његовом опстанку и зато су, и поред редовних британских дипломатских извештаја о тешком положају Срба, реакције Лондона биле више него благе (Раствоић, 2015, стр. 225–228).

Физичка угроженост Срба до заплета изазваног Младотурском револуцијом 1908. готово да није разматрана у листу. Реч је о континуирано тешком положају Срба (физичка, економска и правна несигурност), који је кулминирао у Источној кризи 1875–1878. Положај метохијских Срба био је дотле несносан да су се писмено обраћали и руском цару Александру II 1879 (Стојанчевић, 1978, стр. 151–160). Лист једва да и напомиње неколико помена терора над Србима током излагања, али најчешће у прикривеној или нејасној форми. Више је таквих случајева – примера ради, приликом погибије попа Јакова Протића не спомиње се ни име ни националност нападача (*Цариградски гласник*, бр. 11 од 11. марта 1899), а у случају Високих Дечана стоји да је стационирана османска војска 1900. јер „неки рђави људи ударише да га поробе“. Ови „неваљали људи, који не поштују ни своју ни туђу

веру“ одбијени су у два наврата исте године (*Цариградски гласник*, бр. 42 од 12. октобра 1900).

Положај Срба наговештавале су, ипак, посебне „шифре“. У дописима листу или читуљама помиње се тако непозната и неизлечива болест „оловац“ („без јао куку“, „падавац“) као чест узрок смрти махом угледнијих људи (*Цариградски гласник*, бр. 49 од 3. децембра 1904). Од ове „чудне болести“ само 1904. умрло је више људи (*Цариградски гласник*, бр. 25 од 18. јуна 1904; *Цариградски гласник*, бр. 32 од 6. августа 1904; *Цариградски гласник*, бр. 33 од 13. августа 1904). Данас је апсолутно јасно да је реч о физичкој егзекуцији угледнијих Срба.

Младотурска револуција 1908. донела је овде помешана осећања. Локалним Србима учинило се да ће сарадњом са овим модернијим режимом лакше остварити сопствени напредак, а Албанцима је донела бојазан да ће бити лишени ранијих привилегија за време њиховог заштитника султана Абдул Хамида II (опширније: Храбак, 1974, стр. 107–151). На примеру пећког краја ове супротности биле су више него приметне. Ипак, зулуми над Србима настављени су и крајем ове године (*Цариградски гласник*, бр. 37 од 12. септембра 1908; *Цариградски гласник*, бр. 52 од 25. децембар 1908), а сем албанских муслимана, Срби су као инспираторе злочина наводили и бечку пропаганду и њене католичке центре у Метоксији – Прекорупље, Будисавце, Злокућане, Видане, Пискавица, Крушево (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 6. марта 1909).

Револуционарна гибања осетила су се јако у пећком крају. Албанци су бојкотовали отварање парламента у Цариграду крајем 1908, а незадовољство изражавали масовним пуцањем у ваздух (посебно у пећким махалама Капешница и Пуховац). Везани бесом редом су затварали радње упркос наредби власти, па је Пећ изгледала аве-тињски (*Цариградски гласник*, бр. 52 од 25. децембра 1908). Најзад, дошло је и до оружаног сукоба са властима. Из Скопља је у руговски крај послата топовска батерија да сузбије одметнике како би се наставило умиривање Плава и Гусиња 1909. Иако су одметници (око 2.000) сузбијени, пећки крај је закључно са овом годином био и даље центар нереда према младотурском режиму (*Цариградски гласник*, бр. 34 од 14. августа 1909; *Цариградски гласник*, бр. 35 од 21. августа 1909).

Овако анархичне политичке прилике ометале су, свакако, развитак привреде. У неразвијеној средини пољопривреда, сточарство и занатство издвајале су се од осталих грана, уз више него скромне зачетке

индустрије и банкарства. Географске околности погодовале су овде развоју пољопривреде и сточарства. У првом случају предњачило је воћарство (јабуке), а продавали су се и пшеница, кукуруз, пасуљ, ораси, кестени (*Цариградски гласник*, бр. 27 од 7. августа 1897; *Цариградски гласник*, бр. 28 од 14. августа 1897). Сточарски живот био је јако тежак, јер су се сточари често са свим укућанима и стоком пребацивали половином маја у оближње планине (Штедим, Слано поље, Понор). Повратак би уследио тек августа уз прославу (тзв. ждјергн). Извозна трговина стоком била је повезана са Скадром (до 1.000 грла са ценом 1.000–2.000 гроша по грлу) и Призреном (козе), а продавала се и већа количина коже и масла у Призрен, Ђаковицу и Скадар (*Цариградски гласник*, бр. 28 од 14. августа 1897; *Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897).

Занатство је нарочито у Пећи имало дубоку традицију, премда су поједини занати доживели застој или пропали у овом периоду. Најпознатији су овде били табакански, туфекцијски и кујунцијски занати. Пећка табакана израђивала је најбоље у вилајету црвени сафтијан, а некада напредни туфекцијски и кујунцијски занати готово да су пропали. Након прогреса Косовске Митровице крајем 19. века, постале су познате и пећке јорганције, а ка овом граду водио је и чувени „пећки пут“ (Ђорђевић, 2002, стр. 112). Била је присутна и диференцијација заната по националном (конфесионалном) основу. „Турци“ (Турци, Албанци, муслимани) су били бербери, налбанти, ханције, дуванције, туфекције, терзије, касапи, кафеције, ћулахције, чирације и левертари; Срби екмеције, механције, кујунције, тенећције, калајције, бојације, мутавције, дунђери, опанчари, кондурције, ћурчије, воденичари и ковачи; католици кујунције (ретко терзије), а Роми ковачи. Српске занатлије биле су енсафски организоване (*Цариградски гласник*, бр. 28 од 14. августа 1897; *Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897).

Знатнијих индустријских погона овде није било. Развијала се производња штица (даске) у руговским планинама (пет стругара појединачног капацитета до 40.000 комада годишње). Дрво се користило и у изради појединих производа широке потрошње, а роба се најбоље продавала суботом, тада пазарним даном у Пећи (*Цариградски гласник*, бр. 28 од 14. августа 1897; *Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897).

Ово је и период почетака српског банкарства у Пећи. Наиме, у османској држави биле су лимитиране могућности кредитирања привреде, а нарочито када је реч о нетурским народима, а српско

грађанство страдало је и од зеленашења. Функцију кредитора вршиле су поједине сарафске радње које су у основи биле мењачнице. као кредитори јављали су се рентијери, читлуксахибије, трговци, имућни људи, а камате би нарасле и преко фантастичних 60%. Да би се спречило такво зеленашење над Србима, уследила је тајна акција српске дипломатије и ретке финансијске елите у царевини са циљем покретања сопственог банкарства. Као резултат примећујемо оснивање низа тајних финансијских установа на акционарској основи са карактером црквених фондова. У првој деценији 20. века основани су такви фондови у Призрену, Приштини, Пећи, Урошевцу и Косовској Митровици. (Микић, 1988, стр. 311 и даље; Васић, 2007, стр. 112; Бецић, 2016, стр. 129).

Значај банкарства у пећком крају међу првима је препознао угледни српски трговац Глигорије Шотић, сматрајући да је њихова економска еманципација неопходна за политичко осамостаљивање. Можда је отелотворење те економске еманципације било оснивање Фонда Св. Чудотворне Иконе 1907, специјализоване за бављење банкарским и комисионарским питањима. Глигорије Шотић као деловођа позивао је сународнике „којима лежи на срцу српска привреда“ да се укључе у акционарско друштво. Фонд је након ослобођења 1912. прерастао у „Пећку банку“ (*Цариградски гласник*, бр. 34 од 25. августа 1906; Бецић, 2014, стр. 137).

Лист је обимније извештавао о школским приликама Срба и тако предочавао значај истог за непросвећени српски народ. У једном друштву са опасно високом стопом неписмених, српски учитељ припадао је елитнијем слоју као једна од централних личности (*Цариградски гласник*, бр. 34 од 7. септембра 1895). Србима Пећи било је познато да је њихова варош међу најстаријима у вилајету, а да су локална мушка и женска школа свакако међу старијима. Најстарију мушко-женску школу овде нико и „не памти“, писало се, али се „зна“ да се учитељ плаћао у новцу или огреву, а да сиромашнији нису ни похађали „наставу“. Родољубива Катарина Савић отворила је овде 1854. бесплатну женску школу, а две године касније ангажовањем Спасоја Ристића и новооснованог школског Фонда, отворена је бесплатна мушка школа. Нова зграда за мушку децу подигнута је 1893, а њени познати учитељи били су жички владика Сава Дечанац, поменути Димитрије Петровић и Цветко Стаматовић (*Цариградски гласник*, бр. 2 од 8. јануара 1898).

У Пећи је 1895. отворена и недељна школа иницијативом неког

Близнаковића, који се појављивао и као аутор дописа у листу. Идеју је, наиме, добио у Приштини, где је постојала слична установа, а сматрао је, иначе, да је знање стечено у школи слабо и изискује продужетак у виду недељне школе (*Цариградски гласник*, бр. 9 од 9. марта 1895). Пројекат подизања финансирао је делом локални учитељ Цветко Стаматовић, а остатак сами ученици. Настава је држана недељом у подневним сатима у трајању од два до три часа. Школа је имала два ступња – приправни и прворазредни; „приправници“ су били ученици који су завршили школовање пре више од четири године, а остали су ишли у први разред (*Цариградски гласник*, бр. 7 од 15. новембра 1896).

И поред скромних школских прилика Срба у самој Пећи, одавде се ширила идеја о развоју просвете ка другим српским срединама. Посебне вести, премда уз хвалоспеве османским властима, имамо о отварању основне школе у оближњем селу Бање (*Цариградски гласник*, бр. 50 од 10. децембра 1898; *Цариградски гласник*, бр. 42 од 14. октобра 1899), а учитељи из Пећи формирали су и Одбор за прикупљање прилога у циљу подизања српске гимназије у Пљевљима (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 4. марта 1905; *Цариградски гласник*, бр. 13 од 25. марта 1905).

Постојање основне, недељне и, сем тога, грађанске школе није задовољавало потребе појединаца, па се напуштање места сматрало једином алтернативом. Срби-Пећанци су одлазили и у Цариград по знање. Тако је, по писању листа, медицину тамо студирао Матеја Герић, а права Арсеније Здравковић (*Цариградски гласник*, бр. 12 од 20. марта 1902; *Цариградски гласник*, бр. 25 од 18. јуна 1904).

По сазнањима листа, наредбом косовског валије Хафис-паше одређено је 1895. да пећка православна општина пошаље и четири ђака у Цариград на школовање. До Скопља их је пратио нарочити валијин опуномоћеник, а по доласку примљени су у приправни разред. Аутор дописа захваљивао се на томе султану (*Цариградски гласник*, бр. 34 од 7. септембра 1895).

У поређењу са српским школама које су полако постајале средиште националног рада, овде је необично важна улога у животу Срба припадала традицији. Рашко-призренска епархија остваривала је на тај начин преко владика, свештенства, црква и манастира, верских празника битно место у њиховом ограниченом и изолованом свету.

Наслеђене прилике из времена фанариотског призренског владике Мелентија биле су погубне по Србе на духовном и финансијском

плану. Први српски владика у Призрену Дионисије прикупљао је новац како би се заостали дугови покојног владике исплатили. У Пећи је онда било уређено да свака српска кућа, изузев удовичких, плати по пет металика. Како је и ово представљало оптерећење, већи део надокнадили су локални еснафи „као верни синови Св. Православља и свог народа као и одана духовна чеда своје духовном поглавици Митрополиту Рашко призренском Госп. Дионисију“ (*Цариградски гласник*, бр. 29 од 21. августа 1897).

Владика Дионисије је у циљу бољег упознавања локалних прилика посећивао и пећки крај. Године 1898. дошао је, најпре, у дечански манастир, где га је дочекало прилично Срба из села Дечана и Лођана, као и братство са архимандритом Јоаникијем. На путу за Пећ пратњу су сачињавали људи пећког хућумата и угледније албанске старешине. Код Срба је владала „радост и узбуђеност“, а владика је боравио у граду неколико дана (*Цариградски гласник*, бр. 18 од 30. априла 1898; *Цариградски гласник*, бр. 19 од 7. маја 1898).

Ову устаљену праксу наставио је и нови владика Нићифор. Он је 1902. посетио дечански манастир и Пећ. Власти су из безбедоносних разлога опет пружиле пратњу на опасном путу, а нови владика добио је прилику да се упозна са приликама у овом крају. „Омиљени архипастир“ произвео је игумана пећког манастира Софронија у архимандрита, а рукоположио у чин свештеника неколико лица. Његовом заслугом формиран је и посебан Одбор за обнову зида пећког манастира страдалог у поплавама, а обновљено је и неколико патријаршијских кућа у селу Будисавци. Крупан корак била је и реконструкција српске пећке општине, као и материјална помоћ српској просвети у Пећи и Фонду за сиромашње ученике (*Цариградски гласник*, бр. 12 од 21. марта 1902; *Цариградски гласник*, бр. 20 од 16. маја 1902; *Цариградски гласник*, бр. 46 од 21. новембра 1902; лист је ревносно бележио такве примере добротинастава према српским црквама и школама овог краја – трговци Никола Марковић и Спира Савић, Катарина Радич, руски конзул у Призрену Сергије Тухолка, руски Св. синод и други: *Цариградски гласник*, бр. 9 од 28. фебруара 1902; *Цариградски гласник*, бр. 8 од 20. фебруара 1904; *Цариградски гласник*, бр. 29 од 16. јула 1904; *Цариградски гласник*, бр. 8 од 18. фебруара 1905). Владика је опет по писању листа посетио Пећ 1906. Многи Пећанци спремали су се раније за дечанску манастирску славу (Св. Стефан), али је изненадни долазак утицао да остану у вароши. Неколико дана владика је примао грађане у визиту, рукоположио у чин игумана три

лица, а по једног учитеља у свештеника и ђакона. Тада је спроведена и ревизија свих манастирских и општинских рачуна од 1902. (*Цариградски гласник*, бр. 50 од 22. децембра 1906).

У националном раду ништа мање заслуге није имало локално свештенство упућеније у живот пастве него удаљени владика. Поједини свештеници били су по писању листа прави национални трибуни – примера ради, након смрти гораждевачког свештеника Косте Шћекића 1903, забележен је „врло тужан и величанствен“ спровод у Пећи. Колико је свештенство цењено, сведоче и читуље преминулих Срба, где се стално захваљивало на њиховом чинодејствовању и бројности при сахранама (*Цариградски гласник*, бр. 45 од 7. новембра 1903; суседно село Гораждевац имало је цркву Св. Јеремије, чије су финансије биле скромне и зависне од прилога, па се тамошњи свештеник и учитељ Миливоје Милетић појединачно захваљивао дародавцима: *Цариградски гласник*, бр. 3 од 19. јануара 1907; опширније о Гораждевцу: Букумирић, 2007; о различитим обичајима приликом сахрана Срба Косова и Метохије: Вукановић, 2001, стр. 149).

Лист је, истовремено, писао и о патријаршијском и дечанском манастиру. Пећки манастир је, иначе, од пада под османску власт у 15. веку доживљавао стагнацију, иако је настојао да опстане и, евентуално, очврсне. Управо су цео 19. и почетак 20. века и доста грађевинских радова показатељи таквих настојања (Петковић, 1982, 5–8). Овај манастир је био од таквог значаја Србима да га, судећи по једном допису, „народ гледа као у зеницу ока свога“. Страдао је у поплавама 1896, иначе честим у овом крају. Штета је износила 529.000 гроша, па је формиран одбор за помоћ апеловао на вернике да помогну (*Цариградски гласник*, бр. 14 од 3. априла 1897; *Цариградски гласник*, бр. 49 од 5. децембра 1903). Осталих битнијих информација о њему лист није забележио.

Положај дечанског манастира био је тежи, јер се сем опасног албанског окружења налазио у слабијем финансијском стању (опширније о кризи дечанског манастира у овом периоду: Батаковић, 1989). У писму листу од 28. фебруара 1897. архимандрит Лавре Јоаникије указује на презадуженост и захваљује поименично дародавцима од 1. октобра 1896. до 28. фебруара 1897. (*Цариградски гласник*, бр. 13 од 27. марта 1897). На вернике се апеловало и наредних година. Одбор Призренаца за помоћ манастиру, формиран 1901, констатовао је да је главни део посла у исплати дугова завршен тек 1903. Већи проблем представљали су повериоци који нису хтели доћи по новац како

би камата порасла. Како је и то решено, Одбор се, коначно, захвалио родољубима са свих страна (Османско Царство, Србија, Русија, Северна Америка). Лист је тако посредно афирмисао солидарност српске заједнице (*Цариградски гласник*, бр. 36 од 5. септембра 1903).

Посебан начин прикупљања новца за дечански манастир били су тзв. „дечански кошеви“ (нарочито у богатијем Подримљу) у које би се убацивао прилог у житу (Вукановић, 2001, стр. 92). Делују занимљиви дописи листу о тзв. „писанију“. Наиме, из пећког, дечанског и девичког манастира редовно је слат неко од братије да по пећком крају сакупља прилоге у новцу или другој вредности. У самој вароши утврђено је време сакупљања, али широм Пећке нахије није. Дешавало се да сељаци и више пута дају прилоге за сва три манастира, што их је, онако сиромашне, још оптерећивало. Било је, такође, и свештеника дрских у одношењу према народу. Писало се и о кршењима правила о владицином одобрењу за сакупљање „писанија“, јер је и једно потписано одобрење коришћено дужи низ година без накнадног потписа надлежног владике (*Цариградски гласник*, бр. 21 од 21. маја 1904; *Цариградски гласник*, бр. 22 од 28. маја 1904).

Црквена активност сводила се и на прослављање верских празника и окупљање пастве. Нарочито се то види на примеру црквеношколског дана Св. Саве (о обичајима косовско-метохијских Срба при прослави Св. Саве: Вукановић, 2001, 418, 536). Прослави овог празника дато је доста простора у листу. Пећки манастир бивао је тог дана препун свештеника, учитеља, ђака и масе грађана. Срби су, чак, и тада поред светитељеве слике постављали султанов портрет, а певана је и химна султану (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 7. марта 1896; покорност султану, макар формалну, исказивали су и локални Албанци, па су њихови пећки поглавари сачинили посебну делегацију са задатком да се купи поклон султану за прославу 25 година власти 1900. године: *Цариградски гласник*, бр. 29 од 13. јула 1900).

Овакве црквене прославе имале су и шири карактер у едукативном и забавном смислу. Примера ради, године 1903. управник и наставник пећке грађанске школе Сава Поповић држао је говор о „људским карактерима“, а наредне године присутни су слушали црквеноисторијске теме из живота Немањића. Нека предавања поучавала су о религији и моралу, што је аутор дописа оцењивао као нужност у вароши склоној „пороцима“ (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 7. марта 1903; *Цариградски гласник*, бр. 6 од 6. фебруара 1904; *Цариградски гласник*, бр. 33 од 13. августа 1904). Присутне би понекад веселило и

пећко недељно певачко друштво, а ишло би се, чак, и код домаћина на игранку (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 7. марта 1903). Да је положај Срба био незавидан, указује и то што су приликом прослава, као 1906, били окружени османским чуварима (*Цариградски гласник*, бр. 8 од 24. фебруара 1906).

При оваквим прославама установљена је племенита пракса сакупљања прилога намењених српској просвети. Црквено-школска општина позивала је присутне на свечаност и послужење, апелујући, истовремено, за помоћ (*Цариградски гласник*, бр. 8 од 21. фебруара 1902). Слична пракса постојала је и по околини, па је, примера ради, у селу Бело Поље основан и Фонд сиротих ђака белопољске школе (*Цариградски гласник*, бр. 11 од 14. марта 1907).

Сем прославе Св. Саве, лист доноси нешто података и о слављењу Петровдана. Да је и овај празник био важан говори да је службу 1904. држао сам настојатељ пећког манастира Сава уз чинодејство проте Стојана Поповића и јеромонаха Иринеја. Овакви празници били су и јединствена прилика за већа окупљања локалних Срба, па не чуди велики број присутних у тим случајевима (*Цариградски гласник*, бр. 30 од 23. јула 1904).

Када је реч о здравственим приликама, лист је писао о присуству заразних болести, трајању људског века, присутном сујеверју и незнатно о лекарском особљу. Током овог периода, бележимо више епидемија заразних болести: године 1897. владала је тзв. „гука“ опасна по мушку и женску децу, премда умрлих није било, а као претећа болест наводи се и „проклета јектика“, често истицана у читуљама као узрок смрти. Судећи по честим читуљама младих људи, претпоставићемо да је људски век морао бити краћи (*Цариградски гласник*, бр. 10 од 6. марта 1897; *Цариградски гласник*, бр. 39 од 30. октобра 1897; *Цариградски гласник*, бр. 44 од 22. октобра 1898; *Цариградски гласник*, бр. 7 од 8. фебруара 1901; *Цариградски гласник*, бр. 13 од 22. марта 1901; *Цариградски гласник*, бр. 9 од 28. фебруара 1902; *Цариградски гласник*, бр. 27 од 4. јула 1902; како је била велика смртност одојчади, по Татомиру Вукановићу уобичајено је било дати детету неко од „заштитничких“ имена попут имена Вук, а постојао је и низ других обичаја: Вукановић, 2001, стр. 142–144). Опасност је представљало и присутно сујеверје. Тако је све до почетка 20. века био обичај да се болесник, чак и на самртничкој постељи, држи поста, а тек почетком овог века, под утицајем здравствене службе и просвете, одустало се од те нездраве праксе (Вукановић, 2001, стр. 28–29). О

докторском особљу немамо конкретнијих података. Познато нам је једино име пећког лекара Хамди-беја коме се породица једне преми-нуле српске девојке захваљивала на лечењу, а лекарско особље је, по свему судећи, долазило и из Косовске Митровице попут Хасан ефендије (*Цариградски гласник*, бр. 24 од 13. јуна 1908).

Велики допринос *Цариградског гласника* до данас јесте његова битна улога у афирмацији локалне српске културне баштине – свадбарским и славским обичајима, пословицама, пошалицама, доскочицама и бројаницама (дечије игре).

Српске свадбарске и славске обичаје пећког краја забележио је ревносни Димитрије Петровић. У оба случаја примећујемо типичну патријархалност ондашње српске заједнице. Аутор напомиње да је било готово незабележено да се младић и девојка опиру уговореном браку, па чак и са незнанцима. Ипак, да не би дошло до каквих незгодних ситуација, родитељи би се, најпре, код пријатеља девојке или младића распитали о њиховим симпатијама. На сцену би онда ступао наводација (просац) одлазећи код младине стране да „промени нишан“ и био би обасут даровима. До три месеца касније, наводација је узимао мере за младу, давао младожењи који њима заузврат шаље дарове (цубе, долама, фереца, јелек, појас, фес и сл.). Наводација би заједно са момком (обично младожењин зет) звао неколико дана пре свадбе госте на весеље, а позвани би их даривали (бошчалук, кошуља, гаће, марама и сл.). Младој у припреми су помагале другарице и рођаке, а обично се певало оној која се удаје:

„Одби се лоза од грозда

И наша Миљка од рода.“

Касније би сватови сабирали цвеће и новац, даровали младу, а у недељу ноћу сакупљали се у младожењиној кући, даривали младожењу (ован, овца, јорган, кафа, шећер, бакарни суд и сл.) и честитали домаћину куће. Настајало би право весеље уз песму и богату трпезу. Пило би се често и до два сата пред зору, када би јенђе (до 10 сватова) уз песму одлазили по младу (*Цариградски гласник*, бр. 30 од 28. августа 1897). Главну улогу преузимао би девер, јер све док он не би платио женама које „чувају“ младу, ова није излазила. Када би жене „процениле“ да је довољно новца плаћено, измењало би се више здравица и гости би одлазили. Коначно, младожења би даровао младину страну и обрнуто, а младина браћа изводе сестру и кретало се у цркву уз пажњу да се не сретну други сватови. Свекрви би два момка (муштулукције) јављале вести, а млада по доласку у

кућу љубила њену руку, дворила сватове и посипала им руке. Сватови би изнова даривали младу и разилазили се (*Цариградски гласник*, бр. 30 од 28. августа 1897; *Цариградски гласник*, бр. 31 од 4. септембра 1897; *Цариградски гласник*, бр. 32 од 11. септембра 1897; уп. о српским народним песмама Косова и Метохије: Манојловић, 1933, стр. 3–15; Бован, 1977).

Сведочанства о прослави слава на Косову и Метохији оставио је Татомир Вукановић (Вукановић, 2001, стр. 430–435). Наш извор, Димитрије Петровић, описао је такође како је то изгледало у пећком крају. По њему, атмосфера би тада бивала донекле другачија од свадбених прослава како би се достојанствено обележио заштитник дома. Слава је представљала драгоцен моменат Србима Пећанцима, који су се и заклињали њоме: „Славе ми!“, „Тако ми слава помогла!“. Поред православних, и „Латини“ су, иако су „извеверили“ српски род, прослављали свог заштитника. Биле су честе и заклетве на албанском језику: „Тако ми свеће св. Николе.“ Код Срба би младеж из слављеничке куће позивала госте, а унапред се знало и место седења (најстарији, кумови, по угледу, сродности). Славило би се увече уочи славе, а гости су долазили и наредних дана. Долазио би тада најчешће и свештеник, ломио се колач, а домаћин би све време уз младе служио без седања. Гошће су на славама боравиле одвојено од мушких. Уз храну је ишло и доста пића, те су била честа наздрављања. Пило се у Божје име, имена светитеља, домаћина куће, па и у султаново име. На други дан славе, домаћин би одлазио у цркву на литургију, а касније су се смењивали остали гости, премда многи од њих само честитајући. Током ручка и вечере другог дана било је готово идентично као ноћ раније, сем што се „више не пије у славу, и при здравицама не устају на ноге“ (*Цариградски гласник*, бр. 34 од 25. септембра 1897; *Цариградски гласник*, бр. 35 од 2. октобра 1897).

Лист је сачувао од заборавља и народне пословице, празноверице и бројанице (дечије игре) пећког краја. Народне пословице прикупио је сапунџија Лука Газикаловић – навешћемо неколико:

- Човек се за језик везује.
- Тешко нама од нас.
- Не буди ни јед, ни мед.

Народне празноверице прикупио је извесни П. П. – навешћемо, такође, неколико:

- Не ваља се кварити ластино гнездо, јер га ластавица куне.
- Не ваља се прелити млеко по ватри да не прегори стока – да не

даје млека.

- Не ваља се по ноћи чешљати (јер се ноћи ђаволи чешљају).

Бројанице је сачувао аутор под именом „Дукађинче“, а лист их је објавио у два наврата уз напомену да их „има још“:

- Милош лош,

Нађе грош,

Купи нож,

Закла мајку

Под кош!.....

- Лељек, лељек,

Изгубио черек,

Нашао га Лека,

Купио млека (*Цариградски гласник*, бр. 14 од 1. априла 1905; *Цариградски гласник*, бр. 15 од 8. априла 1905)!

ЗАКЉУЧАК

Цариградски гласник (1895–1909) је посматрао низ питања из живота Пећи и околине у овом периоду. Лист је највише пажње посветио животу локалних Срба изложених геноциду од стране Албанаца и османских власти. Доступна новинска грађа показује тешке и турбулентне безбедоносне, економске и здравствене услове у којима је овај народ живео крајем 19. и почетком 20. века. Такође, овај извор је вредно сведочанство о њиховим демографским приликама, антрополошким особеностима и културној баштини, а уједно допуњује постојећа сазнања о животу албанског народа. Истраживање, истовремено, показује да је српски народ Османског царства опстао и дочекао ослобођење 1912. ослањајући се на сопствену цркву и ретке школе у настајању. Поред страшних злодела којима је био изложен, ово је, свакако, био период политичког буђења српског народа. Због цензуре штампе, лист је игнорисао бројне такве теме, а у првом реду разне аспекте геноцидног понашања над Србима. Међутим, лист се уопште показао као користан историјски извор за проучавање Косовског вилајета.

ЛИТЕРАТУРА

Списак литературе:

- Батаковић, Д. Т. (1989): *Дечанско питање*. Просвета. Београд.
- Бецић, И. М. (2016): Митровачка Косовска банка између два светска рата. *Баштина*. Бр. 41/2016. Институт за српску културу. Приштина–Лепосавић. стр. 129–144.
- Бецић, И. М. (2014): Пећки новчани заводи основани после Великог рата. *Баштина*. Бр. 37/2014. Институт за српску културу. Приштина–Лепосавић. стр. 137–153.
- Бован, В. (1977): *Српске народне песме са Косова и Метохије током историје*. Јединство. Приштина.
- Бован, В. (2012): *Српске народне умотворине са Косова и Метохије на страницама „Цариградског гласника“*. Лестве. Косовска Митровица.
- Бован, В. (1991): Српски писци на страницама „Цариградског гласника“. *Зборник Филолошког факултета у Приштини*. Бр. 1/1991. Филолошки факултет. Приштина. 75–95.
- Букумирић, М. (2007): *Живот Срба у Гораждевцу*. Етнографски институт САНУ. Београд.
- Васић, Н. (2007): Банкарство у Косовском вилајету и Старој Србији од друге половине XIX века до 1912. године. *Баштина*. Бр. 22/2007. Институт за српску културу. Приштина–Лепосавић. стр. 105–114.
- Volarić^a, K. (2014): Between the Ottoman and Serbian States: Carigradski Glasnik, an Istanbul-based Paper of Ottoman Serbs, 1895–1909. *Hungarian Historical Review*. No. 3/2014. Institute of History. Budapest. pp. 560–586.
- Volarić^b, K. (2014): *Carigradski glasnik: A forgotten Istanbul-based Paper in the Service of Ottoman Serbs, 1895–1909*. Central European University. Budapest.
- Виријевић, В. (2011): „Цариградски гласник“ о Новом Пазару и околини крајем XIX и почетком XX века. *Новопазарски зборник*. Бр. 33/2011. Завичајни музеј. Нови Пазар. стр. 111–123.
- Вукановић, Т. (2001): *Енциклопедија народног живота, обичаја и веровања у Срба на Косову и Метохији : VI век – почетак XX века : више од 2000 одредница*. Војноиздавачки завод : Verzalpres. Београд.

- Ђорђевић, З. (2002): Метохија у делу Атанасија Урошевића. *Баштина*. Бр. 14/2002. Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана. Приштина–Лепосавић. стр. 109–116.
- Зарковић, В. С. (2015): Збор Арбанаса у Пећи и његове последице, *Баштина*. Бр. 38/2015. Институт за српску културу. Приштина–Лепосавић. стр. 79–92.
- Јагодић, М. (2008): Нуфуско питање: проблем званичног признавања српске нације у Турској 1894–1910. *Историјски часопис*. Бр. 57/2008. Историјски институт. Београд. стр. 343–354.
- Јагодић, М. (2009): *Српско-албански односи у Косовском вилајету : (1878–1912)*. Завод за уџбенике. Београд.
- Јашовић, Г. (пр.). (2003): *Из Метохије : Блага Готован и друге приче*. Дом културе Свети Сава : Књижевни клуб Никанор. Лепосавић–Грачаница.
- Манојловић, К. П. (1933): *Свадбени обичаји у Пећи*. [Б. и.]. Београд.
- Микић, Ђ. (1988): *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века : од чифчијства до банкарства*. САНУ. Београд.
- Микић, Ђ. (1977): Настојање Србије на отварању руског или енглеског конзулата у Пећи 1908. године. *Обележја*. Бр. 1/1977. Јединство. Приштина. стр. 149–167.
- Митропан, П. (1936): *Први интелектуалци на Југу : Коста Грунчевић*. Јужна Србија. Скопље.
- Митропан, П. (1933): *Прилози за историју штампе у старој Србији и Маћедонији*. Јужна Србија. Скопље.
- Николић, В. (1958): Српска породична задруга у метохијским селима. *Гласник Етнографског института САН*. Бр. 7/1958. Српска академија наука и уметности. Београд. стр. 1–13.
- Николић, С. С. (1999): Урбана архитектура Призрена, Пећи и Приштине и њени традиционални и национални елементи. *Баштина*. Бр. 9–10. Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана. Приштина. стр. 255–267.
- Петковић, С. (1982): *Пећка патријаршија*. Српска патријаршија. Београд.
- Растовић, А. (2015): *Велика Британија и косовски вилајет 1877–1912. године*. Завод за уџбенике. Београд.
- Савић, Н. (1882): Пећ, Манастир Патријаршија и Високи Дечани. *Голуб*. Бр. 11/1882. Књижара Миливоја Каракашевића. Сомбор. стр. 169–174.

- Стојанчевић, В. (1978): Жалба Срба Пећанаца на турске зулуме 1876–1878. године. *Архивски преглед*. Бр. 1–2/1978. Друштво архивских радника и архиви СР Србије. Београд. стр. 151–160.
- Стојанчевић, В. (1962): Прилике у западној половини Косовског вилајета према извештајима аустроугарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године. *Историјски часопис*. Бр. 12–13/1961–1962. Историјски институт. Београд. стр. 287–316.
- Храбак, Б. (1974): Косово према Младотурској револуцији 1908. године. *Обележја*. Бр. 5/1974. Јединство. Приштина. стр. 107–151.
- Чолић, Љ. (2016): Посебан поглед на македонско питање у Османској царевини. *Српске студије*. Бр. 7/2016. Центар за српске студије, Филозофски факултет. Београд. стр. 244–255.
- Чолић, Љ. (2014): Скадар у „Цариградском гласнику“. *Српске студије*. Бр. 4/2013. Центар за српске студије, Филозофски факултет. Београд. стр. 244–255.
- Чолић, Љ. (2017): Српске династије у „Цариградском гласнику“. *Братство*. Бр. 21/2017. Друштво „Свети Сава“. Београд. стр. 65–91.
- Чолић, Љ. (2018): *Цариградски гласник : светилник српства у вековној тами*. Завод за уџбенике. Београд.

Штампа:

Цариградски гласник [Цариград], 1895–1909.

SITUATION IN PEC AND SURROUNDINGS ACCORDING TO *CARIGRADSKI GLASNIK* (1895–1909)

Uroš Miketić, Čarna Bulatović
urosmitetic@gmail.com

Mentor: Full Prof. Vladan Virijević
Faculty of Philosophy
University of Priština

Abstract

Carigradski glasnik (1895–1909) looked at a number of topics from the life of Pec and its surroundings. It is primarily about articles from different aspects of life of the local Serb community. The newspaper analyzed geographical, demographic, anthropological, political, economic, school, church, health and cultural circumstances of this area. We believe that despite the presence of the press censorship in the Ottoman Empire, *Carigradski glasnik* is a useful contribution to the study of the situation in the Kosovo Vilayet. Adequate literature was consulted about superficially discussed topics or topics that were not registered by the newspaper at all, with the aim of forming a clearer and more complete picture of Pec and its surroundings in the late 19th and early 20th centuries.

Keywords: *Carigradski glasnik*; 1895-1909; Kosovo Vilayet; Pec and its surroundings; position of Serbs

ODNOS MLADIH ODRASLIH¹ PREMA STUPANJU U BRAK I FORMIRANJU PORODICE

Eldar Ćerim

elldarcerim@live.com

Mentor: doc. dr Elma Begagić

Islamski pedagoški fakultet

Univerzitet u Zenici

Sažetak

Ovaj rad se bavi mladima odraslima i njihovim socijalnim ulogama, kao i relacijom sa fenomenima stupanja u brak i formiranjem porodice kao jednom od izazova ili kriza razvojnog perioda, odnosno tranzitornog procesa prelaska u hronološki period odrasle dobi. Jedan od ciljeva ovog rada jeste otvaranje mogućnosti, služeći se ovim radom kao bazičnim elementom ili usmjerenjem koje ulazi u u dublje razumijevanje ovih odnosa, za autorovom afirmacijom u istraživačkom smislu. Širi imperativ rada jeste u kontekstu kreiranja politike usmjerene ka mladima, iznalaženje strategija za mlade odrasle u Bosni i Hercegovini baveći se aktualitetima njihovog habitusa i društvenog konteksta. Fenomen porodice se od integrirane cjeline u mnogome sagledava kao kategorija koja se individualizira u kontekstu procesa formiranja, stoga se inicira pojava produžene mladosti (Ule, 1998, prema Pehlić, 2014). Mladi odrasli postmoderne se nalaze u okruženju sa mnogo rizika, ali i mnogo novih dosad neotkrivenih mogućnosti. Noseći se sa rizicima, mladi odrasli u procesima odrastanja prolaze kroz proces koji atribucijski karakteriše *reverzibilnost, fragmentacija i diversifikacija* (Stauber, 2014, prema Begagić, 2015: 187). **Ključne riječi:** mladi odrasli, formiranje porodice, suočavanje sa svakodnevnicom, odrastanje

¹ Na engleskom jeziku *young adults*. U kontekstu određivanja dobne granice, u humanističkim naukama većina autora pretpostavlja fleksibilnost i subjektivitet osoba pri definiranju svoje dobne skupine, kao i savremene aktualitete poput produžene mladosti itd., stoga, najčešće, kao donja granica određena je 15. godina života (Pehlić, 2014: 9).

UVOD

Izazovima aktualiteta u postmodernom periodu odgovara diskusija o svojevrsnoj složenosti i dinamičnosti perspektiva mladih osoba u jednoj fluidnoj kategoriji suočavanja sa krizama koje nose različiti tranzicijski i razvojni procesi i periodi. Postmoderna kao takva ispunjena je rizicima, ali sa druge strane, sa porastom rizika, rastu i šanse. Ova diskusija za sobom povlači mnoga pitanja o načinima rješavanja kriza ili izazova s kojima se susreću mladi odrasli. Ponajviše se zagovaraju alternativni putevi i individualizacija životnih tokova, kao posljedica pluralizacije načina življenja, gdje mladi odrasli napuštaju tradicionalne okvire koji su ranije bili pretpostavljeni različitim socijalnim pravilima, gdje je porodica orijentacije predstavljala instancu za kreiranjem života. Mladi odrasli su u kontekstu napuštanja tradicionalnih okvira uspostavili nove aktualitete kojima nastoje savladati i te kako izazovnu svakodnevnicu, te u smislu životnih vještina kao potpunijeg okvira instrumentalizirati mehanizme za savladavanjem izazova. Instrumentalizacija mehanizama predočava prethodna iskustva i životne priče kao važne resurse u tom procesu, te, iako su odluke premještene ka mladima upravo zbog procesa pluralizacije, porodica orijentacije ima svoj važan glas kada je riječ o ustrojstvenim relacijama između odabira partnera i formiranja porodice. Ona uvijek predstavlja jednu dimenziju utemeljenosti koja proizilazi iz sigurnosti koju je pojedinac dobijao tokom odrastanja. Svi ovi procesi izuzetan značaj zauzimaju pri stupanju pojedinca u svijet odraslih.

METODOLOŠKI OKVIR I SOCIOPEDAGOŠKE IMPLIKACIJE

Tematsko područje rada naročito inicira različite fenomene u društvu sa kojima se susreću mladi odrasli pri suočavanju sa svakodnevnicom. Stoga, u ovom radu kroz teorijsku analizu i sintezu izuzeta je eksploracija u cilju bazičnog razumijevanja pojmovnih kategorija, relacija, te aktualiteta povezanih sa fenomenom. Pružena je deskriptivna ilustracija fenomena, sa probalitetima odnosne konkretizacije, elaboracije u smislu iznalaženja odgovarajućih pojmovnih obrazaca i neposrednog poređenja i dovođenja u relacijske maksime. Cilj ovog rada, na nominalnoj razini i kao strukturalni i imanentni okvir, predstavlja mogućnost autorovog angažmana u cilju daljeg konkretnijeg i dubljeg razumijevanja problema istraživanja kroz podrobniju eksploraciju. Mnogo obuhvatniji imperativ rada jeste davanje, u kontekstu sociopedagoških područja mladih odraslih, svojevrsne

ekstenzije i podrške pri mnogo ažurnijem sagledavanju mehanizama savladavanja svakodnevnice kroz kako institucionalni okvir tako i individualizaciju postojećih životnih tokova, a u svrhu ekstrakcije politike usmjerene prema mladima odraslima, odnosno iznalaženja strategija i sociopedagoške podrške u postojećem političkom narativu i društvenom kontekstu.

TERMINOLOŠKA ELABORACIJA POJMA MLADIH ODRASLIH U KONTEKSTU POSTMODERNE

Pri definiranju mladih odraslih, moraju se uzeti u obzir narativi koji određuju hronološku odredbu i sa time osobenosti koje karakterišu ovaj period, a tu je i postojanje sinonimnih termina poput *mladi*, *adolescenti* i slično, a koji mogu opisati i dijeliti eksplikacije koje su autentične mladima odraslima, ali s druge strane ograničiti raspon godina i napustiti narative koji mogu biti svojevrsni mladima odraslima. Svjetska zdravstvena organizacija (WHO)¹ iznosi da raspon dobi perioda zvanog *mladi odrasli* kreće se od 10 do 24 godine. *Ukoliko mlade želimo dobno situirati, onda je to period između djetinjstva i odrasle dobi, a najčešće kao donja granica određena je 15. godina života, dok gornja granica varira, najčešće je to do 24, a kod nekih do 29. ili 34. godine života zbog sve kasnijeg stupanja u tzv. svijet odraslih* (Pehlić, 2014: 9). S obzirom na ovakvu postavku, ovaj period se prolama kroz nekoliko razvojnih faza povezanih sa socijalnim ulogama pojedinca, a ujedno predstavlja i tranzitorni period iz mladosti u odraslu dob, te možemo ukazati na to da sagledavanje kategorije mladih odraslih iznalazi heterogenost ove skupine. Stauber (2014, prema Begagić, 2015: 187) iznosi da ovaj prijelaz karakteriše: *reverzibilnost*, postupnost i koraci pri ostvarivanju autonomije mladih mogu biti svakodnevno revidirani ukoliko nije realizirana samostalnost; *fragmentacija*, koja predstavlja usvajanja i razvijanje vlastite logike pri suočavanju sa individualnim životnim situacijama; i *diversifikacija*, što se odnosi na postojanost različitih međuprijelaza ili prijelaznih struktura karakterističnih za odraslu dob. Ule (1988, prema Pehlić, 2014: 9) govori o *produženoj mladosti*, kao jednom aktualitetu postmoderne, a koji se javlja upravo zbog trendova poput dužeg trajanja institucionaliziranog obrazovanja, neadekvatno radno-tržišno stanje u vidu otežanog pronalaska zaposlenja, usporeno ostvarivanje socio-ekonomske autonomije, te kasno stupanje u brak i osnivanje porodice itd.

Značajnu odrednicu eksplicitno čini dimenzija vremena, životna dob pojedinca, jer ga na osnovu toga smještaju u hronološko uslovljenu matricu

¹ http://www.searo.who.int/entity/child_adolescent/topics/adolescent_health/en/

poimanja razvojnih perioda individue. Nasuprot tome, istraživanje² provedeno u Velikoj Britaniji, a koje tematizira dobne granice mladosti i starosti, uočava zanimljivu konstataciju osoba o samopercepciji životne starosti, gdje većina tridesetogodišnjaka bi za sebe kazala da su mladi, i da mogu biti svrstani u dobnu skupinu mladih odraslih. *Velika većina mladih od 18 do 29 godina (75–94%) smatraju se mladima, kao i polovina (50%) dobne skupine od 30 do 34 godine; a s druge strane, dobna skupina od 35 do 39 godina najviše je zbunjena time gdje se uklapaju: 33% njih smatra se srednjim godinama, 32% još uvijek se osjeća mladima, a 30% ne vjeruje da se uklapaju u bilo koju kategoriju koja im je ponuđena* (Smith, 2018). Zasigurno je da godinama trebamo pridodati život, a ne životu godine, prema tome, vodeći se ovom maksimom, značajna je i samopercepcija osobe o vlastitoj dobi. Na to i upućuje tendencija postmodernističkog narativa za isključivanjem hronološkog, ili sagledavanja osoba u dimenziji životne starosti. Na tragu toga, mlade odrasle treba sagledavati kroz aktuelne izazove svakodnevnice, kao i razvojne izazove s kojima se suočavaju, zbog toga što to suočavanje, i premoštavanje, i odgovaranje na prepreke čini život, čini da godinama dajemo život. Mladi odrasli u procesima savladavanja svakodnevnice suočeni su sa mnogim izazovima koji do ranije nisu bili dijelom globalne slike o tom razvojnem i tranzitornome periodu. Periodi prijelaza naročito su značajni upravo zbog toga što predstavljaju rekapitulaciju različitih iskustava koja će biti implementirana u procesima značajnim za jačanje rezilijentnosti i pretpostavljene dinamike između pojedinca i njegove okoline. Formiranje identiteta jedan je od najvažnijih izazova mladih odraslih, zbog toga što je to način na koji individua doživljava sebe i svoju vlastitu ličnost tokom vremena i prostora (Baumeister & Muraven, 1996; van Hoof, 1999, prema Lerner i Steinberg, 2004). Erikson (1959, prema Lerner i Steinberg, 2004) je formulirao svoju teoriju psihosocijalnog razvoja u kojoj pretpostavlja da jedan individuum prolazi kroz osam razvojnih faza gdje unutar svake nastoji razriješiti određene krize, te je za periode koji uključuju mlade, maloljetne i punoljetne osobe iznašao razvojne periode *produktivnosti nasuprot inferiornosti i formiranje identiteta nasuprot krizi identiteta*. Unutar ovih tranzitornih perioda, mlade osobe se suočavaju sa pitanjima kompetentnosti, formiranja stavova o radu, učenju, razvoju, što se povezuje i sa prosocijalnim ponašanjem, ali i prokrastinacijom u

² Smith, M. (2018) How young are “young people”? And at what age does a person become “old”? *YouGov*, dostupno online: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2018/03/06/how-young-are-young-people-and-what-age-does-perso>, pristupljeno: 15. 09. 2019. god.

kontekstu samoaktualizacijske apatije. *Prosocijalno ponašanje* (suprotno antisocijalnom) jest sveobuhvatni naziv za sva socijalna ponašanja kojima je u osnovi dobročinstvo, pomaganje drugima u zadovoljenju njihovih potreba ili otklanjanju teškoća; uključuje blagonaklonost i ljubaznost, materijalno pomaganje i moralnu potporu, empatiju i altruizam (Petz i sar., 1992., prema Dragun, 2001: 203). Sa pojmom prosocijalnosti usko su povezani termini poput *altruizma*, nesebičnog oblika prosocijalnog ponašanja usmjerenog prema drugima, *emocionalne empatije*, suosjećanje i uživljavanje u tuđe emocionalno stanje, kao i *socijalna poželjnost* koja označava tendenciju individue da vlastite osobine ne prikaže onakvim kakve jesu nego kao socijalno poželjne (Dragun, 2001: 203). Manifesti ponašanja poput prokrastinacija i apatije se najčešće povezuju sa narativom moćnih odraslih o mladim ljudima, te na taj način usvaja se jedna paralela prijelaza između razvojnih perioda zrelih i manje zrelih osoba. Razvojni period formiranja identiteta na jedan način uopćava strukturu prethodnih iskustava i znanja putem, kako Erikson (1959) uočava, jednog svojevrsnog posrednika ili modela bilo da je u profesionalnom ili drugom kontekstu poput ličnog, religijskog i sl., te se na taj način vrše različiti procesi aktualiziranja individue za preuzimanjem socijalnih uloga, ali i izobrazba svojevrzne slike ili portreta ličnosti koja nivelira i usmjerava maksime ponašanja. *Generacije mladih danas u tranzicijskim zemljama nužno su upućene na radikalne promjene u društvu i ne mogu se oslanjati na društvene uvjete koji su važili za njihove roditelje* (Odobasić, 2007: 130). U kontekstu suočavanja sa novim izazovima do ranije nepoznatim, mladi tragaju za pronalaskom adekvatnih mehanizama suočavanja sa aktualitetima, te u tom traganju rizika nikada više nije bilo, međutim, sa rizima raste i broj prilika i mogućnosti.

Prethodno navedeno može poslužiti kao jedna odrednica i deskripcija termina koji se nastoji implementirati kroz ovaj rad, to jeste pojam mladi odrasli uspostavom konceptualizacije, ne kroz hronološku odredbu nego kao jedan period transformacija i fluktuacija različitih stavova pozadinskih utemeljenih na stečenom znanju i doživljenim iskustvima, kao i pozitivnim i negativnim ishodima rješavanja različiti kriza i izazova.

AKTUALITETI VEZANI ZA STUPANJE U BRAK I FORMIRANJE PORODICE

Kako bismo dobili bolji uvid i razumjeli tokove današnjih aktualiteta oko pitanja formiranja porodice i ulaska u brak, potrebno je cjelokupno

posmatranje miljea u kojem jedna osoba odrasta, porodičnog stila i interesa koje jedna osoba teži ispuniti. U mnogome će biti govora u ovome radu o tome kakve stavove iznose adolescenti u pogledu na fenomen formiranja porodice i ulaska u brak i na koji način doživljavaju porodicu i porodični život.

Određenje perioda u kojem živimo nam donose nova ažuriranja unutar društvenih okvira, vođenje života i svakodnevnih izazova. U periodu adolescencije nalazimo veoma važne procese i promjene, formiranja i ažuriranja identiteta mlade osobe kroz obrazovanje, uključivanje u tržišno-radni sistem, ali i pronalazak partnera s kojim će jedna individua nastaviti zajednički život, ući u brak i formirati porodicu, i ispuniti jedan životni ciklus reproduktivno proaktivnog življenja. Možemo kazati da to u vremenu aktualizirano užurbanog načina življenja predstavlja određene tradicionalne okvire vođenja života jedne osobe koje služe kao urnek za slijeđenje određenih smjernica pri organizaciji glavnih prevojnica života. Kada je govor o partnerskom odnosu između dvije osobe, razlikujemo brak kao osobno i pravno obvezivanje dvoje ljudi i *kohabitaciju ili izvanbračnu zajednicu koja se odnosi na status parova koji su seksualni partneri, nisu formalno vjenčani i dijele zajedničko kućanstvo* (Institute for American Values, 2009, prema Bartolac: 2013: 107). Obuhvatniju definiciju nalazimo kod Mladenović (1968, prema *Politička misao*³, 1969: 149) kao predstavnika jugoslavenske sociologije, gdje je *porodica u sadržinskom i strukturalnom pogledu historijski varijabilna društvena grupa, čija su univerzalna obilježja: da je zasnovana na društveno funkcionisanim ili nepriznatim biološkim vezama (seksualni odnosi – po pravilu – i biološka reprodukcija – rađanja); na biosocijalnim vezama (odnosi srodstva); na socijalnim vezama (razvoj individualnih, moralnih i psihičkih osobina ličnosti i njegove socijalne komponente) i na ekonomskim djelatnostima (gdje obavlja određene ekonomske funkcije).*

Tradicionalni društveni okvir nalaže da je porodica temeljna jedinica društvene strukture i gotovo je univerzalna u svojoj pojavi. Da bismo razumjeli društvenu strukturu bilo kojeg društva, važno je pogledati porodičnu strukturu tog društva. Pitanje o tome što čini porodicu je glavno područje rasprave u porodičnoj sociologiji, kao i u politici i religiji. Prema Poro-

³ Sutlić, V., Posavec, Z., Mirić, J., Deren, Š., Mileta, V., Pulišelić, S. i Lerotić, Z. (1969). Karl Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie; Franz Marek, Philosophie der Weltrevolution; Herbert Marcuse, Čovjek jedne dimenzije; Najdan Pašić, Klase i politika; Roy C. Macridis, Political Parties; Jean Fouristie, Civilizacija sutrašnjice; Marko Mladenović, Sociologija porodice; Vjekoslav Mikecin, Marksisti i Marx. *Politička misao*, 6 (1), 136–152. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/115331>.

dičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, porodica jeste *životna zajednica roditelja i djece i drugih krvnih srodnika, srodnika po tazbini, usvojlaca i usvojenika i osoba iz vanbračne zajednice ako žive u zajedničkom domaćinstvu*. Možemo kazati da po svom uređenju porodica nije nužno zakonski uređena zajednica, te može biti konstruktom vanbračne zajednice, gdje je, kako je porodični zakon definira, *zajednica života žene i muškarca koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno zajedničko dijete*. Prepoznavamo da je vanbračna zajednica određena konkretnom vremenskom dimenzijom, kao i produktom konzumacije odnosa između muškarca i žene. Pojam porodice svojom etimološkom odrednicom, odnosno korijenom porod, u kontekstu je rađanje i reprodukcija, međutim, vodeći se tom analogijom, ne možemo nužno donijeti zaključak koji određuje da i reprodukcija jeste ono što u biti određuje jednu zajednicu dvoje ljudi, gdje se pojavljuje i pojam obitelji, koji u svom korijenu nosi značenje obitavati, predano i obzorno učestvovati u nečemu, kao jedna odrednica funkcionalne porodice. Etimološki, porodica i obitelj se mogu terminološki diferencirati, međutim, nerijetko se koriste kao sinonimi i imaju zajedničko značenje. Sociolozi više definiraju porodicu u smislu načina na koji se članovi međusobno odnose, nego na strogu interakciju sa društvenom sredinom. Ovdje ćemo definirati porodicu kao društveno priznatu skupinu (obično povezanu s krvlju, brakom ili posvojenjem) koja oblikuje emocionalnu vezu i služi kao ekonomska cjelina društva (Alić, 2012: 11–12). Sociolozi identificiraju različite vrste porodica na temelju načina na koji individua odigrava ulogu unutar nje. *Porodica orijentacije* odnosi se na porodicu u kojoj se osoba rodi, dok se *porodica prokreacije* opisuje kao ona koja se formira kroz brak (Alić, 2012: 12). Pretpostavka je ovdje da porodica postoji u bilo kojem društvu gdje se priznaju sudionici u društvenom sistemu povezani položajem majke, oca i djece. Ackerman (1987, prema Alić, 2012: 12) navodi da jedan čovjek ima nekoliko porodica, a ne samo jednu, od tih porodicu djetinjstva, porodicu braka i roditeljstva i porodicu zalaska, u kojoj je čovjek djed. U većini društava, institucija braka vodi do formiranja porodice. Međutim, porodica još uvijek može biti formirana bez prisnosti. Raznolikost u braku u različitim kulturama čini teškoću prilikom definisanja pojma braka. Općenito, suština braka je povezivanje muškaraca i žena u seksualnom zajedništvu s ciljem uspostavljanja porodice i reprodukcije. *Brak je osobno i pravno obvezivanje dvoje ljudi, te ceremonija vjenčanja ima puno simboličkih detalja koji su tradicionalno preuzeti iz prijašnjih generacija* (Pernar, 2010: 248). Dakle,

možemo zaključiti da je to dio osobnog izbora u životu jedne individue, ali ujedno je to zajednica koja ima pravne akte i zakone vezane za regulaciju posebnih postupaka i situacija. Porodični zakon definira brak kao *zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca*. U modernim vremenima, čini se da nisu svi brakovi ugovoreni s jedinom svrhom reprodukcije, nego, brak se može ugovoriti u svrhu traženja ljubavi i druženja. Kako navodi Alić (2012: 13), promjena u definiranju porodice je posljedica promjene porodične forme, te je s time i njeno definiranje društveno uslovljeno aktualitetima i potrebama članova zajednice, te stoga možemo iznaći vezu da promjene u makrosistemu uslovljavaju direktno promjene u mezosistemu.

MLADI ODRASLI PRI ODABIRU PARTNERA

Među pitanjima koja su veoma važna i teorijski zanimljiva jesu načini na koje jedna osoba bira partnera s kojim odlučuje provesti i organizirati ostatak svoga života, te cjelokupnost faktora koji utiču na izbor. S time u vezi, mnoga istraživanja se upuštaju ka diskutiranju o tom fenomenu, poput Blackwell & Lichter, Xu, Ji & Tung (prema Alić, 2012: 94), koji smatraju da se osobe nalaze po načelu sličnosti, nazvanom *principom homogamije*, te pod tim principima se smatraju sličnosti etničkog, ekonomsko-socijalnog statusa, obrazovnog ili određenog vrijednosnog karaktera ličnosti jedne individue. Međutim, s druge strane se prema Robertu Vinču (Robert Winch) i saradnicima (Ibid), izbor partnera odigrava po *principu komplementarnosti*, u fokusu su dakle različitosti koje se prema ovom modelu privlače. Daljne prenosnice u odabiru određuje Murstein (2004, prema Alić, 2012: 96) u teoriji odabira partnera kroz provjeravanje vrijednosne komplementarnosti i odabir vrijednosti koje će biti usmjerene pri selekciji potreba jedne porodice. Kako se navodi, Stimulus–Value–Role odvija se kroz tri faze u kojim se nakon početnog stimulusa vrši uspoređivanje vrijednosnih orijentacija, gdje *par obično vodi duge razgovore o životnim, religijskim, političkim pitanjima, razmjenjuje ideje o životnim stilovima i ambicijama* (Alić, 2012: 95). U ovoj fazi se provjerava vrijednosna komplementarnost, dok u posljednjoj fazi par provjerava i podudarnost oko pitanja podjele uloga, te se stoga ova teorija stimulusa, vrijednost i uloge kreće kroz ove tri dimenzije u kojima se vrši preispitivanje i procjenjivanje stavova i perspektiva između dvije individue. Iz prethodno navedenog o teorijama odabira partnera, možemo kazati da različiti faktori utiču na osobe, samim time i prijašnje iskustvo mlade osobe iz okoline ili razgovora sa roditeljima, gdje cjelokupnost tih izjava, stavova i iskustava modificira i usmjerava jednu

osobu u procesu odabira partnera. U tom pogledu, postoji određen proces odabira kroz koje jedna osoba preispituje sebe i svoje stavove, te vrši analizu partnera principima komplementarnosti i homogamije, kao i to da nastoji posmatrati odnos kroz prizmu emocionalnih pokretača, vrijednosti, uloga unutar porodice kao jednu predstavu o budućem zajedničkom životu. Pri svemu ovome, osobe doživljavaju određene promjene, što će nam ukazati na stvarnu dinamičnost cjelokupnosti onoga kroz šta osobe prolaze u toku procesa odabira partnera. Kako promjena stavova mjenja određene perspektive osoba, možemo zaključiti da će osobe u određenim situacijama biti spremne izaći iz okvira, sve dok se ne radi o fundamentalnim razlikama između istih. Ovdje se dakle radi o univerzalnim odrednicama za koje možemo kazati da su dijelom prisutne pri odabiru partnera, međutim, ovi procesi i načela ne mogu uticati na uspješnost odnosa između dvije osobe, zbog toga što u braku partneri ulaze u jedinstvene i nove situacije susrećući se sa novim oblicima ponašanja i navikama, te na taj način dobijaju novu sliku i doživljaj odabranog partnera. Pernar (2010) smatra da na osnovu psiholoških odrednica sam proces odabira kod muškarca i žene determiniran je drugim elementima. *Za žene je izražavanje intimnih misli i osjećaja vrlo bitan segment braka, dok je za muškarce bitnije fizičko izražavanje intimnosti i brige, pa je tako, jednostavnim riječima rečeno, seksualni odnos čin u kojem će oni demonstrirati svoju ljubav, a dobar će ručak koji je pripremila žena smatrati simbolom brige* (Pernar, 2010: 249). Emocionalne karakteristike, emocionalna inteligencija i njihovo ispoljavanje je ono što je kod žena mnogo važnije, dok su prema autorici muškarci privrženiji za fizičko izražavanje ljubavi, tjelesno i materijalno. Međutim, razlozi zaključivanja braka su mnogostruki, te je prisutno da ljudi nerijetko ulaze u brak ne obraćajući pažnju na stupanj koji je odnos s partnerom dosegnuo, iz potrebe za konformiranjem, zbog zadovoljavanja društvenih očekivanja, trudnoće ili pritiska roditelja (Ibid, 250). Prethodno navedeni podaci o polnim razlikama pri odabiru partnera služe nam kao pretpostavka pri razotkrivanju nekih od rodni razlika pri ispitivanju sudionika istraživanja, te na taj način otkrivamo koja je to glavna osobina koju jedan muškarac ili žena potražuju u svom partneru.

Pri istraživanju i otkrivanju perspektiva mladih o formiranju porodice i ulasku u brak veoma je bitno osvrnuti se i na trenutačne statističke pokazatelje koji vrijede na području Bosne i Hercegovine i Federacije BiH.

Mjesec Month	Živorodeni Live births			Umrli Deaths			Prirodni prirast Natural increase	Umrli dojenčad Infant deaths	Broj sklopljenih brakova Marriages	Broj razvedenih brakova Number of Divorces	Vitalni indeks Vital index
	Ukupno Total	muški male	ženski female	Ukupno Total	muški male	ženski female					
I-IX 2016.	21.367	11.139	10.228	26.355	13.408	12.947	-4.988	111	14.694	1.301	81,07
I-VI 2017.	13.374	6.962	6.412	18.798	9.474	9.324	-5.424	91	7.655	941	71,15

Tabela 1. Prirodno kretanje stanovništva i brakovi (Adaptirano prema: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2016, 2017), *Demografija i socijalne statistike*)

Saopćenje Agencije za statistiku BiH o prirodnom kretanju stanovništva i brakovima iz 2016. godine pokazuje broj sklopljenih brakova od 16.694 i broj razvedenih od 1.301, dok je za 2017. godinu od I do VI mjeseca broj sklopljenih brakova iznosio 7.635, a broj razvedenih 941. Od tih podataka, Federalni zavod za statistiku konstatira da je u Federaciji BiH za 2017. godinu aktuelno zaključeno 12.664 braka, a razvedeno 1.035 brakova. Statistički podaci o broju zaključenih i razvedenih brakova pokazuju nam aktuelnu situaciju karakterističnu za Bosnu i Hercegovinu, te kolika je uistinu frekvencija ulaska u brak i formiranja porodice kao broj na osnovu kojeg možemo diskutirati o postojećim tendencijama mladih ljudi za ulaskom u brak.

Nažalost, nisu prikazani podaci o broju vanbračnih zajednica, ali nesumnjivo da je to relevantno u pogledu prisustva fenomena kohabitacije u našem društvu. Prosječna starost majke prema FZS-u u rasponu od 2005. do 2016. godine bila je od 27,0 do 28,3 godine. Prosječna starost mladoženje za prvi brak u rasponu od 2005. do 2016. godine bila je od 27,7 do 28,3 godine, a nevjeste 24,3 do 25,4 godine. Prethodno navedeni statistički pokazatelji upućuju nas na okvire unutar kojih možemo odrediti i definirati dobnu atribuciju ispitanika u kategoriji mladih ljudi, a koji se pokazuju kao relevantni zbog toga što je to dio aktualiteta s kojim se susreću u toj životnoj dobi, kao izazovima i ciljevima kojima se spremaju.

U jednom od istraživanja, Bartolac (2013) prikazuje stavove studenata o kohabitaciji i braku, u kojem *studenti kao skupina zastupaju umjereno pozitivan stav o kohabitaciji, a pritom se značajno pozitivnije izjašnjavaju o kohabitaciji kao pripremi za brak nego o kohabitaciji kao trajnom obliku partnerskog života* (2013: 107). Autor dalje navodi kako *sudionici zastupaju ambivalentan stav o braku, pri čemu 60,4% svih sudionika smatra da brak uopće nije zastarjela institucija dok, s druge strane, njih 68% smatra kako je potpuno prihvatljivo da par živi zajedno iako nemaju nika-*

	Ukupno <i>Total</i>		Prvi brak <i>First marriage</i>	
	Starost nevjeste <i>Age of bride</i>	Starost mladoženja <i>Age of groom</i>	Starost nevjeste <i>Age of bride</i>	Starost mladoženja <i>Age of groom</i>
2005	25,7	29,5	24,3	27,7
2006	25,7	29,5	24,3	27,7
2007	25,9	29,6	24,5	27,8
2008	25,9	29,5	24,6	27,8
2009	26,0	29,6	24,8	27,9
2010	26,0	29,6	24,9	27,9
2011	26,0	29,7	25,0	28,1
2012	26,4	29,9	25,2	28,1
2013	26,7	30,3	25,5	28,6
2014	26,7	30,2	25,2	28,1
2015	26,7	30,1	25,5	28,4
2016	25,6	30,1	25,4	28,3

Tabela 2. Prosječna starost nevjeste/mladoženje pri zaključenju braka (Adaptirano prema: SG/LJ FBIH 17, 101 str.)

kvu namjeru vjenčati se (Ibid). Usporedbom rodni razlika u istraživanju primjetno je da su studenti skloniji pozitivnom stavu prema izvanbračnoj zajednici, dok studentice smatraju da *brak nije zastarjela institucija*.

Promjenama različitih institucionalnih i društvenih okvira, individualizacijom životnih tokova, javljaju se fenomeni poput kohabitacije, koji prema stavovima studenata predstavljaju sasvim legitimnu pripremu za brak, ali da u toj relaciji kohabitacija može značiti i odnos osoba koje nemaju nikakve namjere da uđu u brak. Iz prethodno navedenih rezultata istraživanja stavova studenata, primjetno je da kod mladih ljudi trenutačno brak kao zakonski ugovor, kojim se uređuje i zaključuje odnos između muškarca i žene, u određenoj mjeri nije prepoznat u smislu finalne odrednice, kao nešto čime će se zapečatiti ljubav između dvije osobe. U toj mjeri, jasno je podržana kohabitacija, zbog toga što se mladi udaljavaju od institucionalnog oblika ljubavi.

Kada je o govor o vrijednostima koje se vezuju za uspješnost braka, *Europsko istraživanje vrednota 2008. označuje kao najvažnije vrijednosti za uspješnost braka – vjernost, spremnost na raspravljanje o problemima koji se pojave između muža i žene te djeca, a vrijednosti poput slaganje u politici, biti istog socijalnog porijekla te dijeliti isto vjersko uvjerenje obilježene su kao vrednote koje nisu bitne za uspješan brak* (prema Šimunović, 2015: 727). Također, važno je navesti da življenje odvojeno od roditelja kao jedan zahtjeva koji odražava autonomiju iz rezultata iz 2008. nije toliko naglašen iako je cjelokupni narativ individualnosti i autonomije u najvećoj iluminaciji postmodernog doba. Uzimamo u obzir da kao jedan od uslova pretpostavljenih za ulazak u brak nije nužno ostvariti posve autonomiju, međutim, zacijelo da je to samo jedan odraz tradicionalističkog obzora i da je samostalnost, odnosno separaciju od roditelja i ekonomsku i fizičko-stambenu samostalnost uistinu potrebno razmatrati u kontekstu stavova mladih ljudi o formiranju porodice i ulasku u brak. Ispitivanje vrijednosti i značenja koje mladi ljudi pridaju istim je od izuzetnog značaja pri razumijevanju perspektiva i stavova mladih ljudi o braku i porodici, te će diskusija o njima slijediti u nastavku. Šimunović (2015), u članku *Mijenjaju li se bitne vrednote za brak u Hrvatskoj i u Europi?*, dotiče se pitanja braka kao zastarjele institucije. Na pitanje da li je brak zastarjela institucija, u prethodno navedenom istraživanju vrednota 2008. godine, u Hrvatskoj 80,9% ispitanika se ne slaže sa tom izjavom, dok je taj postotak u Bosni i Hercegovini 67,5. Prikazivanje ovih rezultata istraživanja dotiče se frekvencije samog zaključivanja braka, i prethodno navedenog bijega od institucionalizacije ljubavi, ovjekovječenja i završnog pečata u odnosu

između dva partnera. No to nas nužno ne upućuje na to da li je brak kao društvena institucija podržan u smislu postotka zaključenih brakova unutar društva, nego je samo odraz stavova ispitanika koji su dijelom jednog aktualitnog i ažuriranog stanja unutar zajednice. Samim time, sreća i uгода ne mora značiti zakonsko utemeljene odnosa među dva partnera. Autor dalje navodi da se pojavljuju dva glavna strujanja, dvije glavne koncepcije, a to su: *family mainstreaming* – u kojem se zagovara klasični oblik braka između muškarca i žene i klasična porodica, i *gender mainstreaming* – koja s jedne strane ide za promjenom tradicionalnih okvira, a s druge strane za dokidanjem tradicionalnog vrijednosnog sistema i postojećih društvenih ustanova (Šimunović, 2015: 735).

ZAKLJUČAK

Ovaj rad predstavlja jedan poduhvat u eksploraciji značajnog momenta u životu pojedinca kao što je formiranje porodice i ulazak u brak. S druge strane, ovaj momenat je pokušao dovesti u kontekst mladih odraslih kroz njihove aktualne narative i relacije sa načinima vođenja života i savladavanja svakodnevnice. Prvenstveno, svrha rada se ogleda kroz mogućnosti osmišljavanja strategija za mlade u kontekstu političkih narativa, kao i opsežnijeg instrumentaliziranog izučavanja i istraživanja u cilju dekskriptivnog prikaza ovog fenomena. Kao socijalni proces, prelazak mladih u svijet odraslih praćen je različitim tranzicijskim momentima, gdje mladi odrasli pokazuju spremnost za odbacivanje dotadašnjih normi s jedne strane, te individualizirajući životne tokove nastoje razviti mehanizme koji će pokazati uspjeh pri ishodu susreta sa izazovima. Ovi procesi su na razini pluralizacije, jer alternativa prethodi različitim dotadašnjim iskustvima koja direkciono usmjeravaju način pristupanju rješavanja problema. Obitelj orijentacije ima značajnu ulogu, nasuprot tome što je donošenje odluke premješteno na mlade odrasle u procesima detradicionalizacije uloge obitelji. Mladi odrasli pri donošenju odluke razmatraju mnoge čimbenike gdje različiti faktori utiču na osobe, samim time i prijašnje iskustvo mladih odraslih iz okoline ili razgovora sa roditeljima, gdje cjelokupnost tih izjava, stavova i iskustava modificira i usmjerava jednu osobu u procesu odabira partnera. U tom pogledu, postoji određen proces odabira kroz koje jedna osoba preispituje sebe i svoje stavove, te vrši analizu partnera principima komplementarnosti i homogamije, kao i to da nastoji posmatrati odnos kroz prizmu emocionalnih pokretača, vrijednosti, uloga unutar porodice kao jednu predstavu o budućem zajedničkom životu. Pri svemu ovome,

osobe doživljavaju određene promjene, što će nam ukazati na stvarnu dinamičnost cjelokupnosti onoga kroz šta osobe prolaze u toku procesa odabira partnera. Kako promjena stavova mjenja određene perspektive osoba, možemo zaključiti da će osobe u određenim situacijama biti spremne izaći iz okvira, sve dok se ne radi o fundamentalnim razlikama između njih. Napuštanje tradicionalnih okvira, kako odabira partnera tako i formiranja porodice, izuzima nove modalitete koji pretpostavljaju napuštanje institucionalizacije *ljubavi* kojoj teže mladi odrasli, u kontekstu prihvatanja kohabitacije kao novog vida moderne obitelji.

LITERATURA

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, (2016, 2017). DEMOGRAFIJA I SOCIJALNE STATISTIKE – Prirodno kretanje stanovništva i brakovi. Sarajevo.
- Alić, A. (2012). *Struktura i dinamika obiteljske kulture*, Sarajevo: Dobra knjiga.
- Bartolac, A. (2013). Stavovi studenata o kohabitaciji i braku. *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 22(2), 107–131. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/114867>.
- Begagić, E. (2015), Prikaz režima prelaza u odraslu dob, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, br. XIII /2015, str. 183–192.
- Dragun, A. (2003). POVEZANOST RELIGIOZNE ORIJENTACIJE, SEKSUALNOSTI I PROSOCIJALNOSTI. *Društvena istraživanja*, 12 (1–2 (63–64)), 201–223. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/19546>.
- Federalni zavod za statistiku, (2017). STATISTIČKI GODIŠNJAK/LJETOPIS FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE. Sarajevo.
- Lerner, R. M., & Steinberg, L. (Eds.). (2004). *Handbook of adolescent psychology* (2nd ed.). Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
- Odobašić, T. (2007). Mladi i poremećaji u ponašanju. *Kateheza*, 29 (2), 126–157. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/113750>.
- Pehlić, I. (2014). *Socijalnopedagoške refleksije slobodnog vremena mladih*. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Pernar, M. (2010). Psihološke odrednice braka. *Medicina Fluminensis : Medicina Fluminensis*, 46(3), 248–254. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/59247>.
- Porodični zakon Federacije BiH «*Službene novine Federacije BiH*», broj

31/14 (23.4.2014.).

Smith, M. (2018) How young are “young people”? And at what age does a person become “old”? *YouGov*, dostupno online: <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2018/03/06/how-young-are-young-people-and-what-age-does-perso>, pristupljeno: 15. 04. 2019. god.

Šimunović, J. (2015). Mijenjaju li se bitne vrednote za brak u Hrvatskoj i Europi?, *Bogoslovska smotra*, 85(3), 727–758. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/147994>.

Sutlić, V., Posavec, Z., Mirić, J., Deren, Š., Mileta, V., Pulišelić, S. i Lerotić, Z. (1969). Karl Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie; Franz Marek, Philosophie der Weltrevolution; Herbert Marcuse, Čovjek jedne dimenzije; Najdan Pašić, Klase i politika; Roy C. Macridis, Political Parties; Jean Fouristie, Civilizacija sutrašnjice; Marko Mladenović, Sociologija porodice; Vjekoslav Mikecin, Marksisti i Marx. *Politička misao*, 6 (1), 136–152. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/115331>.

YOUNG ADULTS' RELATIONSHIP WITH THE PHENOMENA OF MARRIAGE AND FORMING A FAMILY

Eldar Ćerim

elldarcerim@live.com

Mentor: Assist. Prof. Elma Begagić

Faculty of Islamic Pedagogy

University of Zenica

Abstract

The main focus of this paper are young adults and their social roles, as well as the relationship with the phenomena of marriage and forming a family as one of the challenges or crises of the developmental period, that is, the transitory process to the chronological period of adulthood. One of the goals of this paper is to open up possibilities, using this work as a basic element or orientation, for the author's affirmation in a research sense by entering into a deeper understanding of these relationships. A broader imperative of the work is in the context of youth-oriented policy making, finding strategies for young adults in Bosnia and Herzegovina, addressing the actualities of their habitus and social context. The phenomenon of family, from an integrated entirety, is largely seen as a category that is individualized in the context of the process of making one, therefore the appearance of prolonged youth is initiated (Ule, 1998, according to Pehlic, 2014). Postmodern young adults find themselves in an environment with many risks, but also with many new untapped opportunities. While dealing with the risks in the processes of growing up, young adults go through a process that is attributable to reversibility, fragmentation and diversification (Stauber, 2014, according to Begagic, 2015: 187).

Keywords: young adults; forming a family; coping with everyday life; growing up

METODIČKI PRISTUP OBRADI TEME TEORIJE KNJIŽEVNE AVANGARDE PUTEM VOJNE TEORIJE

Rastko Lončar
rastkoloncar93@gmail.com
Mentor: prof. dr Gojko Tešić
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu
Gimnazija „Jovan Jovanović Zmaj“
Novi Sad

Sažetak

Uvod: Sama potreba za ovakvim pristupom objašnjenju teorije književne avangarde javila se kada je autor rada bio suočen sa izazovom približavanja i deapstrahovanja pojma književne avangarde učenicima gimnazije, različitih smerova, u okvirima konteksta razvoja književne istorije, sa željom da se izbegne mnogoznačnost termina u okvirima nauke o književnosti.

Cilj: Cilj ovakvog pristupa jeste da približi avangardu ne kao književnoistorijski odsečak, poznat i pod imenom „istorijska“ avangarda, već pre kao tendencija u istoriji razvoja književnosti, pri čemu se razbija dilema između termina: moderna, modernizam, avangarda, a sam napredak književnog izraza prikazuje putem logičnog mehanizma, kao u okvirima vojne teorije.

Materijal i metode: Razmatrajući samo poreklo imena avangarda, koje je preuzeto iz vojne terminologije, istorija avangarde kao književne tendencije će – a na primeru razvoja moderne srpske književnosti – biti posmatrana kroz terminologiju vojne nauke: prethodnica, zaštitnica itd.

Rezultati: Ovakvim pristupom ponuđeno je novo viđenje pojma avangardne književnosti, a u okvirima šireg, pre nego isključivo konteksta 20. veka, pri čemu je sam pojam deapstrahovan i približen ciljnoj publici.

Zaključak: Ovakav pristup, obezbeđujući uspešno obrađivanje nastavne jedinice u okvirima metodičke prakse, istovremeno nudi i jedan pogled na istoriju književnosti kao logičan sistem, zavisao od književnih, kao i vanknjiževnih uslova.

Ključne reči: avangarda; istorijska avangarda; književna istorija; metodika; vojna teorija.

UVOD

Ideja rada jeste da, sagledavajući relevantna tumačenja pojma avangarde i avangardizma, odnosno, avangardnosti, odgovori na pitanja: može li se na avangardu – kako u kontekstu nauke o književnosti tako u kontekstu metodičke prakse – gledati samo kao na književnoistorijski pokret vezan za prvu polovinu XX veka, ili se pitanje može proširiti na celokupnu književnu istoriju? Kako dolazi do toga da određeni pisci, koji su postali kanonski, takoreći, tradicionalni, u svom stvaralaštvu sadrže značajne odlike ranijih avangardnih, odnosno, avangardističkih strujanja? Od čega sve zavisi definisanje određenih književnih pojava kao avangardnih, i kakva je njihova sudbina u kontekstu celokupnog književnog stvaralaštva jednog naroda, u saodnosu sa tradicijom?

Na primeru grafičkog objašnjavanja toka književne istorije – na primeru srpske književnosti – a pomoću osnova vojne teorije, u radu će biti pokušano definisanje avangardne književnosti na novi način, prilagođen kako stručnom, polju nauke o književnosti, tako i publici koja se književnošću ne bavi stručno, u cilju predstavljanja književnosti kao sistema, organizma koji se razvija uporedo sa ljudskim društvom, prateći ga i idući pred njime, u međusobno dijalektičkom odnosu koji rezultira razvojem književnog izraza i društvenog napretka.

MATERIJAL I METODE

Mnogoznačnost pojma „avangarda“ razlog je brojnih rasprava. Ono što pouzdano možemo reći jeste da je sam pojam preuzet iz vojne terminologije i označava *prethodnicu*, odnosno one vojne jedinice koje se kreću ispred glavnine trupa u cilju izviđanja terena.¹ Ipak, s obzirom na to da je pojam u širu upotrebu ušao tek u vreme neposredno pre i nakon Prvog svetskog rata, a kako se i nakon Drugog svetskog rata u književnosti pojavljuju avangardne tendencije – period koji je danas poznat pod imenom *neoavangarda* i obuhvata period s kraja šezdesetih godina XX veka do početka postmodernizma, nepuna dva desetleća kasnije – termin je postao problematičan.

O mnogoznačnosti termina pisao je i književni istoričar dr Gojko Tešić, koji je svakako nezaobilazno ime kada se govori o međuratnoj i avangar-

¹ *Leksikon avangarde*, prir. Hubert van den Berg i Valter Fenders. Prevela: Spomenka Krajčević. Beograd: Službeni glasnik, 2013. str. 13.

dnoj književnosti u nas:

„Stilska formacija sa osnovnim predznakom radikalnog/poetičkog prevrata, preloma, obračuna i raskida s tradicijom 'pevanja i mišljenja'; ili: serija *-izama* unutar najšire shvaćenog stvaralačkog projekta/pokreta koji je u englesko/američkoj književnoistorijskoj tradiciji imenovan pojmom modernizam... Da li je avangarda nadređeni pojam za sve *-izme* (A. Flaker, A. Marino, R. Vučković, N. Petković), ili je pak podređeni pojam – segment modernog rušilačkog projekta unutar modernizma (M. Bredbori, A. Petrov, M. Pantić); ili nešto sasvim treće (kao npr. u srpskoj kritičkoj tradiciji gde je terminološka i književnoistorijska zbrka poprimila neslućene razmere: svi *-izmi*, pa čak i moderna koja je *-izmima* poništavana, pripadaju modernizmu, ili što je još pogubnije – sve je to, po nekima, ekspresionizam...“²

Rečnik književnih termina takođe predstavlja pojam avangarde isključivo u kontekstu 20. veka: „Periodizacijski termin za oznaku modernih književnih pravaca i pokreta u 20. veku, kao nadređeni pojam svim tim pomodnim 'izmima'“.³

Jan Vježbicki u jednom radu raspravlja o nevaljanosti samog termina „avangarda“, usled njegove metaforičnosti, ipak ne dolazeći do pravog zaključka kako nazvati zbir pojava nastalih u ovom vremenskom odsečku.⁴ U anketi beogradske *Književne reči*, Dimitrij Rupel primećuje značajnu stvar: „To što je juče bilo avangardno, danas je već norma, tradicija“.⁵ Stavovi Nikolaja Timčenka, koji kaže: „Na tradiciju se gledalo nihilistički, ali je u isto vreme postojala tradicija vrednosti u koju se nikada nije diralo“⁶ i Radovana Vučkovića:

„Brojni istraživači su utvrdili da je avangardizam u književnosti i umetnosti postojao oduvek, i u antici i u srednjem veku i

² Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja. Knj. I*. Beograd: Institut za književnost i umetnost: Čigoja štampa, 2005. str. 10.

³ *Rečnik književnih termina*, prir. Zdenko Škreb et al. Beograd: Nolit, 1986. str. 58.

⁴ Jan Vježbicki, „O terminološkim nedaćama i o jednoj književnoj situaciji“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002. str. 35–44.

⁵ Dimitrij Rupel, „Tradicija i avangarda“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002. str. 55.

⁶ Nikolaj Timčenko, „Život i obnova književnosti“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002. str. 67.

docnije. [...] svaka generacija mladih unosi zahteve za promenom postojećeg. I kao po nekom biološkom zakonu, maksimalistički zahtevi avangarde traju koliko i mladost jedne generacije. Sa prestankom ove, prestaju i rigorozne odbrane novog i umetnik se priklanja ravnoteži neke nove klasike.“⁷

dobra su polazna tačka za tumačenje koje se tiče zanimljivog odnosa avangardnog i tradicionalnog u književnosti, naročito ako se ima u vidu da avangardno može da postane deo tradicionalnog. „Tradicija avangarde“⁸ kao sintagma zanimljiva je tim pre što ukazuje na ustaljenost avangardnih pojava u književnosti.

Sve ove premise ukazuju na mogućnost posmatranja avangardnih pojava u književnosti tokom istorije njenog razvoja – a neminovno je koristiti reč razvoj, tim pre što ona prati genezu ljudskog društva, sa međusobno ostvarivanim uticajem – i ukazuje na izvesnu potrebu traženja sistema međusobnog dodira avangarde i tradicije, tim pre što su avangardna strujanja neretko posmatrana kao negatorska u odnosu na tradiciju, što je u izvesnoj meri tačno.

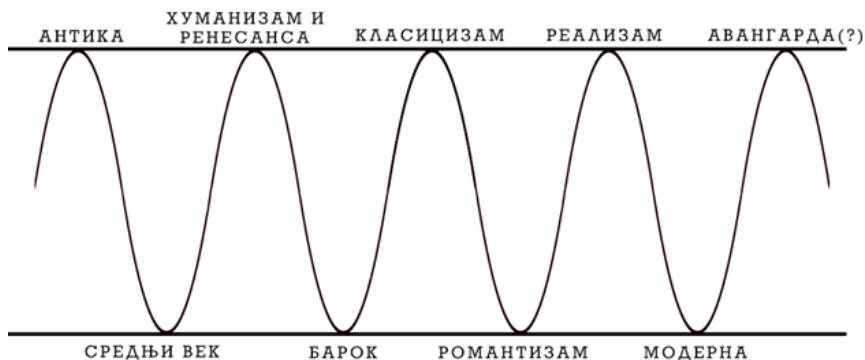
U tom smislu, u radu će se na istoriju književnosti gledati kao na jedan kontinuitet, u kom se protoci vremena između književnoistorijskih perioda javljaju kao oscilacije između poetika koje se, naizgled, međusobno negiraju, a zavisno od istorijskog konteksta koji uslovljava – dakle, dopušta ili onemogućava – promene.

REZULTATI

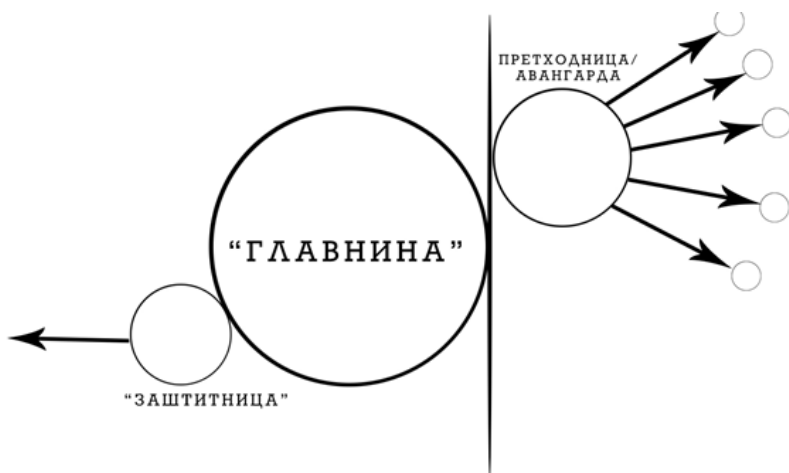
Pre same upotrebe vojne terminologije u cilju objašnjavanja saodnosa avangarde i tradicije, odnosno, pojave avangardnosti kroz istoriju književnosti, potrebno je objasniti termine koji će biti upotrebljeni. Naime, *avangarda*, što će reći *prethodnica*, podrazumeva one vojne jedinice koje služe da izvide teren i obaveste o mogućnostima daljeg napretka glavnine trupa. Osim glavnine trupa gde se, kako samo ime kaže, nalazi najveći deo ljudstva, prisutna je i zaštitnica, *rear guard*, koja se nalazi iza glavnine vojske i „čuva joj leđa“.

⁷ Radovan Vučković, „Dijalektika odnosa avangarde i tradicije“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002. str. 73.

⁸ Korišćena u više navrata, pa i kao podnaslov gorenavedene ankete o odnosu avangarde i tradicije. Identičan naslov nosi i prikaz izložbe neoavangardnog pesnika i vizuelnog umetnika, Vujice Rešina Tucića. Vidi: Nebojša Milenković, *Vujica Rešin Tucić : tradicija avangarde*. Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine, 2011.

Slika 1: Književna istorija kao oscilujuća krivulja, sa poetičkim sličnostima između epoha koje se nalaze na istoj strani

Slika 2: Model kretanja književne istorije u vojnom maniru (1) – „ispitivanje područja“

Ukoliko se ovakvo posmatranje primeni na istoriju književnosti, ono izgleda ovako: neka avangarda bude tretirana kao prethodnica, a glavнина trupa kao tradicija, sva iskustva književnosti kroz istoriju do izvesnog trenutka koji je, neretko, obeležen izvesnim istorijskim događajem, životnim izazovima koji onemogućavaju dalji napredak književnosti koja dolazi u mimohod sa vremenom⁹.

⁹ Nemogućnost prelaska stare epohe u novu prikazana je, možda najbolje, u pripovesti Ive

Na primeru srpske književnosti – ali ne samo nje – period nakon Prvog svetskog rata je, zaista, simptomatičan za objašnjavanje ovakvog stanja, nakon čega se može obratiti pažnja i na ranije periode.

Eksplozija pobune mladih pisaca – koja svoje korene ima već i u predratnom periodu, sa Ćurčinovom pobunom *za slobodni stih* koju će kasnije Crnjanski dobiti u istoimenom eseju, i Vinaverovim parodijama i neuhvatljivim igrama u jeziku – najpre u vidu grupe koju čine Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Todor Manojlović, Sibe Miličić u Beogradu, potom i Ljubomir Micić, Dragan Aleksić, Branko Ve Poljanski sa svojim dadaističkim i zenitističkim programima, bila je tek uvod u druge značajne revolucije u srpskoj književnosti, od kojih treba naročito izdvojiti nadrealizam, koji u Beograd dolazi preko Rastka Petrovića.¹⁰

Ipak, važno je primetiti da je krajem dvadesetih godina došlo do pada avangardnog zanosa navedenih pisaca – kako Vučković primećuje, izvesno je da je došlo do zamora jedne mladosti – i mnogi su odustali od svojih radikalnih avangardnih zahteva. U to vreme, nešto mlađi, pisci koji su pripadali nadrealističkom pokretu – nezavisno da li se radi o grupi oko Marka Ristića (*Nemoguće, Nadrealizam danas i ovde*), Rista Ratkovića i Monija de Bulija (*Bela revija, Večnost*) ili Ljubiše Jocića i Zvezdana Vujadinovića (*50 u Evropi*) – nastavljaju, tradicijski (sic!), sa avangardnim zahtevima.

Ipak, jako mali broj od pobrojanih autora je u svojim avangardističkim istupanjima dao umetnički relevantna, odnosno, dela koja mogu postati delom tradicije na osnovu svoje pristupačnosti čitaocima i po tome koliko su zapravo izraz bunta celog pokolenja, a ne pojedinca, na osnovu komunikacije sa ranijim književnim iskustvima. No, izvesno je da su mnoga od ovih iskustava uspešno primenili tek pesnici posle Drugog svetskog rata,¹¹ pre svih Vasko Popa i Miodrag Pavlović, čije se knjige *Kora* i *87 pesama* danas redovno posmatraju kao vesnice novog modernističkog talasa u književnosti.¹² I ne samo oni – Stevan Raičković će u književnost

Andrića „Put Alije Đerzeleza“, gde glavni junak, nosilac romantičarskih osobina, ne može da pređe u ekspresionističko, vreme kojem nije dorastao, kao svojevremeno romantizovani Marko Kraljević u Domanovićevoj satiri.

¹⁰ Odnose beogradskih nadrealista sa Rastkom Petrovićem detaljnije je predstavio „biograf srpske književnosti“ Radovan Popović u svojim knjigama: *Izabrani čovek : Rastko Petrović* (Beograd: Službeni glasnik, 2009) i *Sjajno društvo : Beogradski nadrealisti* (Beograd: Službeni glasnik, 2009).

¹¹ Izvesno je da je ovakav diskontinuitet uslovljen i sukobom na književnoj levisci, koji je, praktično, bio dominantan u književnosti tridesetih godina, sve do početka Drugog svetskog rata i posleratne – mada ne dugog veka i samo naizgled konačne – pobeđe „realista“ nad „modernistima“.

¹² Za opširnije, vidi: Ratko Peković. *Ni rat ni mir : panorama književnih polemika 1945–*

vratiti Rada Drainca, pozivati se na Crnjanskog, kao i Veles Perić, Ivan V. Lalić na Rastka Petrovića, Slobodan Marković, takođe, na Drainca, Popa i Miljković na Momčila Nastasijevića i tako dalje.

Potrebno je ne izgubiti iz vida da se u isto vreme, kao problematičan, javlja i veći *enfant terrible* srpske književnosti Oskar Davičo, sa novom knjigom *Čovekov čovek* (1953), koja takođe izaziva brojne polemike i reakcije od strane realista.¹³ Davičo je zanimljiv kao primer iz razloga što se može posmatrati i kao pisac koji je, u vreme kada se javlja kao mlad pesnik – sa *Anatomijom* 1929. godine – i sve do kraja svoje stvaralačke karijere – koja će trajati još punih šest decenija, do njegove smrti – važio za *avangardnog* pisca.

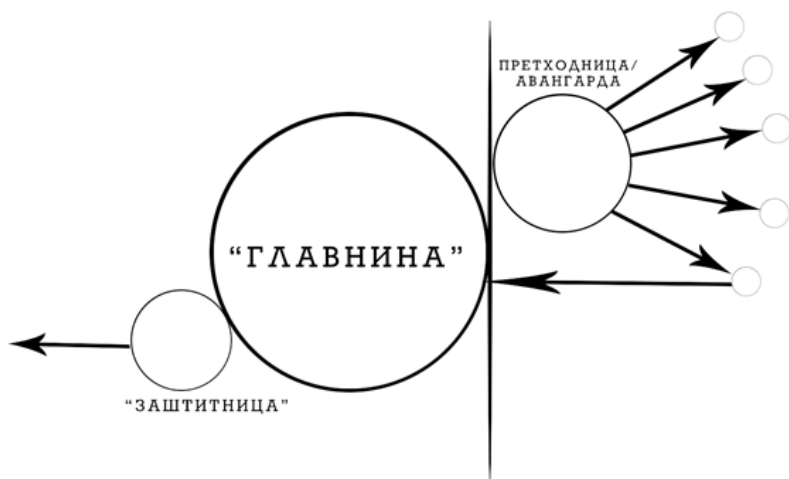
U tom smislu, Davičove su *Pesme*, sa ciklusom „Hana“, objavljenim 1939. godine, pogodne kao primer spajanja tradicionalnog i avangardnog kako bi se dobilo književno delo koje svojom vrednošću važi i za nadolazeća vremena. Već tada, dakle, Davičo uspeva da asocijativnost i humor, razvijene automatskim pisanjem – distinktivnim tekovinama nadrealizma – poveže sa tradicionalnim pesničkim oblicima – kakvi su lirske pesme u četiri ukršteno rimovana katrena, ili soneti – i stvori delo koje svojom vrednošću odskače daleko iznad svojih savremenika.¹⁴

Za razliku od mnogih drugih pesnika iz nadrealističkog kruga – kakvi su Marko Ristić, Dušan Matić, Đorđe Kostić i drugi – koji su imali čak više iskustva sa nadrealizmom, jedino je Davičo postao svakodnevno, ime za čitanke, što se na izvestan način može posmatrati kao dokaz kanonizovanosti jednog pisca. Razlog, po svemu sudeći, leži upravo u spremnosti da se tradicionalno poveže sa avangardnim, što kod pobrojanih nadrealista izostaje. Isti je slučaj sa stvaralaštvom Ljubomira Micića ili Branka Ve Poljanskog, čak i Dragana Dade Aleksića – koji su uglavnom ostajali na položajima koje su istražili, kao prethodnica jedne književnosti koja je do kraja Prvog svetskog rata išla utabanim putevima Bogdana Popovića i Jovana Skerlića, a sa željom da se takvoj književnosti nikada ne vrati. Izostanak spremnosti da se komunicira sa glavninom trupa, odnosno, književnim kanonom – osim na rušilački i negatorski način – razlog je zbog

1965. Beograd: Filip Višnjić, 1986; Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*. Zagreb: Liber, 1970; Dušan Bošković, *Stanovišta u sporu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1981.

¹³ Možda najslikovitiji primer parodije poetike ondašnjih modernista, ne isključivo Daviča, daje Branko Ćopić, u pesmi „Zbor stariša moderniša“, u *Ježu* od 7. juna 1952. godine.

¹⁴ Daviča kao primer pesnika koji na vrhunski način spaja avangardno i tradicionalno, uzima i Petar Milosavljević. Vidi: Petar Milosavljević, „Oskar Davičo“, u: *Tradicija i avangardizam*. Novi Sad: Matica srpska, 1968. str. 80–94.

Slika 3: Model kretanja književne istorije u vojnom maniru (2) – „povratne informacije“

kog stvaralaštvo dadaista, i ne samo u slučaju srpske književnosti, ostaje na nivou eksperimenta, kao polje na koje je tek potrebno nadovezati se i integrisati ga u okvire književne tradicije.¹⁵

Pomenuti Marko Ristić je govorio o zamoru jedne generacije¹⁶ – Vina-vera, Crnjanskog i drugih, čiju *modernističku* pobunu naziva „pobunom bez sadržaja“ – početkom tridesetih godina prošlog veka i, na izvestan način, o njihovoj kanonizovanosti. Ovo je tačno u jednoj meri, naročito ako se ima u vidu da je Crnjanski, koji se *Lirikom Itake* javio kao pobunjenik koji traži da se diže „Spomenik ubici“, za svoj roman *Seobe*, nešto više od deset godina kasnije, bio nagrađen epitetom pisca „romana veka“. Očigledno je da su mnogi od pisaca, u početku avangardnih, posle Prvog svetskog rata, prihvatili izvesna iskustva tradicije, koja su u početku krenuli da ruše.¹⁷

¹⁵ Moguće je da usled inertnosti i nespremnosti dadaista da komuniciraju sa tradicijom, sredinom šezdesetih godina u našoj književnosti dolazi do novog interesovanja za dadaizam i rušilačke forme (sic!) u književnosti, kod *klokotrista* ili neoavangardnih pesnika iz Vojvodine, poput V. R. Tucića, Vojislava Despotova, Raše Popova, Branka Andrića Andrlje i drugih, ali i u poeziji za decu Duška Radovića.

¹⁶ Marko Ristić, „Protiv modernističke književnosti“, u: *Književna politika*. Beograd: Rad, 1979. str. 170–182.

¹⁷ Ovde je najzanimljiviji primer Rastka Petrovića, koji je ubedljivo otišao najdalje u provociranju književne javnosti, pevajući o falusu crnačkog Isusa, time izazivajući reakciju Sinoda SPC koji mu je pretio anatemom (vidi: Gojko Tešić, „Između apoteoze i paskvile (Slučaj *Otkrovenje* Rastka Petrovića)“, u: *Srpska književna avangarda : književnoistorijski kontekst (1902–1934)*. Beograd: Institut za književnost i umetnost : Službeni glasnik, 2009.

Dakle, na primeru tzv. „istorijske“ avangarde – ukoliko pod ovim terminom podrazumevamo avangardne tendencije u međuratnoj književnosti, u periodu od 1917. do 1934. godine,¹⁸ kada se raspada nadrealistička grupa Marka Ristića, kao dominantna, a sam Ristić sa Krležom zasniva snažno modernističko jezgro na nivou čitave Kraljevine Jugoslavije, kao suprotnost piscima socijalne literature sa kojima su u stalnoj raspravi – dokazivo je da su delom kanona postali oni književnici koji su svoje avangardne eksperimente povezivali sa iskustvom ranijih generacija, odnosno, tradicije.

Vojnom terminologijom posmatrano – glavnini trupa su se pridružili jedino oni koji su sa svojih izviđačkih položaja pristali, ili uspeali, da se vrate i prenesu iskustva o mogućim pravcima kretanja, te sa glavinom trupa krenuli napred, usvajajući stečena iskustva i pomoću njih preoblikujući već postojeće kanone.¹⁹

Ipak, ovo ne dokazuje u potpunosti avangardnost kao tendenciju prisutnu u celom toku književne istorije. Stoga, potrebno je vratiti se makar u 19. vek, prema počecima savremene srpske književnosti i na primerima dobro poznatih romantičarskih pesnika – ali i onih manje znanih – pokazati održivost ovakve teorije.

Godina 1847. se uzima kao godina Vukove pobede, mada je sama pobeda podložna raspravi – *Gorski vijenac* je štampan starom ortografijom, *Pesme* Branka Radičevića su naišle na blag do nikakav prijem, a Vukova jezička reforma je postala zvanična tek dva desetleća kasnije. Ipak, već na primeru Branka Radičevića moguće je primetiti kako nepatvoreni pesnički dar i nedogmatski duh oseća promenu koju donosi dah vremena – njegov prelaz sa klasicističkog na metar narodne poezije, u *Đačkom rastanku*, bio je vesnik vremena nove poetike.²⁰ No, ono što će dovesti do sublimacije pesništva srpskog romantizma – iako u vreme kada se već dogodio procvat

str. 249–280.

¹⁸ Potrebno je napomenuti da postoje istoričari srpske avangarde, poput prof. Gojka Tešića, koji avangardna strujanja koja prethode istorijskoj avangardi posmatraju već od 1902. godine, od pojave Milana Čurčina i Svetislava Stefanovića koji svesno odskakuju od normi vrhovnih sudija Bogdana Popovića i Jovana Skerlića.

¹⁹ Zanimljiv je, u ovom smislu, stih Stanislava Vinavera u pesmi „Geteu“: *I sve raskujmo što je Gospod skov'o*, čime se ne sugeriše uništavanje zatečenog stanja, već njihovo preoblikovanje tako da odgovaraju novoj stvarnosti.

²⁰ Tvrdnja je jasna ukoliko se uporede konačna i rukopisna verzija pesme, prema: Branko Radičević. *Sabrane pesme*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1999. Pritom, Radičević je, poput Davića, sjajan primer pesnika koji kombinuje ishode novog izraza i iskustva nove stvarnosti sa tradicijskim, što je vidljivo u njegovim pesmama poput „Gusala“ ili želje da napiše spev o Kosovskom boju.

pesništva moderne, sa Dučićem i Rakićem – do Kostićeve *Santa Maria della Salute*, jeste bio preduslov pojave slobodne upotrebe kovanica.

Vujica Rešin Tucić u jednom od eseja o Zmaju i Lazi Kostiću,²¹ u zaključku, primećuje kako je na njihovo stvaralaštvo neposrednog uticaja imao Đorđe Marković Koder, u ono vreme možda najzanimljivija pojava, koja do danas, usled hermetičnosti i nemogućnosti tumačenja, ostaje na margini zanimanja.²² U ovom smislu, Koder se može posmatrati kao one avangardne pisce koji se „nisu vratili“ sa izvidničkog položaja, ali čije je iskustvo bilo izuzetno primenljivo u razvoju vaskolikog pesničkog izraza. Tucić smatra da je ovaj Zmaj i Kostiću bio vrednim učiteljem po pitanju mehanizama stvaranja novih reči.

Što se tiče nadolazeće epohe, realizma, u prozi su vidni otkloni od predromantičarskog sentimentalizma, ali u poeziji nema otklona od romantičarske lirike – ni kod Koste Abraševića ni kod Milana D. Nestorovića, najpoznatijih srpskih pesnika koje bi se, sadržajno posmatrano, moglo svrstati u okvire ove poetike.²³ Tek sa pojavom pesništva moderne, kojoj neposredno prethodi Vojislav Ilić, sa svojim intuitivnim predosećanjem simbolizma, može se govoriti o sledećoj etapi pesničkog izraza.

O tome da je kritika dominantan žanr u vremenu moderne, do te mere da diktira pravila poezije, pišu svi priručnici i istorije književnosti, od Jovana Deretića nadalje. I upravo u tome leži značaj pojave Bogdana Popovića i Jovana Skerlića, koji istovremeno predstavljaju integraciju iskustava rane moderne i markovićevskog utilitarizma, dve naizgled nepomirljive oprečnosti koje su u pesništvu Dučića i Rakića pokazale svoj vrhunac. Ipak, čuveni kritičarski tandem je insistirao na takvoj estetici

²¹ Vujica Rešin Tucić, „Bezumno i sićušno“, u: *Vreme fantoma*. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada, 2005.

²² Koderovim stvaralaštvom su se, među prvima, i to, nakon praktično veka od objave njegove poezije, bavili Nebojša Vasović (Nebojša Vasović. *Poezija kao izvanumiste : Đorđe Marković Koder : eseji*. Beograd: Rad, 1983.) i Sava Damjanov (Sava Damjanov. *Veliki kod : Đorđe Marković Koder*. Beograd: Službeni glasnik, 2011).

²³ Autor bi na ovom mestu želeo da učini otklon od svrstavanja Vojislava Ilića u okvire srpskog realizma, s obzirom na to da njegova poezija ni na koji način ne odgovara onoj percepciji realističkog pesništva koju predstavlja Svetozar Marković, sinonim realističke književnosti u Srba. Marković, naime, u *Pevanju i mišljenju*, manifestnom tekstu srpskog realizma, u prihvatljive realističke pesnike svrstava Zmaja satiričara. Sa druge strane, Milorad Pavić, sa vremenske udaljenosti od više od veka, posmatra Ilićev realizam kao kratkotrajnu fazu od svega nekoliko opisnih pesama (Milorad Pavić, „Predgovor“, u: Vojislav Ilić, *Pesme*. Beograd: Prosveta, [b.g.], str. 25), kakve su postojale i pre literarne tendencije koju zagovara Marković, te više odgovaraju realizmu kao postupku, pre nego književnoistorijskom periodu koji je, bar na ovim prostorima, obeležen socijalnom (i socijalističkom angažovanošću).

kakva je posle rata postala podložna raspravama – cela lepa, razumljiva i osećajna pesma, pritom sa *zdravim* pogledom na svet, prosto je morala da izaziva buntovnike poput Crnjanskog i da ih upućuje na Disa, mada i sam Crnjanski piše o tome kako su za njih, mlade pesnike, Popovićeva *Antologija* i Skerlićevi književni sudovi bili *Vjeruju*.²⁴

Zanimljivo je pak vratiti se i na upotrebu termina *zaštitnice*, u ovakvoj teoriji.

Slika 4: Model kretanja književne istorije u vojnom maniru (3) – uspešno integrisanje avangardnih iskustava u okvire tradicionalnog i nastanak modernizma

Naime, onda kada dotadašnji kanon književnosti jednog naroda ili jednog jezika počne da se kreće putevima koje je otvorila izvidnica, za sobom vodi i zaštitnicu. U ovom slučaju, njih bi se moglo definisati kao one stvaraoce koji snagom svog pojedinačnog pesničkog, odnosno, književnog dara, nisu bili u stanju da pariraju najznačajnijim, piscima koji su postali, praktično, sinonimom epohe o kojoj se govori, a koji su, možda neosetljivi na nastajuće promene, nastavili da stvaraju po pravilima starih poetika, pre se ugledajući nego preoblikujući. U romantizmu, to bi mogao da bude krug pesnika koji se javlja u poslednje dve decenije 19. veka u Beogradu, kakvi su Milan Kujundžić Aberdar, Milorad Popović Šapčanin ili Milorad Petrović Seljančica.²⁵

²⁴ Miloš Crnjanski, „Posleratna književnost”, u: *Eseji i članci. [Knj. 1], Književnost, umetnost*. Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog; Lausanne : L’Age d’Homme, 1999.

²⁵ Autor bi na ovom mestu takođe želeo da se ogradi od naizglednog (ne)vrednovanja stvaralaštva pobrojanih pesnika. Ideja jeste da ih se kao primer iskoristi za pesnike koji su, mada ostavili vredne rezultate u književnosti, ipak ostali na periferiji u vreme daleko

Za primere *zaštitnice*, u vremenu moderne bi se mogli uzeti Velimir Rajić ili Stevan Luković, a u vreme cvetanja avangardističke pobune u međuratnom periodu – Velimir Živojinović Massuka, Sima Pandurović, Marko Vidojković²⁶ i slični, koji su ostajali verni predratnom shvatanju poezije.²⁷

DISKUSIJA

Prikazan je, dakle, osnovni model razvoja književnosti putem vojne teorije, na primeru moderne srpske književnosti. Kako Radovan Vučković primećuje da je već pokazano kako se avangardne tendencije javljaju i u ranijim književnim periodima – i ne samo srpske književnosti – oni nisu posmatrani iz, sa jedne strane, praktičnih i razloga ekonomičnosti, ali i zato što se, tek od sredine 19. veka, sa obnovom državnosti kod Srba javlja i organizovaniji književni život, praktičniji za praćenje i analizu.

S tim u vezi, pomenuto je kako na razvoj književnog života utiču i vanknjiževni faktori, odnosno, kako književnost utiče na stvarnost. U fusnoti 15, naveden je primer Rastka Petrovića, koji je zbog jedne metafore praktično bio pred anatemon. Ovaj primer nije jedini, s obzirom na to da svaka nova književna generacija teži da pomeri granice čitalačkog ukusa. Da nije bilo ovakvog i sličnih angažmana – a nije zgoreg prisetiti se i jedinstvenih scena pakla u Petrovićevoj *Burleski gospodina Peruna boga groma* ili Ćurčinove „Na osvećenom Kosovu“, koja je na potpuno novi način pristupila tematici rodoljubivog pesništva – pesnika koji nose duh vremena, književnost bi nužno otišla u anahronost, i ostala na pozicijama večite *zaštitnice*, povlađujući poetikama prošlosti, odgovarajući na već odgovorena pitanja i izazove ranije epohe.

značajnijih književnih previranja, pre zagledani u prošlost nego u sadašnjost, ili u slutnju budućnosti kakvi su bili drugi njihovi savremenici.

26 U ovom smislu, manifestni je predgovor pesmama Marka Vidojkovića, koji je napisao Sima Pandurović. Vidi: Marko Vidojković, *Pesme : s predgovorom Sime Pandurovića*. Beograd: [b.i.], 1937.

27 Disparatnost između „starih“ i „novih“ je najočiglednija u časopisu *Misao*, i to u vreme urednikovanja Ranka Mladenovića, kada sa časopisom sarađuju praktično isključivo pisci koji su protiv predratnog shvatanja književnosti. Do razlike u kvalitetu dolazi naročito onda kada je Mladenović smenjen sa mesta urednika, a potom vraćen Sima Pandurović (1923. godine), kao nastavljajući estetike Bogdana Popovića. Pandurović je, u tom smislu, retka pojava pesnika koji je, svojom prvom zbirkom, pristao u redove avangardnih književnika, a potom ostao najdosledniji pripadnik jedne *zaštitnice*.

ZAKLJUČCI

Primenjen u nastavnoj praksi, ovaj i ovakav pristup – sa grafičkim objašnjenjima – pokazao se kao izuzetno delotvoran, iz više razloga.

Kao prvo, književnost međuratne avangarde je predstavljena kao „istorijska“, odnosno, kao period u kom je naprosto najviše došlo do izraza traženje novih rešenja uslovljenih istorijskim okolnostima. Sa druge strane, čitav sistem književne istorije predstavljen je kao logična, organska celina usko povezana sa društvenim zbivanjima, a pojave avangardnih -izama i autora, koje su ostale na marginama razumljivosti, kao svojevrsni eksperimenti značajni za dalji razvoj ljudskog izraza.

Kao drugo, izbegnuta je zabuna koja i danas vlada po pitanju tumačenja pojma avangarda, u smislu skupa *-izmičkih* pojava u jednom vremenskom odsečku. Pojam, kako primećuje Vježbicki, zbog svoje metaforičnosti zaista nije najsrećniji i deluje da je predlog koji nosi ovaj rad moguće prelazno rešenje dok se naučnici ne dogovore oko konačnog rešenja terminološke zabune.

Treći značajan rezultat ovakvog pristupa nudi mogućnost objašnjavanja i pojma „modernizma“, koji se neretko javlja naporedno uz pojam avangardnosti – čak i Marko Ristić ovako naziva pisce generaciju starije od njegove, kao što je ranije navedeno, da bi posle Drugog svetskog rata i sam bio, praktično, na čelu modernističke koterije u sukobu na književnoj levisi – gde bi se pojava modernizma mogla tumačiti kao posledica uzajamnog delovanja avangardnih istraživanja i tradicionalnih, tj. ranijih iskustava. U tom smislu, modernizam bi predstavljao pokretačku silu koja omogućava – vojnom terminologijom govoreći – napredak „glavnine trupa“ i hod u koraku sa vremenom, gde književnost ispunjava ulogu implicitnog ili eksplicitnog ogledala društva sa jedne, odnosno, prostora poruke koja dopušta napredak i razvoj ljudske misli sa druge strane.

LITERATURA

Branko Radičević. *Sabrane pesme*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1999.

Dimitrij Rupel, „Tradicija i avangarda“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002.

Dušan Bošković, *Stanovišta u sporu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1981.

- Gojko Tešić, *Otkrovenje srpske avangarde: kontekstualna čitanja. Knj. 1.* Beograd: Institut za književnost i umetnost : Čigoja štampa, 2005.
- Gojko Tešić, *Srpska književna avangarda : književnoistorijski kontekst (1902–1934).* Beograd: Institut za književnost i umetnost : Službeni glasnik, 2009.
- Jan Vježbicki, „O terminološkim nedaćama i o jednoj književnoj situaciji“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga: Alfa, 2002.
- Leksikon avangarde*, prir. Hubert van den Berg i Valter Fenders. Prevela: Spomenka Krajčević. Beograd: Službeni glasnik, 2013.
- Marko Ristić, „Protiv modernističke književnosti“, u: *Književna politika.* Beograd: Rad, 1979.
- Marko Vidojković, *Pesme : s predgovorom Sime Pandurovića.* Beograd: [b.i.], 1937.
- Milorad Pavić, „Predgovor“, u: Vojislav Ilić, *Pesme.* Beograd: Prosveta, [b.g.].
- Miloš Crnjanski, „Posleratna književnost“, u: *Eseji i članci. [Knj. 1], Književnost, umetnost.* Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog; Lausanne : L'Age d'Homme, 1999.
- Nebojša Milenković, *Vujica Rešin Tucić : tradicija avangarde.* Novi Sad: Muzej savremene umetnosti Vojvodine, 2011.
- Nebojša Vasović. *Poezija kao izvanumiste : Đorđe Marković Koder : eseji.* Beograd: Rad, 1983.
- Nikolaj Timčenko, „Život i obnova književnosti“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002.
- Petar Milosavljević, „Oskar Davičo“, u: *Tradicija i avangardizam.* Novi Sad: Matica srpska, 1968.
- Radovan Popović, *Izabrani čovek : Rastko Petrović.* Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Radovan Popović, *Sjajno društvanje : Beogradski nadrealisti.* Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Radovan Vučković, „Dijalektika odnosa avangarde i tradicije“, u: *Avangarda i tradicija*, prir. Gojko Tešić. Beograd: Narodna knjiga : Alfa, 2002.
- Ratko Peković. *Ni rat ni mir : panorama književnih polemika 1945–1965.* Beograd: Filip Višnjić, 1986.
- Rečnik književnih termina*, prir. Zdenko Škreb et al. Beograd: Nolit, 1986.
- Sava Damjanov. *Veliki kod : Đorđe Marković Koder.* Beograd: Službeni glasnik, 2011.

Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*. Zagreb: Liber, 1970.
Vujica Rešin Tucić, „Bezmerno i sićušno“, u: *Vreme fantoma*. Novi Sad:
Kulturni centar Novog Sada, 2005.

METHODOICAL APPROACH TO THEORY OF LITERARY AVANT-GARDE BY USING TERMINOLOGY OF MILITARY THEORY

Rastko Lončar

rastkoloncar93@gmail.com

Mentor: Full Prof. Gojko Tešić

Faculty of Philosophy

University of Novi Sad

Jovan Jovanović Zmaj Grammar School

Novi Sad

Abstract

Introduction: The need for such an approach to explaining the theory of literary avant-garde appeared when the author of the paper was faced with the challenge of presenting to the Grammar School students an explanation of the mentioned term in the context of the literary history development, wishing to evade the ambiguity of the term present in the field of literary science.

Aim: The aim of this approach is to bring closer the term avant-garde, not as a particular piece of literary history, better known as “historical avant-garde“, but rather as a historical tendency in literature, in this way breaking up the confusion between terms: moderna, modernism, avant-garde. The sole development and progress of literary expression is thus presented as a logical mechanism, as in the field of military theory.

Material and Methods: By simply considering the origin of the name avant-garde, which is taken from the military theory, the history of avant-garde as a literary tendency – which will be shown on the example of the Serbian literature history – will be perceived through the usage of military terminology – avantgarde, rear guard etc.

Results: Through such an approach, one offers a new perspective on the term of avant-garde literature, and in the frames of a wider context, rather than merely the context of 20th century, with the term becoming less abstract and much closer to the target audience.

Conclusion: Such approach, while providing a successful processing of a Grammar School teaching unit, at the same time offers a new view on the history of literature as a logical system, dependent on literary, as well as non-literary factors.

Keywords: avant-garde; historical avant-garde; literary history; methodics; military theory

ДРУШТВЕНО УРЕЂЕЊЕ СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА У ОЧИМА РОМЕЈСКИХ ИЗВОРА*

Вукашин Вукмировић
vukasinvukmirovic@gmail.com
Ментор: проф. др Снежана Божанић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

Сажетак

Увод: Покренути таласом сеоба проласком Хуна кроз врата народа, и Словени се селе ка западу и југу. Остајући дуже или краће време на новим просторима, представили су се, па су нам околни народи оставили записе о њима.

Циљ: Приказати друштвено уређење словенских племена на северним границама Византије, онако како их виде ромејски писци.

Материјал и методе: Метода која ће се користити је аналитичка метода.

Резултати: Испитаће се какво је било друштвено уређење словенских племена, да ли су имали једног старешину или више њих, да ли је постојало више слојева стано-вништва, као и то да ли је код њих постојао неки вид демократије или не.

Закључак: Овим радом жели се установити како је у очима византијских хроничара изгледала друштвена структура словенских племена са којима су били у додиру.

Кључне речи: Словени, друштвено уређење, Византија, хроничари

* Чланак је резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Војвођански простор у контексту европске историје, бр. 147002 D.

Тема овог рада је друштвено уређење словенских племена, односно, како су га византијски писци, који су нам оставили записе о њиховом доласку, видели. У бројним изворима, аутори су оставили записе на ту тему, а овде то желимо да прикажемо на једном месту, као и то да цар Константин VII Порфирогенит није једини писац који о томе говори.

За израду овог рада коришћени су византијски извори, а подаци које нам дају су анализирани и компарирани са чињеницама других аутора, и тек онда су извођени закључци. Покушали смо на свим местима, која су то дозвољавала, да одређену тврдњу поткрепимо адекватним цитатима, а потом је узимана у обзир пробрана литература.

Основни зборник извора који је коришћен при изради овог рада је *Византијски извори за историју народа Југославије* том I (у даљем тексту ВИИИЈ I), штампан 1955. године, а фототипско издање је из 2007. године.¹ У њој су представљени сви извори који спомињу Словене у том раном периоду, изузев списка *О управљању Царством* цара Константина VII Порфирогенита, које је издвојено у други том ове едиције штампан 1959. године, а фототипско издање је штампано 2007. године,² и који је најзначајнији извор за овај рани период словенског насељавања Балкана.

Битне податке за ову тему пружа синтеза *Историја српског народа*,³ као и два дела Георгија Острогоског *Историја Византије и Византија и Словени*.⁴ Такође, битни подаци се могу наћи и у делима Милоша Благојевића и Тибора Живковића.⁵

Живот позног Римског царства узбуркао је пролазак Хуна кроз Врата народа 375. године. Народи који су живели у пространој Источноевропској низији, под притиском номада, крећу на запад и долазе на границе подељеног Царства. У првом таласу крећу Вандали, Источни и Западни Готи, Франци, Лангобарди. Битка код Хадријанопоља 378.

¹ *Византијски извори за историју народа Југославије* I, Београд 1955, 2007².

² *Византијски извори за историју народа Југославије* II, Београд 1959, 2007².

³ *Историја српског народа* I, Београд 1981.

⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969; Г. Острогорски, *Византија и Словени*, Београд 1970.

⁵ М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011; Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX–XII)*, Београд 2006; Т. Живковић, *Словени и Ромеји. Славизација на простору данашње Србије од VII до XI века*, Београд 2000; Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу 600–1025*, Београд 2002; Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд 2011; Т. Живковић, *De conversione Croatorum et Serborum Изгубљени извор Константина Порфирогенита*, Београд 2013.

године означила је почетак дуге борбе Царства за опстанак, а сам цар Валенс је живот изгубио на бојном пољу, што је довело до кризе у Римском царству. У таквој ситуацији, почетком V века настаје први запис о Словенима на северним границама Царства. Псеудо-Цезарије нам каже да живе на Дунаву и да радо једу женске дојке и убијају бебе,⁶ а затим наставља и додаје да „су дивљи, слободни и без поглавара, пошто своје вође и старешине стално убијају било на гозби било на путу“.⁷ Подаци који су овде наведени морају бити узети са великом дозом сумње, јер и да је тачно да су своје старешине стално убијали, тешко је за поверовати да су хладнокрвно убијали жене и децу. Како је дело настало у Дунаву далекој Киликији,⁸ можемо да претпоставимо да аутор никад није био у додиру са Словенима и да то пише искључиво на основу онога што су му други испричали, а као неко ко упада на територију Царства и пљачка, могли су да оставе такав утисак, какав нам преноси Псеудо-Цезарије. Затим нам Приск даје опис земље у Подунављу, као и опис народа који је ту живео, без његовог директног именовања, али на основу помена моноксила, као и проса у исхрани, спомињу га и каснији аутори Псеудо-Маврикије и Лав VI, може се претпоставити да је и део Словена био у саставу Атилине државе, пошто се дешавања из овог одломка датирају у 448. годину.⁹

Шести век нам је оставио значајна дела везана за словенска племена у Подунављу, а посебно се издвајају четири велика историчара Прокопије из Цезареје, Агатија, Менандар Протектор и Теофилакт Симоката. У делу Прокопија из Цезареје, биографа цара Јустинијана I, имамо први запис о уређењу заједнице наших предака где каже њима „не влада један човек, него од давнина живе у демократији и стога се код њих на заједничком скупу свршавају како повољни тако и неповољни јавни послови“.¹⁰ То нам је први директан помен како је изгледало друштвено уређење међу Словенима. Саму изјаву да живе у демократији не треба схватити у данашњем смислу значења појма демократија, већ да племенске старешине нису имале чврсту власт над својим племеном те да су у одлучивању учествовали и други чланови заједнице, вероватно сви војноспособни мушкарци. У прилог томе

⁶ ВИН I, 4.

⁷ Исто, 4–5.

⁸ Исто, 2; види напомену 6.

⁹ Исто, 13–15; види напомене 18–20.

¹⁰ Исто, 25–26.

говори и податак из пера Менандра који пише да је аварски хаган послао гласнике Даурентију и „онима који су на челу народа“.¹¹ Сем помена имена једног словенског вође, овде је занимљиво да поред њега постоје и други који вероватно предводе ратничке дружине и упадају на територију Царства, а који учествују у одлучивању.¹² Заједно анализирајући Прокопија и Менандра, можемо да закључимо да један другог допуњавају. Прокопијеву изјаву да на заједничким скуповима решавају проблеме можемо да допунимо Менандром да они који су на челу народа на заједничком скупу обављају послове од значаја за племе. Тако да се може претпоставити да већ у VI веку постоји један повлаштен слој у племенима који управља и из чијих редова се вероватно бира старешина, али да још увек нема доминантног рода који је власт узео у своје руке.

Следећи значајан ромејски писац је Теофилакт Симоката који у својој *Историји* даје бројне помене словенско-аварских упада на просторе Балкана, као и освајања великих градова као што су Сирмијум, Сингидунум, Виминацијум, Аугуста. Његово дело нам је значајно зато што говори о ратовању цара Маврикија¹³ на Дунаву и последњем значајном покушају да се заустави продирање Словена на границама Царства. У овом делу имамо помене још три словенске вође. Први је Ардагаст, односно Радогост¹⁴, о коме постоје два помена у размаку од једне деценије, на основу чега можемо да закључимо да је он био један од значајнијих старешина. Затим се јавља Мусокије¹⁵, за кога Симоката каже да је „такозвани рекс варварским језиком“,¹⁶ те можемо да претпоставимо да је владао озбиљнијом скупином Словена, јер су Ромеји морали на превару да га поразе.¹⁷ Трећи старешина који се спомиње је Пирагаст¹⁸, за кога је речено у делу да је „поглавица те скупине варвара“¹⁹, али он је брзо поражен. У каквим су везама ове три старешине биле, није могуће јасније утврдити. Пошто за Мусокија Симоката каже да је био краљ, можемо да претпоставимо да су Радогост и Пирагаст имали нижи положај од њега, а да ли су били на неки

¹¹ Исто, 92.

¹² М. Благојевић, *Српска државност*, 15.

¹³ Маврикије, византијски цар, владао од 582. године до 602. године.

¹⁴ ВИН I, 108, види напомену 16, 113.

¹⁵ Исто, 114, види напомену 46.

¹⁶ Исто, 114.

¹⁷ Исто, 115–116.

¹⁸ Исто, 119, види напомену 62.

¹⁹ Исто, 119.

начин повезани, није могуће јасније утврдити. Једино што нам аутор говори јесте да је Мусокије чуо за судбину која је снашла Радогоста.²⁰

Још један учени Ромеј, познат као Псеудо-Маврикије, оставио нам је драгоцен запис о друштвеном уређењу где каже да „племена Словена и Анта живе на исти начин, имају исте обичаје и слободна су, не допуштајући никако да буду поробљена или да се њима влада, нарочито у својој земљи“.²¹ Како је ово дело настало крајем VI века, а и у првом помену код Псеудо-Цезарија се истиче да су племена слободна и без поглавара, можемо да закључимо да међу њима нема још увек довољно доминантног рода који би преузео на себе старешинску дужност. У прилог томе иде и следећи запис у овом делу, где каже „како код њих има много главара и пошто се међусобно не слажу, није немесно неке од њих придобијати било речима било даровима, нарочито оне ближе граници, а нападати друге, да не би (наше) непријатељство против свију створило код њих јединство или власт једнога“.²² Ово иде у прилог тези да још увек нема рода који се издваја по моћи од осталих, те су Византинци могли, у складу са старом латинском сентенцом *divide et impera*, да контролишу ове масе на својој северној граници. Својим упливом у племенску политику, Ромеји су могли да спрече јачање појединца и сакупљање веће количине моћи у рукама једног човека, тако што би поклонима придобили друге главаре против њега и на тај начин су могли да држе Словене у сталној политичкој кризи. Уз то, у делу Псеудо-Маврикија имамо и помен хране коју Словени користе, највише хљеда и просо,²³ што је у вези и са вестима које нам је и први извор Псеудо-Цезарије оставио, на основу чега можемо да закључимо да се више од једног века није променио начин исхране наших предака док су боравили на обалама Дунава.

Наредни спис нам говори о друштвеном уређењу Словена и то је *Тактика* цара Лава VI²⁴, у коме он свом сину и наследнику појашњава како треба да се држи према племенима и народима у окружењу царства. У свом делу, он каже да „словенска племена живела су на исти начин и имала међусобно исте обичаје и била слободна, уопште не допуштајући да буду поробљена или да се њима влада, а нарочито када су живела с оне стране Дунава, у сопственој земљи. Одакле овамо

²⁰ Исто, 115.

²¹ Исто, 130.

²² Исто, 138.

²³ Исто, 130, види напомену 7.

²⁴ Лав VI, византијски цар, владао од 886. године до 912. године.

доведена и присиљена да приме туђу власт, нису радо хтела другоме да се покоре, него су (задржали) сопствени начин живота. Јер сматраху бољим да их уништава поглавица из сопственог рода, него да се покоравају Ромејцима и да се подвргавају законима“.²⁵ Мало је вероватно да се словенско друштво није променило за ова три века, од VI до IX века. Могуће је да је промена било, али Ромејима то није било много важно, па ни своју пажњу нису томе много придавали. Мада је византијска власт широм Балкана била нарушена и скоро читаво полуострво је постало словенско, талас њиховог насељавања захватио је не само и северне пределе, већ се спустио и на југ до Пелопонеза.²⁶ Цар посебно наглашава следеће – да је његов „по божјој вољи отац и самодржац Ромеја Василије, учинио је да они напусте старе обичаје и погрчивши их и подвргнувши их управљачима на ромејски начин, и подаривши им крштење, ослободи их ропства сопствених владара и научи их да се боре против народа непријатељских Ромејцима, поступајући пажљиво према њима, чиме је учинио сигурним од честих побуна Словена Ромејце, који су од њих претрпели многе тешкоће и ратове у стара времена“.²⁷ Ово нам говори да им се живот почео мењати и да су почели да се уклапају у византијски свет и културу. Величајући улогу свог оца, цар нам даје наговештај о мисији Ћирила и Методија, као и њихових ученика која се одиграла за време владавине његовог оца.²⁸ Од тада хришћанство се шири на словенском језику, а богослужбене књиге написане су првобитно на глагољници, а потом и на ћирилици. На тај начин, уведени су у народне књиге, и од тада настаје и богата словенска књижевност која у том раном периоду обједињује све велике просторе Балкана, средње и источне Европе. Оно што истичу и Псеудо-Маврикије, као и цар Лав VI је словенска гостољубивост. За Словене гост је био светиња и свака штета која би му се десила би била велика срамота за домаћина. Стога су се према гостима опходили са највишим почастима и трудили се да им у свему угоде.²⁹ Такође, оба аутора истичу и велику обзирност према заробљеницима које после одређеног времена пуштају и дозвољавају им да бирају да ли ће да живе са њима или да се врате одакле су и доведени.³⁰

²⁵ ВИН I, 259.

²⁶ Г. Острогорски, *Византија и Јужни Словени*, Византија и Словени, 7–20, 9.

²⁷ ВИН I, 260.

²⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 226–227, 233.

²⁹ Исто, 130–131, 260.

³⁰ Исто, 131, 260–261.

Да је раслојавање у словенским племенима почело још много раније, може нам посредно указати један податак који се налази код Симокате. Учени Ромеј пише да је приликом једне плачке однесено „две хиљаде златних дарика, један позлаћен сто и хаљина“.³¹ Овај узгредан податак о томе шта је опљачкано на први поглед не делује битно, али само када се мало размисли, то је веома битан податак, јер може да нам укаже на то да је међу Словенима почео да се издваја управљачки слој који је почео да показује афинитете ка културном уздизању, јер у ранијим поменима плачки код других аутора није се јасно издвајало шта је опљачкано, већ је све групно навођено као плен. А како и код самог Симокате имамо помене појединаца који су предводили Словене, а код Псеудо-Маврикија да су постојали главари од којих је неке требало продобити за византијску ствар, овај помен стола и хаљине може да нам буде аргумент да горњи слој у племену почиње да се издваја од остатка. На том је становишту и Тибор Живковић који истиче да позлаћен сто може да представља могућност израженијег раслојавања унутар племена,³² а хаљина, такође, иде у прилог уверењу да Словени крајем VI века напредују према развијенијем типу друштва.³³ Али, уопштено говорећи, ова вест не даје довољно материјала за неко детаљније извођење закључака и пре може послужити као средство за претпоставке.

У изворима које смо поменули уочава се помен одређених титула ретким словенским вођама који се помињу. Имамо помене поглавица, краљева, кнежева, а све у складу са ромејским виђењем њиховог положаја који су заузимали у својим племенима. Та титула морала је одговарати одређеном степену власти или пак политичком утицају и значају неког од племенских првака у односу према Византији али и према суседним племенима. На основу титула словенских вођа, можемо да закључимо да су Словени, негде од краја седамдесетих година VI века, стасали из друштва које је имало карактеристике војне демократије, до заједнице племена, да ли лабавије или чвршће повезаних, која је стајала под врховном влашћу једног човека, можда краља.³⁴ И сам војни успех Словена против Византије можемо да објаснимо тиме што је вероватно постојала одређена војна и племенска организација, али о начину окупљања племенске војске, избору

³¹ Исто, 112

³² Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, 73.

³³ Исто, 73–74

³⁴ Исто, 72–73.

бораца и команданата, као и њиховим припремама, немамо података.³⁵

На основу изнетог, можемо закључити да постоје две етапе у развоју словенских племена. Прва етапа је трајала до средине VI века, како сматра Тибор Живковић,³⁶ и даље има за основу војну демократију, односно, сви ратници равноправно учествују у доношењу одлука. На основу података које смо срили код историчара VI века, можемо да закључимо да је словенска демократија широко распрострањена и да не постоји чврста власт једног човека или рода, иако није немогуће да је било и таквих изузетака. У том периоду, Словени шире своја знања о византијској култури, начину живота, али поред упознавања културе РOMEЈА, они се сусрећу и са персијском културом, као и културом јужне Италије, јер су се ратујући као најамници широм Балкана и Мале Азије упознавали и са другим културама.³⁷ Тако усавршавају и своју ратну вештину и постају цењени ратници, које и ромејски цареви расељавају широм државе.³⁸

Друга етапа почиње средином VI века када се полако распадају заједнице ратника и постепено почињу да се издвајају поједини родови по богатству. Тада они настоје да приграбе што више моћи у своје руке, те се образују групе угледнијих и богатијих припадника племенске заједнице.³⁹ Уз то, новац почиње да игра битнију улогу у животу словенских племена, а јавља се и занимање за финије занатске производе. Можемо претпоставити да се тада јавља и тежња за дужим седелачким животом, уместо да се, као до тад, често мења место боравка. Можемо да претпоставимо да се тада стварају први племенски савези, зачеци државне организације, вероватно на неком ниском и примитивном нивоу, а самим тим су се повећале могућности за шире и осмишљеније деловање против Византије.⁴⁰ То је омогућило да се настави друштвени развитак племена и да временом један поглавар успостави своју власт над више племена. Успешни ромејски походи нису успели да спрече друштвени напредак који је започео. Словенско племенско устројство наставило је да се развија и напредује, било код оних племена која су живела у непосредном суседству Византије било код оних која су живела дубље у унутра-

³⁵ Исто, 73.

³⁶ Исто, 74.

³⁷ ВИНЈ I, 162–168, 223, 227–229.

³⁸ Исто, 226–227.

³⁹ Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, 75.

⁴⁰ Исто, 75.

шњости источне Европе и која нису имала додира са Царством.⁴¹

Нова ситуација је настала када на тло Балкана у другој четвртини VII века долазе два нова ратничка словенска племена. Оне заједнице које су пре њих стигле су се спонтано и стихијски насељавале на Полуострву,⁴² а ова два племена су дошла на позив василевса. Тако су Срби и Хрвати дошли јужно од Дунава као византијски савезници и населили су оне крајеве који су били опустошени и тако постали „граничари“ Царства. За Хрвате Константин VII Порфирогенит каже да „по наређењу цара Ираклија, ови Хрвати, заративши и оданде истеравши Аваре, населе се, по наређењу цара Ираклија у тој земљи Авара, у којој и данас станују“.⁴³ А долазак Срба је био нешто компликованији те овај цар-писац пише да „су два брата наследили од оца власт над Србијом, један од њих преузевши половину народа пребегне Ираклију, цару Ромеја; цар Ираклије га прими и као место насељавања даде у у солунској теми Сервију... После неког времена исти Срби одлуче да се врате у своје земље и цар их отпусти. Када су прешли реку Дунав, покају се, и преко стратега који је тад управљао Београдом јаве цару Ираклију да им додели другу земљу за насеље. И пошто садашња Србија и Паганија и земља Захумљана и Травунија и земља Конављана беху под влашћу цара Ромеја ... то цар у овим земљама насели исте Србе и беху потчињени цару Ромеја“.⁴⁴ Овај долазак Срба и Хрвата можемо да сместимо у период после опсаде Цариграда 626. године, а свакако пре Арабљанске провале на источним границама. То би свакако било у току четврте деценије VII века.⁴⁵ Њихово насељавање је пратило и покрштавање, о чему нам податке даје и сам Порфирогенит.⁴⁶ Поред тога, имамо и спомен првих династија који владају овим племенима, а које су на њиховом челу биле и док су били у прапостојбини.⁴⁷ Али колико је христијанизација била успешна, и ко је све у том првом таласу покрштавања примио хришћанство, не можемо са сигурношћу да утврдимо. Свакако је оно било кратког даха, јер су и даље имена кнежева остала на народном језику, а тек касније се јављају библијска имена као имена чланова владајуће династије.

⁴¹ Исто, 75.

⁴² *Историја српског народа* I, 123–124.

⁴³ ВИИНЈ II, 39; види Т. Живковић, *De conversione*, 19–52.

⁴⁴ Исто, 47–49; види Т. Живковић, *De conversione*, 93–114.

⁴⁵ Т. Живковић, *Јужни Словени*, 191–192.

⁴⁶ ВИИНЈ II, 40–42, 49; види Т. Живковић, *Црквена организација*, 55–68.

⁴⁷ ВИИНЈ II, 39–46, 47–57, 60, 62.

Закључак

Словени су у својој прапостојбини живели у некој врсти демократије. Лично су били слободни и сви одрасли су учествовали у доношењу битних одлука. Византијски извори се слажу у томе да су ценили слободу и да нису дозвољавали да буду покорени, па чак и да су своје вође и старешине често убијали. Долазак на границе Римског царства донео је нове утицаје на развој племена. Моћ и богатство привлачило је способне појединце који полако улазе у византијски управни систем и од средине VI века полако намећу себе на водећим позицијама у друштву. Поред ромејских утицаја, видљиви су утицаји и Персије и јужне Италије, а словенске старешине добијају у изворима византијске титуле спрам положаја којег заузимају у свом друштву. Без обзира на ратне неуспехе, племенско друштво Словена је наставило да се развија, да би у VII веку изнедрило ратничка племена под снажном управом једне династије која се наметнула осталим саплеменицима, али и слабијим племенима.

Извори и литература:

1. *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955, 2007².
2. *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд 1959, 2007².
3. М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011.
4. Т. Живковић, *Словени и Ромеји. Славизација на простору данашње Србије од VII до XI века*, Београд 2000.
5. Т. Живковић, *Јужни Словени под византијском влашћу 600–1025*, Београд 2002.
6. Т. Живковић, *Портрети српских владара (IX–XII)*, Београд 2006.
7. Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)*, Београд 2011.
8. Т. Живковић, *De conversione Croatorum et Serborum Изгубљени извор Константина Порфирогенита*, Београд 2013.
9. *Историја српског народа I*, Београд 1981.
10. Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969.
11. Г. Острогорски, *Византија и Јужни Словени*, Византија и Словени, 7–20, Београд 1970.

SOCIAL SYSTEM OF SLAVIC TRIBES IN THE EYES OF BYZANTINE SOURCES

Vukašin Vukmirović
vukasinvukmirovic@gmail.com
Mentor: Assoc. Prof. Snežana Božanić
Department of History
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

Abstract

Introduction: Initiated by a wave of migration as the Huns passed through the Peoples' Gate, the Slavs moved west. By staying for longer or shorter periods in the new places, the surrounding peoples left us records of them.

Aim: To show the social system of Slavic tribes on the north borders of Byzantium in the eyes of Byzantine writers.

Material and Methods: The method which will be used here is the analytical method.

Results: It will be examined what the social order of the Slavic tribes was, whether they had one elder or more, whether there were multiple sections of the population, as well as whether they had any form of democracy or not.

Conclusion: This paper seeks to establish how the social structure of the Slavic tribes looked in the eyes of Byzantine chroniclers who were in contact with them.

Keywords: Slavs; social system; Byzantium; chroniclers

СТАРАЦ ТВРДИЦА У ДУБРОВАЧКИМ АНОНИМНИМ КОМЕДИЈАМА 17. ВИЈЕКА

Јелена Раца

jelenaraca@student.flf.unibl.org

Ментор: проф. др Мирјана Арежина

Филолошки факултет

Универзитет у Бањој Луци

Сажетак

Увод: Рад у основи садржи приказ појединости везаних за развој и слику тадашњег дубровачког театра, да би се у наставку јасно дефинисало и шта су то анонимне комедије, колико их је настајало и по чему су одударале од драма овакве врсте, из ранијег периода. Кључна тема се односи на богату властелу, односно старце, обично заљубљене у дјевојке за којима жуде и њихови синови, па иако помахнитали, не дају се у једној ствари преварити. Наиме, изузетно су шкрти, тако да је њихов однос према новцу веома специфичан. У свим ситуацијама допуштају чак и слугама да их омаловажавају, управљају њиховим судбинама и поступцима, али када је новац у питању, тада остају заиста тврдоглави и сваки динар покушавају сачувати. Циљ: Самим тим, основни циљ задате теме односи се на што боље освјетљење и приказивање старца тврдице.

Материјал и методе: Приликом читања анонимних комедија, као основног извора истраживачког корпуса, успостављен је и примијењен компаративан метод. Тако ће се из сваке комедије издвојити ликови који најбоље одговарају задатој теми и њихова негативна особина се тако прати од самог почетка, да би се, како радња буде одмицала, све више наглашавала и додатно утврђивала.

Резултати: Наведени метод доводи и до резултата анализе, што се у овом случају односи на чињеницу да сваки од богатих стараца на прво мјесто поставља материјално богатство и неодрживу жељу за његовим чувањем. Неке друге, много битније вриједности остају потпуно занемарене.

Закључак: Закључак нуди градацијски издвојене фигуре од којих се свака укратко резимира и упоређује са осталим ликовима. Издвојивши сваког шкртицу посебно, долази се до чињенице да су нам, уз своје слуге, изузетно добро и квалитетно представили слику једног времена, испуњеног потпуно реалном ситуацијом, без икаквог уљепшавања и модификовања. Управо то је вриједно чињенице да се стварало заиста нешто што јасно описује стари Дубровник и уопште, Дубровачку републику.

Кључне ријечи: шкртост, властела, Јерко Шкрипало, Старац Климоје, Шимун Дундурило, Бено Поплесија.

УВОД

Кључна ријеч или кључна особина, како и сам назив каже, односи се на шкртост или тврдичлук. Оваква, универзална тема прошириће се и на дубровачку књижевност. Највећи траг, дефинитивно, оставља у анонимним комедијама. Како би се на прави начин схватио и докучио дубровачки живот и умјетност уопште, потребно је нешто рећи и о самом позоришту, а након тога и о карактеристикама анонимних комедија. Наиме, проучаваоци дубровачке књижевности истичу да се од почетка нису представљали глумци по занату, него дилетанти, и то из самог Дубровника, окупљени обично у дружине, често занимљивих и чудних назива. Оно што се посебно наглашава, односи се на присуство искључиво мушких чланова који су изводили чак и женске улоге. Међутим, трагове дубровачког театра уништио је велики земљотрес из 1667. године, па је сасвим разумљиво да у таквим условима није било ни говора о театарским приредбама.

Такозване анонимне комедије обухватају једанаест комедија у прози које су настајале и извођене у Дубровнику углавном у другој половини 17. вијека. То су комедије: *Јерко Шкрипало*, *Шимун Дундурило*, *Пијеро Музувијер*, *Бено Поплесија*, *Џоно Функјелица*, *Старац Климоје*, *Љубовници*, *Мада*, *Лукреција*, *Син вјереник једне матере* и *Андро Ститикеца*. Према ријечима Злате Бојовић, у односу на раније, ренесансне комедије, на позорницу су почели да излазе много оригиналнији ликови, независнији од устаљених типова, нити су сви очеви – старци и тврдице – произишлаго из калка који је подразумијевао *comicus senex*, нити је расипни син или куртизана, или довитљиви или приглупи слуга, остајао у задатом типу (Бојовић, 2006, 133–137). Комедија оваквог типа је, попут учене, ерудитне, имала текст, који је чувао најчешће одређене одлике плаутовске комедије, али уз све то, доминантан је и отворен простор збивања, заплет који је често сложеностју потискивао ликове, као и подразумијевајућа слобода у тренутном хумору на сцени.

Тема везана за старца шкртицу протеже се све од чувеног Плаута. Да би се на прави начин схватило и одговорило задатој теми, потребно је успоставити одређену паралелу између шкртице какав је присутан код римског књижевника, а онда, након анализе, биће назначено и како се такав типизирани лик пресликао на дубровачку књижевност.

Плаут ће у својој „Аулуларији“ поставити Еуклиона, као фигуру окорјелог старца, тврдице, који је толико опсједнут новцем, да постаје

апсолутно неповјерљив према свакоме ко покуша остварити било какав контакт са њим, страхујући да је то све са циљем отимања његовог блага. Већ на основу таквог става, јасно открива колико га је тврдичлук обузео. Оно што ће дубровачки писци преузети, односи се на то да о личном недостатку не сазнајемо искључиво посредством главног лика, већ су ту и друге фигуре које ће нам открити занимљиве и комичне ситуације, са циљем продубљења његовог лика. Са циљем појачавања његове шкртости, писац ће поставити два лика која коментаришу самог Еуклиона, па ће му се тако подсмјавати јер је силно јадиковао чак и када му је птица одузела парче хране. Међутим, овакве специфичне ситуације код Дубровчана и неће бити у толикој мјери заступљене.

Марин Држић, кључна личност ренесансне књижевности, у свом дјелу „Скуп“ пресликава и преузима готово идентичну ситуацију каква је присутна и описана у Плаутовој „Аулуларији“. Са друге стране, иако ће споредне фигуре такође откривати карактер примарне личности, њихов основни циљ више није постављање акцента на његову негативну особину, већ их писац користи и да додатно прикаже реалну ситуацију у старом Дубровнику. Тај локални колорит Плаут не преноси. Па ипак, иако Скуп одговара типу тврдице, који занемарује чак срећу своје кћерке Адријане, ствара се утисак како је много животнији и приближнији човјеку из реалног свијета. Исти случај ће се односити и на „Дунда Мароју“. Често се сазнаје о обиљу материјалног богатства главног лика кроз причу других, а који су врло добро упознати са тим какву моћ и углед Мароје подноси у Дубровачкој републици. Старац је тај који „веће љуби динар нег сина“, али је са друге стране доста разборит, па на неки начин покушава схватити помало дјетињасте и непромишљене поступке младог Маре.

Подударан тип тврдице пресликаће се и на анонимне комедије. Личности ће бити изузетно сличне већ поменутом, Плаутовом лику, али су и оне, сасвим јасно и логично, прилагођене и обојене тадашњом савременом ситуацијом. Како анализирање буде одмицало, уклопиће се и ликови слуга, који ће у овој ситуацији бити укључени да би се још више нагласила, појачала и додатно утврдила та црта њихових господара. Тако се долази до закључка да није потребан увијек и искључиво главни лик, као носилац радње, да би његове одређене особине биле назначене. Углавном, све комедије оваквог типа имају много заједничких ситуација, много сличних заплета и расплета који се завршавају на приближан или идентичан начин. Међутим, прили-

ком овакве анализе, постоје и одређени детаљи по којима ће сваки од њих имати неку своју посебну карактеристику.

МАТЕРИЈАЛ (ИЗВОРИ) И МЕТОДА

Приликом израде овог рада, употребљен је компаративни метод, у коме су издвојени из сваке комедије ликови који апсолутно и најбоље одговарају задатој теми. Њихови поступци се прате и сагледавају од самог почетка, да би се кроз комедију, како радња буде одмицала, шкртост све више наглашавала и додатно утврђивала.

„Старац Климоје“

На само двадесет страница кратке комедије „Старац Климоје“, обједињено је и разгранато мноштво комичних заплета, односа између господара и њихових слуга, а све са циљем да сваки од њих унесе одређени новитет и црту посебности. Међутим, кључна тема се ипак односи на богатог властелина, заљубљеног у младу куртизану која истовремено закупља мисли и његовог сина Маре. Око ове приче испреплићу се многе друге, кроз које ће се провући и инкорпорирати друштвена ситуација, стари Дубровник, тадашња размишљања, однос према новцу и прије свега понашање господара према својим слугама и обрнуто. Дјело се умногоме може приближити „Дунду Мароју“, прије свега због богатог властелина, који је као и поменути лик Држићеве комедије обојен негативном особином, али ће исто тако и одступити због често грубог и нерафинованог хумора, супротног оном какав имамо у ерудитној комедији. Закључује се како су ликови умногоме и недовршени, па самим тим постоји мноштво неразјашњених ситуација, али и ставова одређених ликова. Са друге стране, у неким дијеловима је осјетна присутност и самог писца, способног да кроз одређени лик изнесе и неке своје ставове. Његов циљ ће се односити на то да са једне стране произведе смијех, а са друге, уједно и поучи.

Међутим, најинтересантнији је главни лик поменуте комедије. Овај помахнитали и заљубљени старац, осим тога што жели придобити куртизану Мару, приказује се и као изузетно шкрт. Тако постоји мноштво мјеста у којима управо та његова негативна особина прелази све границе. Кроз већину ситуација, Климоје се сам открива и потпомаже да се што лакше докучи и схвати, док се у некима, чак и без његовог присуства, на основу других личности, упознаје старац у правом

свјетлу. Па тако, на почетку своје јадиковке о силној заљубљености и опчињености младом Маром, Климоје ће изразити спремност да чак подари и тридесет динара, вјерујући да се тако лишава љубавних мука, међутим, за себе мисли да подноси велику жртву, па је чак и то много: „Макар да се има спенђат тријес динара, хоћу се овога труда либерат (Фанцев, 1938, стр. 291). У наставку се уплиће и његов слуга Тиквулин, кључни покретач радње, и управо он, у највећој мјери исмијава свога господара. Међутим, Климоје баш у њега полаже све наде, ослањајући се и вјерујући како је он тај који ће му обезбиједити слободан пут до младе куртизане Маре. Наредни дијалог много тога открива:

ТИКВУЛИН: Госпару, реци што би спенђо, за да умијем калкулат мало хоће ли нам посо ревускат?
КЛИМОЈЕ: О спендзи ми, браче, не говори! Ну би ли се могло без спендзе, ну, мој Тикво, Тиквићу, ер то спенђат динар то ми је једно око извадит (Фанцев, 1938, стр. 291).

Назначени разговор утврђује његову шкртост, па се види и да сам Климоје одбија причати о новцу, покушавајући се некако извући, заобићи ту тему, без давања и трошења, да би и сам признао како му је новац потрошити, као око извадити. Када је у питању тако мала свота новца, за једног богатог властелина, лако је закључити колико је та његова похлепност хиперболисана.

Старац Климоје већ и на самом почетку постаје нарочито адекватан за анализу. Његове карактеристике долазе до изражаја одмах, и каснији неки дијалози служе само да додатно нагласе и продубе тврдичлук. У разговору са слугом, Климоје ће споменути и своју женидбу, то јест, вратиће се у прошлост, гдје остаје сасвим јасно како је и у млађим данима, током цијелог живота био такав: „Имаш и разлог, нијесам онако био ђенероз ни оволико спенђо откад сам се оженио, ма овака је, онизи, ова љубав, чинила ми је нарав привратит“ (Фанцев, 1938, стр. 292). Прошло је очигледно много времена откако је старац потрошио више од тридесет динара, што доводи до закључка да је годинама штедио, не желећи више од тога потрошити. Међутим, исти чин открива и засигурно само мали дио богатства које Климоје посједује, у коме ће старац замолити слугу сљедеће: „Да кад је тако и кад није инога римедија, имам токат пет тисућ реала од прђије синове: *tuoga l'avarizia*, да се спенђа од тријес динара! И то ми, мој Тикву-

лине, по економији раздијели како боље знаш, и вјеруј ми, мједи и зубе на исти начин ја пенђам. Зато, мој драги, да ти је моја час и мједи припоручене!“ (Фанцев, 1938, стр. 292). Иако је Климоје свјестан свог богатства, посебно привлачи пажњу дио његових ријечи у којима „мједи и зубе“ на исти начин троши. Упоредивши их са зубима, показује како је његов циљ да што више нагласи и истакне колико су му новци уистину важни. Већ то поређење увелико указује колико води о њему рачуна и како му приступа, али и схвата материјално. Још једном подвлачи Тиквулину како не смије потрошити више од онога што је и наређено, од тих истих пара се тешка срца и одваја, док се у осмој сцени првог чина још једном наводе дукати, са циљем истицања богатства и тога да му чак велику своту новца и дугују.

Како радња буде протицала, о властелину се не открива ништа ново и његов лик се наставља ширити, по већ утврђеним мјерилима. Све се наставља на досад речено, па ће се тако, поново, у разговору Тиквулина и Климоја, старац чак и наљутити, онога тренутка када му сам слуга спомене да је штедљив:

ТИКВУЛИН: Климоје лаком.

КЛИМОЈЕ: Није, лажеш, ер ћу спенђат 30 динара (Фанцев, 1938, стр. 301).

Међутим, након овог дијела, признаје свом слуги чак и то да их сигурно не би потрошио, само да се није толико силно заљубио: „И то ћу ти ријет, браче Тикво, не бих ни тега учинио, да нијесам, ко сам ти реко, веома онодит намуран и да нејмам то злата данас 5 тисућа реала од прђије синовље“ (Фанцев, 1938, стр. 301).

Не сазнаје се о његовом тврдичлуку искључиво од истог старца. Постоје одређени дијалози у којима Климоје и не учествује, али из којих се спознаје како је представљен околини и људима око себе. Тако о његовој шкртости говоре Тиквулин и Цвијета, слушкиња младе куртизане Маре, па ће први слуга бити тај који уједно и предлаже, с обзиром на то да му спремају „бурлу“, да старцу ускрате што више новца. Међутим, Цвијета је Климоја врло добро упознала и сасвим јој је јасно о каквој тврдици се ради. Наиме, у комедији се јасно назначавала њихов комплетан дијалог, гдје поменуте слуге кују план око тога како га преварити, да би Тиквулину дошла у мисао идеја о крађи новца који превазилази самих тридесет динара. Из једне Цвијетине реченице се још више закључује колика је тврдица у питању. Она ће му се на неки

начин супротставити и прекинути ту његову замисао истичући како је крађа већег новца од такве особе сасвим беспотребна. Свјесна да њему тих тридесет изгубљених, потрошених динара чак и превише значи, Цвијета зна да нема потребе више узимати и красти, с обзиром на то да му и тако мали трошак довољно тешко пада.

Управо та слушкиња, из разговора са својом господарицом, спомиње велики углед, али и моћ коју Климоје посједује, што се аутоматски односи на цјелокупну богату властелу у старом Дубровнику, па савјетује младу дјевојку како да му се освети, кроз ријечи: „Знаш како је потент он у граду, не би мањкало да нас чини ставит кад бисмо му коју инсоленцију учинили.“ Након упознавања са његовим угледом, упозорава је и о Климојевој особини, па самим тим јасно увиђа да ће га највише забољети управо новац: „Туј кад га узимаш у рукама, да ти му је припоручен тоболац, засве да му не можемо измакнути друго него тријес динара, ну је то доста за чинит да му гучула паде“ (Фанцев, 1938, стр. 305).

Касније, и Цвијета ће бити та која комуницира са Климојем, а како је заједно са Тиквулином смислила шалу, тако ће му предложити да се преобуче у љекара, гдје се он одмах поставља као тврдица, споменувши јој, ако се већ такав појављује, самим тим и нема никакве потребе да јој било шта поклања. Међутим, Цвијета ће инсистирати на нешто „злата“, да јој „купи једнога капуна“. На то јој Климоје одговара: „О кашпета, Цвијет браће, ваља спарењат, ја ни на покладе капуна не ијем. Немој, мој Цвијете, тако да расипа“ (Фанцев, 1938, стр. 307). Овакве ријечи јасан су показатељ да је он чак и моли, само како не би расипао и трошио новац, да би нам још једном потпомогао и сам указао колико је шкрт, помињући чак и покладе, период када такође пости. Међутим, увидјевши да више нема излаза, односно, не постоји могућност да новац заиста и остане у његовом власништву, Климоје пристаје, и чак на италијанском изговара „смрт тврдичлику“. У даљем разговору, уплиће се и Тиквулин, а управо он је постављен у оваквој ситуацији, да би указао на тежак положај слуга, који, иако су слабије поштовали своје господаре, мање их служили и чак им се изругивали, ипак нису имали повлаштен и завидан положај. Наредни дијалог то најбоље и показује:

ТИКВУЛИН: Дабогме ћеш и мени, госпару, што дат боље вечерат.

КЛИМОЈЕ: Немој, мој Тиквулине, нег ми учини пјађер, пости

ми тријес дана, нека рефам ове тријес, тер ћеш учинит добро и твој души и мому тобоцу.

ТИКВУЛИН: У твојој се кући сваки дан пости, ни на покладе се комин не задими.

КЛИМОЈЕ: Лажеш, ер сам лани сварио оне вилице од језика што ми је покојному госпару посло Јерко Мандрачун кад је из Фоче дошо.

ТИКВУЛИН: Јес вераменте, веће је било црви него мяса. Ма да се ја ниђе не прометнем, зло бих сто с тобом (Фанцев, 1938, стр. 307).

Дакле, Тиквулин и сам назначава колико му је тешко, а његов господар захтијева да чак и тада пости, само како би се још више уштедило, односно, да би се на неки начин повратило тих тридесет динара. Слуга јасно истиче и сурову чињеницу, а она се односи на то да би јако лоше прошао уколико се не би побринуо сам за себе, јер је, иако има господара, потпуно занемарен и запуштен. Из разговора Стијепе Грохотала и Климојевог сина Мара, откривају се додатне појединости и детаљи везани за главни лик. Наиме, старац је толико шкрт, да се његов син повјерава Стијепи како неће добити сто дуката од свог оца, па му управо он, упознат са тим какав је Климоје, нуди своје новце:

СТИЈЕПО: Говорио сам ти с ћаћом, хоће он да њему пошљем сву прћију и говори да ти вјереници није ништа од потребе учинит. Зато што хоће ћаће, погоди му.

МАРО: Све што ћаће хоће, ја сам контенат, ма су ми од потребе сто дуката за учинит хаљине за орденанце; не знам хоће ли ми их хтјети ћаће дат?

СТИЈЕПО: Реко сам му и за то, ма он неће да спенђа ништа. Ништа немање за љубав коју ти носим, послат ћу ти их ја данас прико подне (Фанцев, 1938, стр. 310).

На самом крају, у посљедњој сцени, Климоје као да доживљава одређено отржење. Оног тренутка када Маро открије шта је све његов отац учинио за куртизану, свјестан је и силне срамоте, али и исмијавања које слиједи, уколико се сазна за његову помахниталост. Међутим, младић ће тада посавјетовати свога оца инсистирајући да још поклати тридесет динара, само како се не би сазнало за оно што је учинио. Климоје пристаје, схвата да му син жели добро и говори:

„Добро говориш, и кад је тако, видим те ја да си расењан дјетић, узми твоју прђију и манижај је на свој начин, и не пенђај лудо ко сам ја оне тријес динара спенђо“ (Фанцев, 1938, стр. 313).

Самим овим истицањем да је новац потрошио на беспотребну ствар, као да се и Климоје мијења, односно, уочава шта је урадио, па га тако видимо из једног новог угла, у коме постаје свјестан какву је срамоту угледног властелина помахнитала заљубљеност могла изазвати.

„Јерко Шкрипало“

По ријечима Павла Поповића, једна од комедија која је на неки начин маргинализована, управо само по имену, јесте „Јерко Шкрипало“, непознатог аутора. Писана је у прози и све што се може рећи то је да у њој има толико локалне боје да је општи утисак да је она изворна, на дубровачком земљишту поникла. Није ни вјешто састављена, и једна врло плитка интрига служи јој као основ; расплет је још наивнији, као што је, уосталом, често у комедији 16. вијека. Посједује и културно-историјске важности, пошто црта прилике онога доба у Дубровачкој републици. Сам Јерко главна је личност. Он је властелин, као што је често случај у старој комедији. Породица његова је стара и угледна међу властеоском. Међутим, он је тврдица, и то велика, као Држићев „Скуп“ (Поповић, 2000, стр. 403–404). Изразито је негативна личност, која тиранише цијелу своју околину, с предумишљајем покушава да гурне у смрт сопствену жену, јер је не воли и јер му она смета, нехумано кињи своје раднике и послугу, и чак се и према државним службама односи као према својој прђији (Пантић, 1978). Слично Климоју, овај властелин је такође заљубљен у младу дјевојку, ослања се на свог лукавог слугу Прхуна који ће на све начине покушати извући корист варајући га да му помаже у освајању дјевојке. Споменуто је и да се Јерко изузетно лоше односи према жени, па уводни дијелови откривају његов карактер, његову бахатост и безобразлук, али и оно кључно за ову тему, шкртост. Наиме, њена жеља, с обзиром на то да очигледно одличне приходе добијају на рачун продавања вина била је, како каже, продавање бар шест кошева грожђа, али на њен приједлог, освјетљава се лик тврдице:

ПЕРА: Само ми је жо што сам хтјела шес коша гроздја у град послат – неће ваљат за објесит.

ЈЕРКО: Шес коша гроздја! Не дам ни шес грозда! (Решетар, 1922, стр. 3).

Јерко је наравно запањен и апсолутно шокиран на сами помен количине коју његова Пера жели продати. И када затворе првобитну тему, жена ће му предложити вјеридбу једне њихове слушкиње, на шта ће јој се Јерко чак подсмјехнути и цинично исмијати овакве њене ријечи. Кроз њих, иако још нису уплетени ликови слуга, јасно надлази закључак како им то главни лик приступа, како их схвата и оно најбитније, како се односи према њима: „На, на! Они рог теби, а ови рог дјевојци; најбоља је то прђија два рога, шупаљ котлић и буклија“ (Решетар, 1922, стр. 4).

Ликови оваквих комедија, поготово старци тврдице, заиста сличе једни другима. Међутим, фигуре какве су Јерко и Климоје у одређеним сегментима и одступају. Наиме, већ се и у почетној сцени учила његова негативна особина, али овај властелин без икаквих проблема пристаје дати чак и педесет дуката, уз ријечи „дедер, нека умре скупост“, вјерујући да и то што даје, заиста јесте пуно, али се ипак жртвује, само да би освојио Катy. Такав поступак изазива на неки начин и чуђење, с обзиром на то какав је, као лик, приложен у почетној сцени.

Кроз пету сцену првог чина у дјело почиње полако да се уплиће већи број личности, а који су у овом случају постављени да кроз своје разговоре открију додатно личност Јерка Шкрипала. У овом случају, није само видно оно што се од почетка истиче, већ се наглашава и његова крађа, посредством слуга, које су принуђене испунити постављени задатак. Тако ће Миле, један од слуга нагласити: „Ја сам ти добро оправио што ми си наредио: у твому винограду нијесам ни јагоде изобо, него у сусједа, како ми си ти наредио, а богме и ту мало; ако не вјерујеш, пођи по свијем потоцим, хоћеш ли наћи мрве гнусобе“ (Решетар, 1922, стр. 6). Дакле, Јерко не жели потрошити своје, узима туђе, и на све то, без имало стида, очекује бољу годину од прошле, а уз то и боље приходе. Са друге стране, док тако разговара са Милетом, још једним слугом, поново се прилаже велика доза тврдичлука. Наиме, Милета ће га понизно умолити и обећати будуће вјерно служење, али као неку врсту поклона тражи дозволу и за младу слушкињу Милицу, која је за вриједан труд и рад заслужила и нешто мираза. Јеркоб одговор је потпуно поражавајући. Овај старац ће се на неки начин и поносити тиме што из његове куће дјевојке никада не одлазе са миразом и на све то, уочава се и лоше опхођење према слуги, називајући га погрдним именом, што поново указује на омаловажавање и нетрпељивост према нижој класи.

У наставку се само утврђује и појачава његова шкртост, па је тако пета сцена специфична управо због тога што у њој поново при-мјећујемо Јерка и Прхуна, али главни лик сада кука и запомаже, схва-тивши да је покраден. Наравно, за све криви своју жену, а онда каже: „По душу моју по мому конту мањка ми веће од осамдесет вједар вина – волио бих да ми је браду оскубла, да ми је кутњи зуб извадила, и макар да ме ушкропила!“ (Решетар, 1922, стр. 15). Климоје и сам истиче да му је узимати новац, као очи вадити, а Јерко ће бити мало оригиналнији, па ће споменути зуб. Овдје су приближни једно дру-гом, па постаје сасвим јасно колико им новац значи, тако да је у овом случају Јерко спреман чак и на такву срамоту, као што је шишање браде, само да му се материјално не одузима. И док је у петој сцени са Прхуном, у наредној су на позорници слушкиње, којима чак одбија платити за напоран и уложени труд, па им говори како ће поднијети чак и тужбу, али онда када му оне запријете одласком на фонтану, тада ће се Јерко похвалити својим угледом и статусом. Приложени дијалог то најбоље и показује:

ЈЕМАЧНИЦА 2: Госпару, да хоћ нам дат то плате жље?

ЈЕРКО: Платите ви мене, курвине магарице, што ме сте покрале и раскриле по баштини и по потоцијех; ако послах по кмете, чиних вас свијех ставир на осла.

ЈЕМАЧНИЦА 4: Ја виђу: све што ми за њега боље, све он за нас хуђе!

ЈЕРКО: Амо, пудару, пођ' ми по канцилијера, да ми је учинит тужбу на ове лупежице.

ЈЕМАЧНИЦА 5: Ти ћеш нас на канцилијера, а ми ћемо тебе на синдике и на фонтану дје се свако умива.

ЈЕРКО: Ја сам фонтана, ја сам синдик, ја сам келомна (Решетар, 1922, стр. 17).

Оваква комуникација говори много и о реалној слици старог Дуб-ровника. Сасвим је јасно да се властела могла опходити лоше према младим дјевојкама, а оне, у незавидном положају нису имале никакво право гласа, па су чак остајале и неплаћене за мукотрпно уложен труд. Самим тим, кроз бахатост и тврдичлук самог Јерка, прожима се и тежак положај слуга.

На самом крају, укључени су Пера и Јерко, са једне стране, а са друге им се супротставља Милица, гдје се у посљедњој сцени сервира

поново незавидан положај ове младе слушкиње, па тако она у једном тренутку моли бар плату, односно сатисфакцију за напоран рад. Међутим, Јерко јој у оваквој ситуацији не остаје дужан и не либи се чак запријетити: „Даћу вам за плату врага да вас задуши, неопрана магарицо! Мало ме држи да вам не чиним дати по сто бата и теби и тему магарцу; зато иди ћа и ти и он, tira via!“ (Решетар, 1922, стр. 32). Ипак се, као и у првој комедији све финализује на лијеп начин, тако да више не постоји свађа између Јерка и његове жене, већ се сада договарају око новца, а главни лик је спреман дати и дукате за предстојеће вјеридбе и свадбе.

„Бено Поплесија“

Нерафинован, груб и ласциван хумор, уз личности приближне другим анонимним комедијама, краси и „Бена Поплесију“. Као и у свим драмама ове врсте, кључна личност је старац Бено, отац синова који су, како каже „распикуће“, а један од њих заљубљен је у исту дјевојку која задаје велике муке и његовом оцу. Па ипак, на примјеру овог старца не уочава се толико заступљена шкртост, колико код претходне двије комедије, јер ће велику пажњу привући неки други господари, а који су, заједно са својим слугама, исто тако обојени запањујућом дозом овакве негативне особине.

На почетку Бено није типични, окорјели тврдица. Спреман је дати и педесет дуката, без икаквог колебања и преговора, а помоћ, наравно, како је и уобичајено, тражи од свог слуге Лимице, који ће на све начине покушати извући од овог господара одређену корист. Међутим, како се ситуација буде одвијала, како слуге полако заплићу радњу, у једном тренутку, схвативши да његов новац није отишао у праве руке, Бено ће закукати: „Ајмех, пропадох! Ајмех, асасинан сам! Ну пођи, мој лијепи Лиме, тер пошљи барабанте, да га ухите. Ајмех, изгубио сам моје лијепе мједи“ (Решетар, 1922, стр. 103).

Приложена ситуација довољна је да се уочи старчева забринутост за то што му је новац у погрешним рукама, а мање га брине чињеница да сада неће моћи придобити жељену дјевојку. Па тако, иако је показао спремност, без икаквог устручавања, да удијели тај новац, са друге стране, на основу ових ријечи, ипак се види колико му значи и колико тугује, иако није велика свота новца у питању. Спреман је за те новце и жестоко се осветити, па тако пријети и самом Заплеталу, још једном слуги, увјеравајући га како је желио са тим новцима да

га убије: „Тако, фрфанте, с мојијем мједима хтио си ми смрт купит?! По душу моју чинићу да у галији душу пустиш! Амо да', фрфанте, те моје мједи!“ (Решетар, 1922, стр. 103). Након тога, док поново, у каснијем развоју догађаја, буде туговао за својим новцима, поставиће се слично и као Климоје, али и Јерко Шкрипало. Сљедеће реченице то најбоље и показују: „Ти си ми скроко песет дукат, који ми су, по душу моју, били песет очи – знаш да су динари данданас прва крв...“ (Решетар, 1922, стр. 104) Овакво размишљање доводи до закључка о томе како Бено приступа новцу, али све ово, уједно, јасно подсјећа и на стари Дубровник, односно његову властелу која заиста цијени новац и изузетно тешко прихвата губитак.

Када се запостави старац по коме је комедија и добила назив, пажњу привлачи и Капетан Громињало, личност изузетно самоувјерена, одлучна да ће освојити Маргариту, па чак себе представља као „страховити гром, громињај-муња, страшива трешња, огњевити тријес“ (Решетар, 1922, стр. 117). Међутим, ту је и Ждеро, његов слуга, који му се често у лице подсмјава, да би се у једном тренутку и преслободно понашао према њему, па са таквом лакоћом одбија задатак да убије Пераштанина који представља пријетњу Громињалу, да ће просто његов господар остати препуштен сам себи, односно, овај пут, без слугине помоћи. Наиме, ту се опет открива лоше понашање једног господара према нижој класи, кад ће се сам Ждеро потужити како би одавно скапао од глади да се не побрине за себе, јер од његовог господара ништа нема: „Истом спрда' онди, а ја сам гладан како пас; и да се не умијем сироммах пркачат, био бих назад триес годишта умро од глада“ (Решетар, 1922, стр. 101). Поред дрског понашања Капетана Громињала, Ждеро ће га искритиковати кроз ове своје ријечи и самим тим указати на велику шкртост. Логично је да претходно поменути слуга управо због овакве ситуације много сличи и Тиквулину, који се, како је већ напоменуто, поново истиче као лик занемареног, али и дрског слуге.

И као посљедњи господар, у комедији се спомиње Пераштанин, личност способна да понизи, односно направи оштру разлику међу властелом и слугама кад каже да им је „срце подстављено кожом од дјавла и не би га пробужала највећа сврдао“, док је код властеле другачија ситуација, они не могу „стати без љубави“. У посљедњим сценама другог чина осјетна је и његова шкртост, што се најбоље установи кроз јадиковке слуге Зијехала: „Не знам што ти се од онега мога госпара учинило – ја ти сам мртав гладан; заисто ја држим да

од страха, кога сам малоприје оћутио цијећа онега капетана, производи ми апетит, а не имам ти се гдје, сиромах, отит наждријет, зашто у кући није никога“ (Решетар, 1922, стр. 119). И овај слуга је јасно запостављен.

Личност старца Бене, како се открива из приложеног, не остаје досљедна до самога краја. Он није уобичајени, окорјели и бахати властелин, који је од самог почетка тврдица. Заправо, прошавши кроз низ ситуација, тек онда откривамо његов карактер, али и његову шкртост.

„Шимун Дундурило“

Главни лик комедије „Шимун Дундурило“ је старац Нико, заљубљен у младу дјевојку Лауру. Међутим, како је уобичајено у оваквим комедијама, његов син Луко такође чезне за њом. Велики значај и удио имају саме слуге које управо старцу помажу у придобијању драге, али Нико захваљујући њима упада и у разноразне комичне ситуације. Па ипак, старац је у овом случају најмање приказан као шкртац. Таква његова особина спомиње се тек у неколико наврата, успутно, као још један додатак, са циљем бољег продубљивања његовог лика. Тако, на примјер, у cjелокупном првом чину не постоји ниједна ситуација која би указала на његов лик тврдице. Међутим, други чин већ доноси неке назнаке таквог лика, гдје он тражи од Ђурише, свога слуге, новце, које му овај и шаље да би старац нагласио како се они свакодневно троше: „Примио сам их, примио; зато ну ми настој да то вина брзо скури, ер ми су од потреби динари: сваки се дан пенца.“ (Радатовић, 1931, стр. 29). Тако ће се одмах након тога тај тврдичлук додатно појачати оног тренутка када Ђуриша спомене мираз. Наведени дијалог то најбоље показује: Ђуриша ће рећи: „Госпару, ја ћу тебе вирно послужит, ма те молим да ми веће справиш Марушу, ку ми си обећа за моју – да простиш – домаћу, и да јој дадеш то малахно прђије што те је служила, а мене да чиниш уписат на соду, док му Нико на то одговара: „Прђије? Из моје се куће нигда није дивојка с прђијом одвела; доста ти је, свињо, да није с мликом – зато ћа, виа, поћи то продава“ (Радатовић, 1931, стр. 38).

Већ из овог разговора, јасно је колико се Нико, као господар, бахато и са омаловажавањем односи према свом слуги, па га чак и вара, односно не испуњава своја обећања око слушкиње Марице, а на све то, показује и огромно непоштовање, јер иначе богат, не жели нимало

новца потрошити на њен мираз. Нико га чак назива и свињом, а онда уједно показује и свој тврдичлук гдје некако са поносом каже да ниједна дјевојка из његове куће није изашла са „прђијом“. Међутим, како је већ наведено, Нико је најмање тврдица, па самим тим, последњи, трећи чин, то и доказује. Између осталог, на крају, тражећи од Лауриног оца руку његове кћерке, Нико чак пристаје и на дјевојку без мираза, као доказ да му је ипак она преча и од самог новца: „Нећу ништа, него – да они – да ми даш Лауру за вјереницу; без прђије ћу је узет“ (Радатовић, 1931, стр. 61).

И Нико, у овом последњем дијелу, доказује такође извјесну недоследност, с тим да је у овом случају обрнута ситуација гдје се он прво поставља као шкртац, док се касније назире да ипак љубав ставља испред новца.

ЗАКЉУЧАК

Кроз анализу прве комедије, приказано је мноштво дијалога и монолога са циљем освјетљења старца тврдице. Тек након обраде остале три драме, уочава се како Климоје постаје дефинитивно најбоље дорађен и највише одговара лику окорјелог шкрца, истог оног какав је и у Држићевим комедијама. Овај старац се прати од прве сцене, гдје се већ таква његова особина успоставља, полако развија, да би на крају дошло до потпуног преокрета, у коме видимо како се и он на неки начин модификује.

На основу анализираног лика Јерка Шкрипала, резимира се колико у односу на прву комедију има мање елемената или појединости које би послужиле као доказ његове шкртости. И овдје је јасно назначен незавидан положај слуга, што је уједно и алузија на реалну ситуацију тога периода. Међутим, оба лика на неки начин, пред сами крај, као да доживљавају одређено отрежњење и постају свјесни своје негативне особине. Јерко је показао колико је заиста моћна, уображена али и бахата тадашња властела, да постаје сасвим јасно и зашто су се тако понашали, али и опходили према другима.

Насупрот њима, последње двије комедије су показале да иако доста слични, готово идентични, старци нису толико истакнути као тврдице, већ се та њихова особина поставља некако успут, само да би их додатно продубила и учинила још реалистичнијим, односно приближнијим обичном народу и свијету тадашње Дубровачке републике.

Када се сви ови ликови поменутих комедија упореде са Плаутовим

Еуклионом, примјећује се како је у извјесној мјери шкртост и ублажена. Разлог томе је очигледно уплитање већег броја ликова, мноштво заплета и неких других прича које заузимају такође битно мјесто.

Упознавши се са дубровачким позориштем, начином на који су се изводиле драме и тиме ко их је припремао, приближена је слика тадашње ситуације и времена. Кроз читање анонимних комедија, није тешко закључити да у њима нема оне префињености, рафинованог хумора и елеганције каква је присутна у мелодрамама друге деценије 17. вијека. Међутим, свака од ових комедија носи неку своју вриједност. У свакој од њих, јасно се пресликава потпуно реална ситуација, без икаквог уљепшавања и модификовања, без жеље да се лиши нечега што није пристojно или неумјерено, па је управо то вриједно чињенице да је стварано заиста нешто што јасно описује стари Дубровник и уопште, Дубровачку републику. Писац је широм отворених очију посматрао своју средину и покушао да све то што је и уочио, уоквири у анонимне комедије. Иза маске смијеха, комичности и хумора, скривала се његова жеља и потреба да поучи или бар укаже колики је у суштини проблем везан за велику зависност од материјалног. Очигледно је имао жељу да изведе и одређену поуку, па је тако покушава проширити и кроз драме, надајући се како ће и сами Дубровчани почети промишљати и схватати колико је све оно материјално, поготово везано за новац, апсолутно непотребно и пролазно. Са друге стране, како би и доказао оно чега се прибојава и чиме је обојена тадашња средина, уочава се какви ликови бивстују на сцени, у коликој мјери су слични, а опет, у коликој се разликују. Богати властелини ће се дефинисати и удаљавати један од другог највише по томе који је више спреман новаца удијелити за младу дјевојку, а да не приговара или тугује. Међутим, сви они су ипак рађени по принципу сличног, па је кроз обраду њихових карактера то најбоље и доказано. По ријечима Петра Колендића, лица класичне и новелистичне литературе крећу се међу зградама познатим гледаоцима, говоре њиховим језиком, сваки су час у прилици да алудирају и на себе, поготово на мјесне оригинале, и на обичаје и на празновјерја, а зачињавају свој говор и пословицама (Колендић, 1964, стр. 190).

Извори:

- Четири дуброчавке драме из краја XVII вијека*, издао Милан Решетар, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, књига VI, Београд, 1922.
- Четири дубровачке комедије из краја 17. стољећа, Комедија Мада, Комедија Старац Климоје*, издао Др. Фрањо Фанцев, Грађа за повијест књижевности хрватске, књ. XIII, 1938.
- „Шимун Дундурило“, *дубровачка комедија XVII вијека*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, објавио др Винко Радатовић, прво одељење, књига XXIII, Београд – Ср. Карловци, 1931.

Литература:

- Злата Бојовић, *Анонимне комедије XVII века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 35/2, Београд, 2006, 133–137.
- Злата Бојовић, *Историја дубровачке књижевности*, СКЗ, Београд, 2014.
- Милан Решетар, *Стари дубровачки театар*, Народна старина, 1, 1922, стр. 97–106.
- Мирослав Пантић, *Из књижевне прошлости – студије и огледи* (СКЗ, Београд, 1978), преузето са сајта: https://www.rastko.rs/rastko-du/umetnost/knjizevnost/mpantic/mpantic-proslost/mpantic09-pozoriste_1.html
- Мирослав Пантић: *Белешке уз стару дубровачку комедију „Јерко Шкрипало“*, Из књижевне прошлости – студије и огледи (СКЗ, Београд, 1978).
- Павле Поповић, *Дубровачка комедија „Јерко Шкрипало“*, Дубровачке студије, Београд, 2000.
- Петар Колендић, *Из старог Дубровника*, СКЗ, Београд, 1964.
- Фрањо Швелец, *Дубровачка комедија XVII стољећа*, Дани хварског казалишта, 1, 1975, стр. 95–110.

MISERLY OLD MAN IN ANONYMOUS 17th CENTURY COMEDIES FROM DUBROVNIK

Jelena Raca

jelenaraca@student.ff.unibl.org

Mentor: Assoc. Prof. Mirjana Arežina

Faculty of Philology

University of Banja Luka

Abstract

Introduction: This essay consists of details related to the development and image of the former Dubrovnik theatre, in order to be able to define the meaning of anonymous comedies later on: how many of those were written and what made them different from the early period dramas of the same kind. The key topic refers to the rich nobility, enamoured with girls their sons also lust for, so they, though frenzied, are not easily deceived. They are very miserly so their attitude towards money is really specific. They allow their servants to belittle them, to manoeuvre their destinies and acts, but they remain highly stubborn when money comes in question and they are trying to save every coin.

Aim: To portray and illuminate the character of the miserly old man will become the goal of the given topic.

Material and Methods: A comparative method was established and applied. From each comedy the characters that are best suited to the given topic are distinguished and their negative traits are monitored from the very beginning, so that, as the action progresses, they are increasingly emphasized and further determined.

Results: The method leads to the result of the analysis, which in this case refers to the fact that each of the rich old men puts material wealth and an overwhelming desire to keep it in first place. Much more important values remain completely neglected.

Conclusion: The conclusion offers separated characters, each of them briefly summarized and compared to the other characters. We are presented with a quality and realistic image of a period, without any beautification and modification. This is exactly the fact that really describes the old Dubrovnik and the Dubrovnik Republic in general.

Keywords: miser; nobility; Jerko Skripalo; Starac Klimoje; Simun Dundurilo; Beno Poplesija

STOCKHOLMSKI SINDROM: VEZE IZMEĐU VIZUALNOGA I ZNAČENJA U DIGITALNOME DOBU

Kristina Gudlin

kristinagudlin@gmail.com

Mentor: prof. dr sc. Bernardina Petrović

Odsjek za kroatistiku

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

Uvod: Stapanje je rječotvorbeni postupak koji je u posljednje (digitalno) doba postao izrazito plodnim. Stopljenice nastaju u diskursu, u trenutku kada nijedna riječ u čovjekovu umnome leksikonu ne odražava njegovu misao. S obzirom na sveprisutnu digitalizaciju i mnogobrojne društvene i digitalne platforme, olakšano je objavljivanje novih i kreativnih sadržaja, samim time i stopljenica. Nerijetko su te stopljenice popraćene fotomontažama, vizualnim elementima koji slikovito prikazuju dvije (ili više) polaznih riječi koje sudjeluju u stapanju.

Cilj: Cilj je ovoga rada pokazati sve češće i naglašenije veze između vizualnoga i značenja, pri čemu vizualni elementi mogu imati višestruku ulogu kako u prepoznavanju, tako i u shvaćanju značenja novih riječi.

Materijali i metode: Na primjeru stopljenice *stockholmski sindrom* će se teorijom konceptualne integracije pokazati da veze između fotomontaža i stopljenica mogu biti višestruke. S obzirom na postojanje sintagme *stockholmski sindrom* u hrvatskome jeziku (i mnogim svjetskim jezicima) s već poznatim i ustaljenim značenjem, fotomontaža koja prati stopljenicu primatelja upućuje na više činjenica.

Rezultati: Analizom odnosa između stopljenice i fotomontaže pokazalo se da fotomontaža upućuje da je riječ o novoj riječi, točnije stopljenici, omogućuje razmotavanje (engl. *the unpacking*) stopljenice i uočavanje ulaznih prostora (engl. *input spaces*), odnosno polaznih riječi i naposljetku, upućuje na sasvim novo značenje pridjeva *stockholmski* gdje *stock-* potječe od imena alkoholnoga pića *Stock 84* čime se aludira na ovisnost o alkoholu. Pokazalo se da je fotomontaža ujedno i humoristična, čime se dokazuje da se vizualnim elementima može i aludirati na oblik subverzije.

Zaključak: Pokazalo se da je danas utjecaj digitalnoga i vizualnoga u jeziku sve značajniji. Razvojem digitalnih medija, vizualno postaje neispustiv čimbenik pri analizi značenja novih riječi.

Ključne riječi: fotomontaža; stopljenice; teorija konceptualne integracije; tvorba riječi; značenje

STOCKHOLM SINDROME: CONNECTIONS BETWEEN VISUAL AND MEANING IN DIGITAL AGE

Kristina Gudlin

kristinagudlin@gmail.com

Mentor: Full Prof. Bernardina Petrović

Department of Croatian Language and Literature

Faculty of Humanities and Social Sciences

University of Zagreb

Abstract

Introduction: Blending is a method of word-formation which became profitable in the recent (digital) era. Blends are produced in discourse, when none of the known words in humans' mental lexicon can reflect their thoughts. Considering the ubiquitous digitalization and numerous social and digital networks, posting new and creative contents is easier, blends included. Blends are often supported by photomontages, visual elements that graphically depict two (or more) initial words that are blended.

Aim: The aim of this paper is to point to the frequent and emphasizing connections between the visual and meaning, where visual elements have multiple roles both in recognition and understanding the meaning of new words.

Material and Methods: By applying the theory of conceptual blending to the blend *Stockholm syndrome*, multiple connections between photomontages and blends will be shown. Considering the fact that the phrase *Stockholm syndrome* already exists in Croatian (and many world languages) with a familiar meaning, the supporting photomontage points the recipient to multiple facts.

Results: By analysing the relations between the blend and the photomontage, it was shown that the photomontage indicates a new word, precisely a blend. It enables the unpacking of the blend and detecting the input spaces, i.e. the initial words, and lastly, points to the whole new meaning of the adjective *Stockholm*, where *Stock-* originated from the name of an alcoholic beverage named *Stock 84*, alluding to someone's alcoholism. It was shown that the photomontage is humorous, pointing to the possibility of expressing subversion by using visual elements.

Conclusion: It was proven that today's digital and visual have strong impact on language. By developing digital media, visual becomes an inseparable factor when analysing the meaning of new words.

Keywords: photomontage; blends; theory of conceptual integration; word-formation; meaning

FEJSBUK, INSTAGRAM I JUTJUB U ISTRAŽIVANJU FOLKLORA POLJSKIH I SRPSKIH FUDBALSKIH NAVIJAČA

Elžbjeta Benkovska
ebenkowska@gmail.com

Mentor: Kristina Ščešnjak, prof. dr hab.

*Filološki fakultet
Univerzitet u Gdanjsku*

Sažetak

Vojčeh Lišak u svojoj knjizi *The Great Contestation: Political Folklore in the People's Republic of Poland* tvrdi da tradicionalni, ruralni folklor iščezava, a praznina i izumiruća mesta obnavljaju se ispunjavajući se novim sadržajem na osnovu stare formule. Jedan od najboljih primera te pojave je stvaralaštvo poljskih i srpskih fudbalskih navijača, tj. pesme, odeća, šetalice, barjaci, zastave, bakljade, nalepnice, grafiti, časopisi i slično. Međutim, navijački folklor davno je već izašao van stadiona, prisutan je svuda tamo gde su navijači, naravno i na internetu. Zbog toga, tokom rada na mojoj doktorskoj disertaciji, pored tradicionalnih istraživačkih metoda, kao što su opservacija, terensko istraživanje, razgovori sa navijačima, analiza literature i konsultacije, morala sam se otvoriti i analiziranju onlajn aktivnosti fudbalskih navijača, posebno na Fejsbuku, Jutubu i Instagramu. Fotografski i filmski izveštaj sa navijanja objavljen na zvaničnom kanalu navijačke grupe posle svake utakmice već davno postao je norma. Štaviše, u digitalnoj dobi, nisu navijači zavisni od novinara i sami mogu da kreiraju svoju društvenu sliku ili predstave svoje mišljenje celom svetu. U internetski prostor preselile su se takođe navijačke svađe i zbog toga u navijačkoj „umetnosti“ ima i puno uvredljivih memova, podrugljivih filmova i fotomontaža, koje su osmišljene da ponize protivnika i unište njegovu opasnu sliku. U svom radu ću govoriti ne samo o funkciji internetskog folklora u svetu navijača Arke Gdinje, Lehije Gdanjsk, Crvene zvezde Beograd i Partizana Beograd, njihovim mehanizmima i značaju, već i o problemima koje sam susrela tokom mog istraživanja, tj. nedostatku metodologije, nedostatku norme bibliografskog zapisa ili optužbama starih profesora da analiza internetske aktivnosti i kreativnosti nije ozbiljna i ne uklapa se u pravi naučni svet.

Po mom mišljenju, svet i ljudi idu samo napred, nećemo ići unazad i tako svi moramo da prihvatimo da je internet već važan deo naše svakodnevnice, a naučnici moraju da nađu efikasne metodološke analize društvenih mreža i ostvaraju normu za bibliografski zapis filma sa Jutjuba, slike sa Instagrama ili komentara iz Fejsbuka.

Ključne riječi: fudbal, navijači, društvene mreže, savremeni folklor, lingvistika,

FACEBOOK, INSTAGRAM AND YOUTUBE IN STUDIES OF FOLKLORE OF POLISH AND SERBIAN FOOTBALL FANS

Elzbieta Benkowska
ebenkowska@gmail.com

Mentor: Prof. Krystyna Szczesniak
Faculty of Languages
University of Gdansk

Abstract

Wojciech Lysak, in his book *The Great Contestation: Political Folklore in the People's Republic of Poland*, claims that traditional, rural folklore is disappearing, and since it hates emptiness, it is filling those extinct places with new content based on the old formula. One of the best examples of this phenomenon are works of Polish and Serbian football fans, i.e. football chants, clothing, banners, flags, stickers, graffiti, magazines and others. However, the fan folklore left the stadiums long ago and it is present everywhere where the football fans are, obviously also on the Internet. Therefore, while working on my doctoral dissertation, in addition to the traditional research methods such as observation, field research, conversations with football fans, literature analysis and consultations, I also had to open myself to analysing the online activities of football fans, especially on Facebook, YouTube and Instagram. Photo and film reports of their supporting posted on the official fan groups' channels after every game have long become the norm. Furthermore, in the digital age football fans are able to create their own social image and present their opinion to the whole world, often contrary to how they are portrayed by journalists. Also, fan fights have moved into the Internet space, and because of that "football fan art" is full of offensive memes, mocking films and photomontages designed to humiliate opponents and destroy their dangerous image.

In my paper I will talk not only about the function of the Internet folklore in the world of fans of Arka Gdynia, Lechia Gdansk, Red Star Belgrade and Partizan Belgrade, its mechanisms and significance, but also about the problems I encountered during my research, i.e. the lack of methodology, the lack of a bibliographic record standard, or the accusations of old professors that the analysis of Internet activities and creativity is not serious enough and does not fit into the real scientific world.

In my opinion, the world and people will not go backwards, so we all have to accept that the Internet is already an important part of our daily lives, and scientists need to find effective methodologies for social media analyses and set the norm for the bibliographic record of the YouTube movies, images from Instagram or Facebook comments.

Keywords: football; hooligans; football fans; social media; modern folklore; linguistics

PRIMJENA INFORMACIONO-KOMUNIKACIONE TEHNOLOGIJE U NASTAVI KNJIŽEVNOSTI

Tijana Trklja

95tihana@gmail.com

Mentor: msr Nina Govedar

Filološki fakultet

Univerzitet u Banjoj Luci

Sažetak

U ovom radu biće prikazani komunikacijsko-tehnološki vidovi učenja u nastavi književnosti. Moderno društvo vođeno brzim napredovanjem nauke i tehnologije neminovno prilagođava i obrazovni proces djece datom vremenu i trenutku. Danas, kada je sve prisutno odmah i sada, jednim klikom na jednome mjestu, dolazimo do problema koji se tiče primjene savremene tehnologije u sklopu nastave književnosti. Književnost sama po sebi predstavlja zbir svih društvenih nauka prožetih kroz njeno istraživanje, dajući sveukupnu sliku društva i stvarajući kritički stav o okruženju oko sebe.

Rad prati ICT u nastavi književnosti, učenje na daljinu, te primjenu multimedijalnih sadržaja i instrukcijskog dizajna dajući tako pregled neuhvatljive umjetnosti u savremeni „kalup” tehnike, ostavljajući prostora za diskusiju i dijalog kroz korištenje kombinovane nastave.

Cljučne riječi: nastava, tehnologija, književnost, e-učenje, ICT, učenici

COMMUNICATIONAL AND TECHNOLOGICAL ASPECTS OF LEARNING IN LITERATURE TEACHING

Tijana Trklja
95tihana@gmail.com
Mentor: TA Nina Govedar
Faculty of Philology
University of Banja Luka

Abstract

In this paper communicational and technological aspects of learning in literature teaching will be presented. Guided by the rapid advancement of science and technology, modern society inevitably adapts the educational process of children to the given time and moment. Today, when everything is present immediately, with one click in one place, we come to problems with the application of modern technology in the teaching of literature. Literature itself is the sum of all the social sciences imbued with its exploration, giving an overall picture of the society and creating a critical attitude about the environment around it.

The paper follows ICT in literature teaching, distance learning, and the application of multimedia content and instructional design, thus giving an overview of the elusive art in the contemporary “mold” of technique, leaving room for discussion and dialogue through the use of blended teaching.

Keywords: teaching; technology; literature; e-learning; ICT; students

FRAZEOLOGIZMI KAO PEDAGOŠKO SREDSTVO – METODIČKI PRISTUP

Jovan Macut

jovan.96@live.com

Mentor: Bojan Marković, asist., mas.

Učiteljski fakultet

Univerzitet u Beogradu

Sažetak

U radu se razmatra vaspitna uloga koju frazeologizmi mogu imati u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja, ukoliko im se metodički pristupi kao sredstvima za korigovanje nepoželjnog ponašanja kod učenika. Polazi se od gledišta da je srpski jezik veoma bogat frazeologizmima koji, shodno kontekstu u kojem se koriste, sa sobom nose različite implicitne poruke. Kroz slobodan razgovor sa 30 učitelja sa teritorije grada Beograda, dolazi se do najčešćih oblika nepoželjnog ponašanja kod učenika i situacija u kojima se oni ispoljavaju. U radu se predlažu frazeologizmi koji mogu pomoći u njihovom korigovanju. Autor navodi hipotetičke situacije, zasnovane na iskustvu intervjuisanih učitelja, u kojima se učeniku upućuje konkretan frazeologizam, vezan za njegovo ponašanje, čijem razumevanju se metodički pristupa. Učeniku se ne upućuje direktna zamerka na njegovo ponašanje, već frazeologizam, prikladan konkretnoj situaciji. Na ovaj način, učenik se podstiče da etički prosuđuje o svojim postupcima, trudi se da samostalno protumači frazeologizam u datom kontekstu, u čemu mu pomaže učitelj koji ga usmerava. Putem diskusije, učitelj vodi učenika kroz tumačenje frazeologizma u konkretnoj situaciji i na taj način dopušta učeniku da samostalno izvede zaključak, odnosno implicitnu poruku koju frazeologizam u svojoj strukturi nosi. Na taj način, pored toga što se vrši uticaj na nepoželjno ponašanje kod učenika, utiče se i na njihovu kulturu govora, proširuje se njihov vokabular i fleksibilnost učeničkog shvatanja jezika. U radu se navode primeri metodičkog pristupa frazeologizmima. Cilj ovog rada jeste da se učiteljima pruži uvid u mogućnost funkcionalizacije frazeologizama, nakon koje oni postaju moćno pedagoško sredstvo ali i sredstvo putem kojeg se podstiče učeničko interesovanje za istraživanjem jezika.

Ključne reči: jezička kultura, frazeologizmi, pedagoško sredstvo, nastavna praksa, nepoželjno ponašanje učenika.

PHRASEOLOGISMS AS A PEDAGOGICAL TOOL – A METHODOLOGICAL APPROACH

Jovan Macut

jovan.96@live.com

Mentor: TA Bojan Marković

Teacher Education Faculty

University of Belgrade

Abstract

The paper examines the educational role that phraseologisms can play in the first cycle of primary education, if they are approached methodically as a means of correcting students' unwanted behavior. It starts with the view that Serbian language is very rich in phraseologisms which, according to the context in which they are used, carry various implicit messages. Through a casual conversation with 30 teachers from the territory of the city of Belgrade, the author gathered the most common forms of unwanted behaviors among students and the situations in which they occur. The paper proposes phraseologisms that can help with correcting those forms of behaviours. The author cites hypothetical situations, based on the experience of the teachers interviewed, in which the students are instructed on a specific phraseologism which is related to their behavior and the understanding of which is methodically approached. Students are not addressed with direct objections to their behavior, but a phraseologism appropriate to the particular situation. In this way students are encouraged to make ethical judgments about their actions, they strive to interpret phraseologisms independently in a given context, which is assisted by the teacher who directs them. Through discussion, the teacher guides students through the interpretation of phraseologisms in a particular situation, thus allowing students to independently draw conclusions, that is, implicit messages that phraseologisms carry in their structure. In this way, in addition to influencing the students' unwanted behavior, it also affects their speech culture, extends their vocabulary and flexibility in the students' comprehension of language. The paper provides examples of methodological approaches to phraseologisms. The aim of this paper is to provide teachers with an insight into the possibility of functionalization of phraseologisms, after which they become a powerful pedagogical tool as well as a means by which students' interest in language exploration is stimulated.

Keywords: culture of linguistic expression; phraseologisms; pedagogical tool; teaching practice; students' unwanted behavior

IMPLICITNA POETIKA BOGOMIRA HERMANA

Đina Vesić, Rastko Lončar

rastkoloncar93@gmail.com

Mentor: prof. dr Gojko Tešić

Filozofski fakultet

Univerzitet u Novom Sadu

Gimnazija „Jovan Jovanović Zmaj“ Novi Sad

Sažetak

Uvod: Bogomir Herman, iako ne centralna ličnost sukoba na književnoj levisi u međuratnom periodu, svakako je poznat kao autor teksta „Quo vadis, Krleža?“, koji je, nakon pojave, bio okidač za dugo odlagani sukob. Nakon ovog teksta – a objavivši pre toga tri u beogradskom Stožeru, Herman je prestao da objavljuje, da bi nakon Drugog svetskog rata u kom je uzeo aktivnog učešća, bio zatvoren pet godina na Golom otoku. Ovakve dve tačke u biografiji, kao i činjenica da su književni istoričari koji su se sukobom na levisi bavili uglavnom – implicitno ili eksplicitno – uzimali stranu Miroslava Krleže ili Partije, onemogućile su detaljnije istraživanje poetičke koncepcije revolucionarne književnosti Bogomira Hermana.

Cilj: Ideja jeste predstavljanje rezultata analize Hermanovih esejskih (i poetskih) tekstova, u cilju istraživanja još jednog poetičkog gledišta revolucionarne književnosti koje je – a što je zanimljivo u Hermanovom slučaju – bilo nezavisno od gledišta Komunističke partije, koja je u to vreme promovisala doktrinu socijalističkog realizma.

Materijal i metode: U radu su analizirani tekstovi Bogomira Hermana objavljeni u Stožeru, kao i tekst „Quo vadis, Krleža?“, te primeri poetskog stvaralaštva Bogomira Hermana, iz autorove zaostavštine, a sa ciljem oblikovanja implicitne stvaralačke poetike kao primera književnosti Revolucije.

Rezultati: Hermanova poetička viđenja se u izvesnoj meri razlikuju od onih koja su prisutna sa jedne strane kod „modernista“ okupljenih oko Miroslava Krleže, kao i oko Partije okupljenih „realista“. U tom smislu, moguće je preispitati već ustanovljeno gledište na prisutnost Bogomira Hermana u sukobu na književnoj levisi, formirano od strane književnih istoričara koji su se sukobom bavili.

Zaključak: Istraživanje poetičkih stanovišta Bogomira Hermana doprinosi novom sagledavanju sukoba na književnoj levisi, i moguće ga je pridružiti onim teoretičarima revolucionarne književnosti čija su istraživanja, iz vanknjiževnih razloga, bila zapretana i marginalizovana, što otvara prostor i reviziji samog sukoba, te sukoba književnih istoričara oko ove teme.

Ključne reči: Bogomir Herman; književna istorija; Miroslav Krleža; poetika; sukob na književnoj levisi.

IMPLICIT POETICS OF BOGOMIR HERMAN

Đina Vesić, Rastko Lončar

rastkoloncar93@gmail.com

Mentor: Full Prof. Gojko Tešić

Faculty of Philosophy

University of Novi Sad

Jovan Jovanovic Zmaj Grammar School, Novi Sad

Abstract

Introduction: Bogomir Herman, even though not a central figure of the clash on the Yugoslav literary left during the inter-war period, is certainly known as the author of infamous “Quo vadis, Krleža?“, which, after its publication, triggered a long-delayed clash between literary theoreticians. After the publication of this text – and before publishing three others in Stožer in Belgrade, Herman stopped publishing, having ended up (after World War II, in which he participated actively) as a prisoner for five years in the Goli otok camp for political prisoners. These two points in his biography, as well as the fact that literary historians who dealt with the problem of the clash on the literary left usually – explicitly or implicitly – took sides, either of Miroslav Krleža or the Communist Party, disabled a more detailed approach to Herman’s poetical conception of revolutionary literature.

Aim: The aim is to present the results of Herman’s essayistic and poetic texts, with the idea of exploring another poetical view on the revolutionary literature, which – and that is interesting in Herman’s case – was independent of the one related to Communist Party, which officially promoted the doctrine of socialist realism.

Material and Methods: In the paper, the analysis of Herman’s texts published in Stožer, as well as “Quo vadis, Krleža“ and the examples of Herman’s lyrical work are analyzed, with the aim of shaping implicit creative poetics as an example of the literature of the Revolution.

Results: Herman’s poetic view is, to a certain extent, different than the ones promoted by “modernists“ gathered around Miroslav Krleža, as well as “realists“ centered around the Party. In such manner, it is possible to reinvestigate certain petrified views on the presence of Bogomir Herman in the clash on the literary left, formed by literary historians who dealt with the problematics.

Conclusion: Exploration of poetical stands of Bogomir Herman contributes to a new perception of the clash on the literary left, and it is possible to join it to views of those literary theoreticians whose ideas were, due to non-literary reasons, long evaded and marginalized, which opens a space for the revision of the clash itself, as well as the clash between literary historians who dealt with this topic.

Keywords: Bogomir Herman; clash on the literary left; literary history; Miroslav Krleža; poetics

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

3:004(082)

НАУЧНО-стручна конференција Студенти у сусрет науци (12 ; 2019
; Бања Лука)

Humanističke nauke. Humanističke nauke i digitalno doba :
zbornik radova / 12. Naučno-stručna konferencija Studenti u susret
nauci - StES 2019, Banja Luka 2019. = Humanities. Humanities and the
Digital Age : proceedings / 12th scientific conference Students
encountering science - StES 2019 ; [urednik Srećko Kovačević]. - Banja
Luka : Univerzitet u Banjoj Luci : Studentski parlament Univerziteta u
Banjoj Luci, 2019 (Banja Luka : Mikro print). - 168 стр. ; 21 cm. -
(Humanističke nauke, ISSN 2637-1995)

Радови на срп. и енгл. језику. - Текст ћир. и лат. - Тираж 50. -
Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99976-764-9-8

COBISS.RS-ID 8486168